

2023

ВОЈНО ДЕЛО

ISSN 0042-8426 ■ UDK 355/359
eISSN 2683-5703

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ НАУЧНИ ЧАСОПИС

ВОЈНО ДЕЛО

2

2023

ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕГИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА

ВОЈНО ДЕЛО

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ
НАУЧНИ ЧАСОПИС

БРОЈ 2/2023 ГОДИНА LXXV април – јун *Излази тромесечно*

UDK 355/359 ISSN 0042-8426 eISSN 2683-5703

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

УНИВЕРЗИТЕТ ОДБРАНЕ У БЕОГРАДУ

РЕКТОР

бригадни генерал проф. др *Бобан Ђоровић*, дипл. инж.

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ

- бригадни генерал проф. др *Бобан Ђоровић*, дипл. инж, Ректорат, Универзитет одбране у Београду, председник;
- пуковник ван. проф. др *Срђан Благојевић*, Војна академија, Универзитет одбране у Београду, заменик председника;
- пуковник доц. др *Иван Вулић*, дипл. инж., Ректорат, Универзитет одбране у Београду, члан;
- ван. проф. др *Јованка Шарановић*, Институт за стратегијска истраживања, Универзитет одбране у Београду, члан;
- пуковник *Мићо Сувајац*, Школа националне одбране, Универзитет одбране у Београду, члан;
- проф. др сц. мед. *Соња Марјановић*, Медицински факултет ВМА, Универзитет одбране у Београду, члан;
- потпуковник *Слађан Ђорђевић*, дипл. прав, Ректорат, Универзитет одбране у Београду, члан

ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕГИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА

ДИРЕКТОРКА

ван. проф. др *Јованка Шарановић*

ГЛАВНИ УРЕДНИК

ван. проф. др *Станислав Стојановић*
Институт за стратегијска истраживања
Универзитет одбране у Београду
e-mail: stanislav.stojanovic@mod.gov.rs

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

потпуковник асист. мр *Владимир Ристић*
Институт за стратегијска истраживања
Универзитет одбране у Београду
e-mail: vladimir.ristic@mod.gov.rs
tel: 011/3603-484

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

- ванр. проф. др *Бранко* Крга, Факултет за дипломатију и безбедност, Универзитет Унион „Никола Тесла”, председник;
- проф. др *Митар* Ковач, Факултет за пројектни и иновациони менаџмент, Универзитет Едуконс, Сремска Каменица, заменик председника;
- проф. др *Владимир* Цветковић, Факултет безбедности, Универзитет у Београду, члан;
- проф. др *Виолета* Рашковић Таловић, Факултет за међународну политику и безбедност, Универзитет Унион „Никола Тесла”, Београд, члан;
- проф. др *Зоран* Павловић, Правни факултет за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду, члан;
- пуковник др *Дејан* Вулетић, научни сарадник, Институт за стратегијска истраживања, Универзитет одбране у Београду, члан;
- пуковник доц. др *Саша* Деветак, Војна академија, Универзитет одбране у Београду, члан;
- проф. др *Душко* Вејновић, Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци, Босна и Херцеговина, инострани члан;
- проф. др *Синиша* Таталовић, Факултет политичких знаности, Универзитет у Загребу, Република Хрватска, инострани члан;
- проф. др *Марјан* Гјуровски, Факултет за безбедност – Скопље, Универзитет „Свети Климент Охридски” – Битољ, Република Северна Македонија, инострани члан;
- проф. др *Изток* Подбрегар, Факултет за организационе науке, Универзитет у Марибору, Република Словенија, инострани члан;
- пуковник проф. др *Alexandre* Herciu, Командни и штабни колеџ, Национални Универзитет одбране „Карољ Први”, Букурешт, Румунија, инострани члан;
- пуковник ванр. проф. др *Zoltan* Jobbagy, Факултет за војне науке и обуку официра, Лудовика – Универзитет за јавне службе, Будимпешта, Мађарска, инострани члан;
- потпуковник асист. мр *Владимир* Ристић, Институт за стратегијска истраживања, Универзитет одбране у Београду – секретар

Адреса: Институт за стратегијска истраживања, (часопис *Војно дело*)
Вељка Лукића Курјака 1, 11000 Београд
Република Србија
e-mail: vojno.delo@mod.gov.rs
www.vojnodelo.mod.gov.rs

Рукописи се не враћају
Штампа: Војна штампарија – Београд, Ресавска 40б
e-mail: vojna.stamparija@mod.gov.rs

САДРЖАЈ

<i>Драган Ж. Станар</i> Морална димензија војне униформе	I/1–13
<i>Слободан М. Радојевић</i> <i>Милена Н. Кнежевић</i> <i>Драган Ј. Бојанић</i> Политика неутралности и улагања у систем одбране	I/14–31
<i>Марко З. Петровић</i> Терористички напади на средства јавног превоза	I/32–44
<i>Ирис Бјелица Влајић</i> Европски и домаћи правни оквири супротстављања дигиталној димензији родно заснованог насиља	I/45–58
<i>Зоран Р. Пешић</i> Етичко-моралне димензије агресије НАТО на Савезну Републику Југославију	I/59–71

CONTENTS

<i>Dragan Ž. Stanar</i> Moral Dimension of Military Uniform	II/1–13
<i>Slobodan M. Radojević</i> <i>Milena N. Knežević</i> <i>Dragan J. Bojanić</i> The Policy of Neutrality and Investment in the Defence System ...	II/14–31
<i>Marko Z. Petrović</i> Terrorist Attacks on Public Transport	II/32–44
<i>Iris Bjelica Vlajić</i> The European and National Legal Frameworks for Combating the Digital Dimension of Gender-based Violence	II/45–58
<i>Zoran R. Pešić</i> The Ethical and Moral Dimensions of the NATO Aggression against the Federal Republic of Yugoslavia	II/59–71
Исправка – Correction	I-II/72

МОРАЛНА ДИМЕНЗИЈА ВОЈНЕ УНИФОРМЕ

Драган Ж. Станар*

Достављен: 17. 02. 2023.

Кориговано: 07. 06, 16. 08. 2023.

Прихваћен: 18. 08. 2023.

Језик рада: Српски

Тип рада: Оригинални научни рад

DOI број: 10.5937/vojdelo2302001S

У овом раду аутор настоји да дефинише и објасни моралну димензију и значај војне униформе. Како је ова димензија недовољно објашњена, анализом постојећих перспектива значења и функције војне униформе (техничке, историјске, психолошке, социолошке, правне, итд.), аутор идентификује њено суштинско морално значење и формулише и елаборира њену моралну димензију. Морална димензија војне униформе деривирана је, како из њене практичне, тако и из њене симболичке функције – практична функција је сте да јасно одвоји борце од небораца, док је симболичка функција да рефлектује колективни идентитет, норме и вредности војне професије. У чланку се образлажу различите значајне моралне импликације облачења и ношења војне униформе, како у миру тако и у рату, те указује на њену двоструку симболичко-вредносну функцију – она истовремено намеће дужност али и доноси привилегију особи која је носи. Закључује се да је неопходна заштита и сакрализација војне униформе у савременом друштву, понајвише услед њене изражене моралне димензије, и изражава потреба за законском регулацијом ношења војне униформе, њених делова, или униформи које су намерно дизајниране тако да личне на војне.

Кључне речи: *војна униформа, морал, етика, колективни идентитет, деиндивидуација, врлине, војна професија, борци и неборци, престиж, симболизам*

Увод

Савремена људска друштва, без обзира на тип устројства, модел политичке организације и облик владавине, нужно представљају изузетно комплексне творевине сачињене од огромног броја нераскидиво повезаних и

* Универзитет одбране у Београду, Војна академија, Катедра друштвених наука, Београд, Република Србија, dragan.stanar@va.mod.gov.rs, <https://orcid.org/0000-0003-0759-5652>

међузависних елемената, појединаца, формалних и неформалних друштвених група, експлицитних системских и имплицитних традиционалних институција, установа и организација, итд. Структура савремених друштава, коју чине не само њени сегменти *per se* већ и слојевити и динамични међуодноси између различитих елемената, њихова непрекидна интеракција, константно умрежавање и премрежавање и различите друштвене норме које регулишу односе и интеракције, у великој је мери утемељена на подели рада и, с тим у вези, друштвених улога. Једино примитивна, рудиментарна људска друштва нису почивала на подели рада и друштвених улога већ на егалитаризму и некој врсти колективне привреде у којој су сви били подједнако задужени за обављање свих послова (Илић, 1978: 25). Сама историја организованог људског друштва почиње управо поделом рада и стратификацијом друштва којом се издвајају различите групе, институције и *професије* унутар једног друштва. Један од елемената којим се припадници различитих друштвених група, организација, а понајвише професија, диференцирају од остатка друштва јесте и специфичан и препознатљив начин облачења, који неретко подразумева и ношење дефинисане *униформе*. Иако се униформа у ужем смислу везује за кључне друштвене професије (према различитим теоретичарима, професијама се сматрају лекарска, правничка, војна, полицијска и учитељска професија, док неки у професије условно убрајају и новинарску, свештеничку и политичку; детаљније о разлици између професије и занимања видети у: Станар, 2019а: 145-157) данас је често у неком облику могу носити и „возачи аутобуса, спортисти... радници приватног обезбеђења” (Pfanner, 2004: 93), поштари, радници на железници, па чак и ученици неких школа који имају прописане ученичке униформе. Ипак, појам униформа у свом пуном значењу интуитивно се везује првенствено за војску и полицију, услед израженог друштвеног значаја ових професија, али и снажне моралне димензије ових униформи, а нарочито војне униформе.

Војна униформа – историјат и функције

Упркос чињеници да је данас униформа инхерентан атрибут војске и да представља један од централних појмова које везујемо за природу, културу и сам идентитет оружаних снага, војна униформа – у оном смислу у којем је ми данас разумевамо – није одувек била присутна у војсци. Први пропис који се тиче војне одеће доноси Луј XII, док је већина истраживача сагласна у оцени да се војна униформа као стандард и „стално спољно обележје” војске појављује средином XVII века, после Вестфалског мира и појавом стајаћих војски у Европи (North, 1971: 4; Krueger, 2012: 64; Николић, Старчевић и Јаношевић, 2017: 281). То што војничка униформа није била регулисана и дефинисана у оном смислу у којем то постаје средином XVII века, не значи, наравно, да војске током историје нису настојале постићи неку врсту једнообразности у одећи. Тако Норт (North, 1971: 4) тврди да је принцип неке врсте једнообразности одувек посто-

јао у војскама као „природан резултат куповине одеће и материјала (за војску, ДС) на велико” од стране владара, док Пфанер (Pfaner, 2004: 95-99) даје приказ историјских напора војски да обезбеде неку врсту „униформности” и препознатљивости у одевању – од милитаристичких цивилизација Месопотамије, старих више од пет хиљада година, преко древне египатске војске и Источног римског царства до средњовековних крсташких похода. Ипак, војна „одежда”, односно нека врста стандардизоване одеће „од античких времена па све до средине седамнаестог века постојала је тек у рудиментарној форми, и није испољавала велику ’униформност’” (Krueger, 2012: 64) будући да се састојала од различитих облика оклопа и кацига где се нека врста минималне могућности идентификације настојала обезбедити тек одређеном специфичном бојом тих предмета (Pfaner, 2004: 97).

Етимолошки посматрано, појам униформа потиче од латинских речи „један” (lat. *una*) и облик (lat. *forma*), што јасно денотира суштинску практичну идеју и функцију војне униформе – да обезбеди једнообразност, односно да буде један исти облик одеће за све припаднике једне униформисане групе који омогућава визуелну „хомогеност иначе хетерогене групе људи” (Pfaner, 2004: 93) и који омогућава њихово диференцирање од свих других група. Наравно, војна униформа је одувек имала и веома практичну сврху – она нужно служи да „пружи заштиту од хладноће, одређених предмета и других негативних природних и случајних утицаја... и од физичких сукоба...” (Николић и др., 2017: 280). Из психолошке перспективе посматрано, од изузетног је значаја да војници имају поверење у практичну функцију униформе, тј. „поверење у своју опрему и одећу, да верују да их униформа физички може заштити од видљивих и невидљивих претњи” (Krueger, 2012: 69). Униформа, дакле, примарно служи да „означи припадност групи” која је институционализована и функцијом раздвојена од остатка друштва (Joseph and Alex, 1972: 720). Разлози за ово упадљиво визуелно означавање припадности војсци и јасно „раздвајање” од остатка друштва су различити – поред диференцирања од остатка цивилног друштва, униформа диференцира припаднике једне војске од припадника друге војске, што је подједнако важно. Штавише, ти разлози су се током историје војне униформе мењали, што се рефлектовало и на сам њен изглед и форму. Основни разлог униформисања војске био је покушај повећавања видљивости и препознатљивости војних јединица у борби, односно омогућавање „препознавања од стране сабораца и команданата у свим околностима” (Embury, 1921: 253), будући да је визуелна комуникација била примарно средство управљања јединицама у времену када није било савремених средстава комуникације (Рађагић, 2014: 73). То је постало нарочито важно у периоду када се у војске уводи ватрено оружје, као што су мускете и црнобарутни топови, који су изазивали велику задимљеност бојишта због које је командантима било врло тешко да препознају своје јединице и борце. Како Кревелд (*Crevelde*) наводи, чак су и Наполеонове војсковође, које су командовале десетинама хиљада људи, имале велике проблеме у ефикасном командовању

услед немогућности да на бојном пољу распознају борце и јединице у облаку прашине и дима (Николић и др., 2017: 282). Зато су првобитне униформе биле упадљиво јарких боја, како би се „борци могли идентификовати на бојном пољу препуном дима од мускета” (Krueger, 2012: 64), што је од ратовања начинило, како Дан (Dunn, 2009: 12) пише, један „упечатљиво шаренолик подухват” у коме су се мешале тунике јарких и упадљивих боја.

Међутим, развојем наоружања, крајем деветнаестог века, које је омогућило аутоматску паљбу и ефикасност оружја на великој удаљености, првобитна „живописност униформе постаје њезин недостатак” (Pašagić, 2014: 73), те војске уместо истицања бораца сада настоје да их униформама „прикрију”, односно камуфлирају. По дефиницији, сврха модерних камуфлажних војних униформи јесте да „сакрију силуету тела и да визуелно 'утопе' појединца у околину чинећи га тако тежим за уочавање и гађање” (Krueger, 2012: 71), што значи да је идеја о војној униформи очигледно доживела потпуну трансформацију, и прешла у своју супротност. Ипак, промена визуелног концепта униформе – из одеће која истиче видљивост у одећу која маскира – није утицала на њену примарну намену да јасно визуелно диференцира припаднике војске од остатка друштва. У савременом добу, у којем дословно све војске света имају маскарне униформе, кључна улога униформе јесте да одвоји „војнике” од „цивила”, односно борце од небораца у оружаном сукобу. Прве униформе са камуфлажном шаром уведене су 70-их година XX века у британској војсци, а врло брзо постале су стандардне униформе у свим војскама света (Krueger, 2012: 71). Поред практичне, војна униформа свакако има и велику симболичну функцију – она симболише „везу између политичких права и дужности са нагласком на грађанску врлину”, означава „ред и дисциплину... снагу и моћ”, али и уопште све „вредности војног позива... и карактеристике војне професије”, као и „систем стратификације на основу заслуга и способности” (Clifford, 2001: 364; Pfanner, 2004: 94; Николић и др., 2017: 286-287). Ипак, чини се да дубока морална димензија војне униформе није довољно истражена и објашњена, упркос томе што је деривирана, како из њене практичне, тако и из њене симболичке функције, те је сходно томе двојака.

Морална димензија војне униформе

Значај моралне димензије војне униформе немогуће је пренагласити, будући да је она инхерентно повезана са морално узвишеном природом војног позива и, као таква, нужно је рефлектује. Управо због те чињенице војна униформа је „најпрепознатљивији дистинктивни знак војске” и зато има посебну „симболичку историју” (Pfanner, 2004: 93). Моралну димензију војне униформе потребно је, услед њене комплексности и сложености, посматрати двојако – подједнако као производ њене, укратко представљене, практичне и симболичке функције.

Морална димензија практичне функције војне униформе

Упркос чињеници да се преласком са јарких и упадљивих војних униформи на модерне маскирне у потпуности променила њихова иницијална практична намена – од оне да истакне до функције да сакрије – њена суштинска сврха да раздвоји и идентификује једну специфичну групу од друге остала је непромењена. Примарна практична сврха војне униформе данас јесте да јасно раздвоји војнике од цивила, тј. борце од небораца у оружаном сукобу, што само по себи има *монументално* морално значење. У лаичком дискурсу дистинкција војник – цивил често се поистовећује са дистинкцијом борац – неборац. Међутим, упркос томе што је евидентан „значајан степен преклапања у класама оних покривених овим одвојеним дистинкцијама”, примереније је и исправно користити категорије борац и неборац у настојању да се дефинише легитимитет мета у оружаном сукобу (Coady, 2008: 155). Војна униформа јасно означава и истиче припадност класи *бораца* свих оних који је носе; додуше, постоје одређени изузеци од овог правила, будући да војни лекари и свештеници (духовници, капелани) носе униформу, али нису обухваћени класом легитимних мета у сукобу (Primoratz, 2007: 29). Какав је конкретан и практичан значај овог означавања статуса борца? Ношење војне униформе свакако не доприноси, *strictu senso*, практичној могућности да се неко бори у оружаном сукобу. Наиме, облачење униформе није физички предуслов узимања учешћа у оружаног борби, будући да се људи могу веома активно борити и у „цивилној” одећи, што су искуства асиметричних сукоба претходних деценија јасно показала на глобалном нивоу. Практично, али и морално, много значајнија сврха облачења војне униформе и означавања припадности класи бораца јесте *само-легитимизација* као мете у оружаном сукобу. Облачењем и ношењем војне униформе појединци, дакле, свесно и намерно означавају сами себе као легитимне мете у рату, као људе које је легално, па чак и морално дозвољено(!) гађати и убијати у току оружаног сукоба, будући да „одсуство војне униформе обично индикује да је особа цивил... и да се не сме нападати” (Pfaner, 2004, 94). Врло логично питање које се намеће само по себи јесте зашто би се припадници војске одлучивали на један такав, веома контраинтуитиван, поступак уколико је сасвим очигледно да на тај начин извесно отежавају сопствену позицију и драстично повећавају ризик од рањавања или смрти?

Одговор на ово питање лежи управо у моралној равни. Наиме, давањем до знања противнику да је управо он обучен, опасан и спреман да користи силу, и самим тим да представља претњу, појединац који носи војну униформу прави јасну дистинкцију између себе и цивила и на тај начин „привлачи” ватру на себе, скрећући је са оних који не носе униформу” (Станар, 2019б: 138). Свесним и намерним декларисањем опасности по противника, појединац који облачи војну униформу заправо облачи својеврстан „магнет” за противничку ватру. Наиме, он на себе својевољно ставља „мету” којом жели да одвуче ватру са „невиних” које штити, и привуче је на себе. Сам појам невиности у рату не означава одсу-

ство неке врсте моралне или правне *кривице* већ одсуство претње по противника. Стога, војници нису невини зато што прете, а не зато што су нешто морално или правно скривили, за разлику од цивила (McMahan, 2009: 11-12). Морална узвишеност свесног и намерног драстичног повећавања ризика по војника који облачи униформу ради смањивања ризика и потенцијалног саможртвовања за неборце, који су махом људи које он лично не познаје нити има било какве личне везе са њима, једноставно се не може пренагласити! Ова је морална дужност војника наравно кодификована и у међународном закону. Тако став 3. члана 48. Допунског протокола I уз Женевске конвенције предвиђа да борци имају дужност да се јасно „разликују од цивилног становништва... да би појачали заштиту цивилног становништва од дејстава непријатеља”, што се најјасније чини „општеприхваћеном праксом” ношења војне униформе. У овом контексту, било какво јасно визуелно изражавање припадности класи бораца сматра се униформисаношћу, чак и уколико једна страна нема могућности набавке војних униформи *per se*. Зарађене стране су једна другој признавале „униформисаност” чак и када се радило о ношењу „зелене одеће са дистинктном шареном капом” или чак „јасно уочљивих трака на рукама”. Једино што је важно јесте да одећа омогући јасно и недвосмислено „разликовање од цивилне популације из далека” (Pfanner, 2004: 107-108).

Очигледно, неношење униформе, или пак њено скидање у ситуацијама када је то погодно, у жељи да се борац „стопа” са цивилним становништвом (нелегитимним метама), да отежа непријатељу разликовање борца од неборца, да олакша неприметно дејствовање из близине и слично, – било би „практично” и „згодно” за војника, али би такав чин био дубоко нечасан, неморалан и повлачио би и одређене практичне последице. Наиме, како само учествовање у рату није ни нелегално ни неморално, војници се не могу сматрати одговорнима за учешће у оружаног борби (Babić, 2017: 194), а самим тим ни кажњавати за борбу, како у својству ратног заробљеника, тако ни по окончању оружаног сукоба. Њихова униформа, која је индикатор њиховог статуса легалног и легитимног борца, гарантује им управо ово право. Међутим, намерно и смишљено неношење или скидање униформе ради стицања предности у борби, без обзира на то да ли се ради о регуларним оружаним снагама, побуњеницима, герили, паравојним формацијама, приватним војним компанијама или било којој другој формацији која узима учешће у борби, често се тумачи као поступак којим се *de facto* губи статус легалног борца, а тиме и права загарантована ратним заробљеницима. Искуства израелске и америчке војске, према чијим тумачењима непријатељски војници који не носе униформе (или било какав видљиви знак распознавања и разликовања од цивилне популације) губе статус и права ратних заробљеника, јасно осликавају ову праксу (Pfanner, 2004: 115, 119). Интересантно је да, према члану 46. Допунског протокола I уз Женевске конвенције, чак ни „шпијуни” ухваћени у прикупљању обавештајних података не могу бити третирано као „ангажовани у шпијунажи” уколико су у униформи, док они који су у цивилу, а ухваћени су у истом делу, губе статус ратног заробљеника и са

њим повезана права! Штавише, према неким тумачењима која се ослањају на овај Протокол, као и Римски статут међународног кривичног права, оваква намерна злоупотреба униформе у оружаним сукобима не само да је нелегална, него услед своје „перфидности“ може бити тумачена и као форма ратног злочина и, као таква, и санкционирана (Pfanner, 2004: 121). Управо услед назначене суштинске моралне димензије војне униформе, они који је не носе у оружаним сукобима, а требало би, ни на који начин не могу бити стављени у исти однос са војницима, како по питању права, тако и по питању самог статуса.

Треба напоменути да на једном веома суптилном и латентном нивоу значења, облачење војне униформе у рату конотира и свест онога ко је носи и да његова потенцијална смрт неће бити перципирана као „трагична“ у смислу у којем се смрт младих људи иначе перципира. Уз увиђање и нужно мирење са чињеницом да је веома тешко то јасно и прецизно изразити речима, што по правилу доноси ризик од солипсизма, магловитости и недоречености у изразу, ипак постоји потреба да се укаже и на овај дубоки слој значења војне униформе. Наиме, у сваком друштву одувек је постојала једна готово опипљива али неизречена врста плеонастичке имплицитне подразумеваности смрти војника у рату. Разумевање рата јесте разумевање чињенице да се у њему нужно масовно убија и гине. А, како је војска инструмент којим држава води оружану борбу, друштво не подразумева само да је управо војска та која убија, већ да она „треба“ да гине јер томе „служи“. Жртве људи у војној униформи положене у борби схватају се као херојске, али истовремено и подразумеване, те стога немају ону нијансу друштвено-историјске трагичности коју увек имају смрти небораца, тј. цивила у рату. Један од фактора који испоставља овакво тумачење засигурно јесте и разумевање да убијање људи у војним униформама у рату није злочин (оно није ни неморално ни нелегално) за разлику од смрти цивила у рату која се, по правилу, утискује у колективну свест и памћење једног народа, и за којом се изражава неупоредиво веће жаљење, како у квалитативном тако и у квантитативном смислу. Наравно, убијање људи у униформама не третира се као злочин само уз претпоставку да је испоштован критеријум пропорционалности и да нису коришћена *mala in se* средства, односно да се убијање врши у складу са законима, правилима и нормама ратовања. Цивилне жртве рата остају урезане у колективно сећање једног народа кроз векове и генерације, док се неупоредиво многобројније жртве у униформи често разумевају као „очекиване“, „подразумеване“ и „нормалне“ за рат. Морална је димензија војне униформе неоспорно садржана и у самој свесној одлуци и прихватању оних који је носе да њихове потенцијалне смрти у рату нису злочини *per se*, упркос чињеници да они нису криви за рат нити је њихово учешће у рату неморално, већ да су оне „подразумеване“ и „не-толико-трагичне“ за друштво које бране, упркос чињеници да се у рату у војној униформи налази апсолутна елита једног народа. Солжењицинова „саможртвена елита“ у војној униформи јесте „симбол прихватања одговорности као судбине и елитизма као спремности за несебичну жртву“ (Николић и др., 2017: 288).

Морална димензија симболичке функције војне униформе

У складу са својом институционалном и организационом културом, али и самом природом, војска тежи да уједначи и „униформише” своје припаднике и генерално све своје елементе. Ова тежња ка „униформности” налази се у самој сржи војне културе – „савршена војска састоји се од идентичних војника без девијација, који сви раде заједно како би се постигла максимална ефикасност” (Stanar, 2021: 242). Један од веома важних и нужних производа овог напора јесте и деиндивидуација која је одувек присутна у војним организацијама, док је управо униформа кључни елемент овог значајног процеса. Деиндивидуација представља процес смањивања индивидуалности и индивидуалних разлика у групи, умањивања значаја индивидуалног идентитета и креирања својеврсне анонимности унутар групе која се осигурава преузимањем масовног, колективног идентитета (Zimbardo, 2007: 295). Дакле, она не претпоставља потпуно лишавања било каквог идентитета, већ супституицију личног идентитета колективним. То је управо оно што чини и војна униформа – она „сузбија индивидуалне идиосинкразије у понашању и изгледу” тиме што представља симбол конформизма оних који је носе и сама по себи постаје симболом идентитета, тј. „преузима одлике тотемског амблема и отелотворава атрибуте групе” (Joseph and Alex, 1972: 720, 723). Војна униформа стога представља симболичку физичку репрезентацију атрибута војне професије, па је њено одевање и метафоричко „одевање” врлина војне професије. Дакле, појединац који облачи униформу истовремено „облачи” и моралне врлине својствене војсци и идеалу ратника; он на личном нивоу предузима „надличне колективне вредности” које су морално узвишене и друштвено престижне (Николић и др., 2017: 289).

Чином облачења војне униформе појединац на себе „трансферише акумулирану славу (и престиж, ДС)... групе” (Joseph and Alex, 1972: 720) и готово тренутно, у очима јавности, постаје „благословен” престижом, врлинама и чашћу акумулираним вековном традицијом, без обзира на његове личне диспозиције и морални карактер којим можда никада не би могао остварити било какву врсту друштвеног угледа и поштовања. Стога и не чуди што су, по правилу, војници „нарочито поносни на ношење своје униформе, коју носе високо уздигнутих чела” (Kueger, 2012: 68), јер пуким облачењем једне форме одеће у очима остатка друштва постају морално узвишени и врло цењени чланови друштва. Само облачење војне униформе има један церемонијално-симболички карактер, док је једнако важно и церемонијално-симболичко „скидање” униформе оним појединцима који је осрамоте и којима само лишавања права на ношење униформе представља ултимативни симбол обешчашћивања (Kasturi, 2012: 427, 431; Joseph and Alex, 1972: 721). Услед ове огромне граничномагијске моћи униформе да тренутно трансформише друштвени статус и општевредносну перцепцију појединца од стране друштва, војска мора бити екстремно пажљива и опрезна при одлуци коме и како омогућити ношење униформе. Будући да „конотира карактеристике целе групе” (Clifford, 2001: 368), те да отелотворава

атрибуте *колективног* идентитета и да у сваком тренутку представља његов вредносни статус, униформа свакако може бити и „осрамоћена” и морално деградирана поступцима појединца који се, дакле, не евалуирају на индивидуалном, већ на колективном нивоу групе којој припада. Уосталом, униформа представља „лице”, односно визуелни симбол онога што данас називамо „брендом” војске, који репрезентује институцију у целини и који је од изузетне важности за модерне војске (Перић, 2008: 127-135).

Тако особа која носи униформу Војске Србије није само под притиском симболичке репрезентације целокупне *садашње* институције оружаних снага у Републици Србији, већ уопштено историјско-идентитетске идеје и идеала *српског војника*. Такво лице ни у једном тренутку не представља само себе већ идентитет целокупне групе. То подразумева не само тренутни, већ и историјски идентитет групе, па је одговорност за поступање лица у униформи врло велика. Њихови поступци рефлектују се на историјску димензију идентитета; њима се не нарушава само репутација, „бренд”, имиџ, и сам суштински вредносни значај ове војске, у овом тренутку, већ војске као културно-идентитетског ентитета у свом историјском трајању. Облачењем лица у војну униформу војска даје једну врсту „сертификата” ваљаности свом представнику (Joseph and Alex, 1972: 723-724) и тиме преузима одговорност за све његове поступке у униформи. Тако униформа постаје симболичка тврдња и *гаранција* војске друштву и другим војскама да ће лице које је носи осликавати групне норме, правила и вредности. Уколико пак дође до „срамоћења” униформе, то може значити и сигнализирати не само пропуст на личном нивоу униформисаног лица, већ и да сама војска нема пуну контролу над сопственим процесом „сертификације”!

Описана симболичко-морална димензија униформе очекивано има утицај и на лице које је носи. Иако се о концепту „морала улоге” (*role morality*) углавном износе веома засновани критички ставови услед чињенице да се овај концепт неретко (зло)употребљава као оправдање за неморално поступање, у контексту утицаја војне униформе на појединца феномен „морала улоге” може имати веома позитивне конотације. У својој суштини, *role morality* концепт предвиђа да „појединци могу усвојити другачије моралне норме у зависности од *улога* у којима се налазе” (Gibson, 2003: 17), односно да поступци на које се одлучују у одређеној професионалној улози проистичу из моралних норми саме професије, а не појединца. Јака симболичка димензија униформе има управо овакав ефекат на појединца који је носи – она охрабрује и снажно мотивише на поступање које је у складу са специфичним моралним нормама и императивима војне професије, постављајући појединца у *улогу* која лишава индивидуално и имплицира колективно. Како Фусел (*Fussell*) наводи, „свака, па чак и она најскромнија, униформа има тенденцију да оплемени онога ко је носи” (Kasturi, 2012: 428), док војна униформа овај процес доводи до максимума. Она „говори, подстиче, храбри, опомиње, надахњује, улива самопоуздање” и развија висок морал (Николић и др., 2017: 286) тиме што оплемењује појединца врлинама и вредностима морално изузетне природе војне професије. Војна униформа управо подстиче „моралност улоге”,

претпостављајући да су морални императиви улоге виши и захтевнији од личних, те „охрабрује на поступање примарно из улоге униформисаног статуса” (Joseph and Alex, 1972: 726). Војна униформа неоспорно јесте инструмент деиндивидуације, али се извесно може претпоставити да је колективни супституент у вредносно-моралном смислу „надређен” индивидуалном; – морална *улога* коју конотира униформа јесте суперерогативна и превазилази оно што се може захтевати од појединца ван улоге, будући да захтева поступање по мотивима који су „изван домаћаја моралности” (Секіћ, 2013: 130).

Закључак – заштита и сакрализација војне униформе

Војна униформа представља епитомизацију војничких вредности, моћан визуелни симбол раздвајања „жртвене елите” од остатка друштва. Упркос томе што вредности, норме и начела војног позива постоје независно од униформе као њиховог кључног симбола, веома је често „идејама и универзалним вредностима неопходно да се заодену материјом, да добију чврст облик” (Николић и др., 2017: 286) не би ли добиле конкретну и практичну артикулацију. Из њене интринзичне и инхерентне моралне димензије очито је да она „истовремено намеће дужност али и дарује привилегију” (Kasturi, 2012: 427) онима који је носе, нужно и наизглед оксиморонично синтетишући саможртвовање и привилегију. Морална димензија војне униформе у савременом друштву јесте кључан и виталан разлог због којег ју је неопходно не само заштитити од злоупотребе, већ и сакрализовати!

Свака униформа, укључујући и војну, не само да раздваја једну групу од остатка друштва већ то, по дефиницији, чини „у смислу ексклузивности” и престижа (Clifford, 2001: 368). Џозеф и Алекс (Joseph and Alex, 1972: 722-723) упозоравају да модерна „пролиферација униформи” изазива конфузију у јавности, будући да експлицитност униформе као индикатора статуса зависи од њене монополизације, као и да би она примарно требало да означи један „посебан статус” у друштву онога ко униформу носи. Уколико се ношење одређене врсте униформе омогући практично свима, значај униформе оних друштвених група које заиста имају „посебан статус” нужно се умањује. Разумевајући дубоку моралну димензију војне униформе, њено ношење, чак и без ознака припадности (у Републици Србији војном униформом се не сматра „униформа без ознака припадности Војсци Србије, ознака чинова и других војних ознака Војске Србије” (сајт ВС, 2023)), облачење неких њених делова или одеће која је намерно дизајнирана да подсећа на војну униформу, од стране особа која нису војна лица нужно мора бити законски регулисано и санкционисано. Оваква злоупотреба практичних и симболичких конотација виталног вредносног симбола суперерогативног и морално узвишеног карактера војске представља унижавање, па чак и исмевање војне униформе чије је ношење неопходно *заслужити* и *завредити*. Стога је њен статус у Републици Србији неопходно уредити неком врстом акта о „украденој части”, по

угледу на *Stolen Valor Act*, законски акт усвојен у САД 2006. године, а затим ревидиран 2013. године, којим се предвиђа строго санкционисање злоупотребе војне униформе, војних одликовања, али и чин вербалног лагања о припадности војсци или примљеним војним одликовањима, али без нужног услова присуства „вербалног елемента” (Kasturi, 2012: 420). Оваквим би се актом ношење војне униформе (и свега што имплицитно конотира припадност војсци) у јавности експлицитно регулисало, нарочито имајући у виду непобитно суштински значај војне униформе за српски идентитет и културу.

Литература

- [1] Babić, J. (2017). Etika rata i teorija pravednog rata. U: P. Bojanić i J. Babić (ur.), *Asimetrični ratovi i teorija pravednog rata* (194-207). Službeni glasnik.
- [2] Cekić, N. (2013). *Metaetika*. Akademaska knjiga.
- [3] Clifford, D. L. (2001). Can the Uniform Make the Citizen? Paris, 1789–1791. *Eighteenth-Century Studies*, Vol. 34(3), 363-382.
- [4] Coady, C.A.J. (2008). The Status of Combatants. In: Rodin, D. and Shue, H. (eds.), *Just and Unjust Warriors: The Moral and Legal Status of Soldiers* (153-175). Oxford University Press.
- [5] Dunn, B. (2009). *Uniforms*. Laurence King Publishing.
- [6] Embury, A. (1921). The Army Uniform. *The Military Engineer*, Vol. 13(69), 253-255.
- [7] Gibson, K. (2003). Contrasting Role Morality and Professional Morality: Implications for Practice. *Journal of Applied Philosophy*, Vol. 20 (1), 17-29.
- [8] Ilić, M. (1978). *Sociologija kulture i umetnosti*. Naučna knjiga.
- [9] Joseph, N. and Alex, N. (1972). The Uniform: A Sociological Perspective. *American Journal of Sociology*. Vol. 77(4), 719-730.
- [10] Kasturi, R. (2012). Stolen Valor: A Historical Perspective on the Regulation of Military Uniform and Decorations. *Yale Journal on Regulation*, Vol. 29, 419-448.
- [11] Krueger, G.P. (2012). Psychological issues in military uniform design. In: Sparks, E. (ed.). *Advances in Military Textiles and Personal Equipment* (64-82e). Woodhead Publishing Limited.
- [12] McMahan, J. (2009). *Killing in War*. Clarendon Press.
- [13] North, R. (1971). *Military uniforms 1686–1918*. Grosset & Dunlap.
- [14] Pašagić, A. (2014). „Nevjernik prve klase” – moderna vojna uniforma kao pozornica sukoba. U: Hošić, I. (ured.), *Pažnja! Odjeća, umjetnost, identitet* (73-81). TF UB.
- [15] Pfanner, T. (2004). Military uniforms and the law of war. *International Review of the Red Cross*, Vol. 86(853), 93-130.
- [16] Primoratz, I. (2007). Civilian Immunity in War: Its Grounds, Scope and Weight. In: Primoratz, I. (ed.), *Civilian Immunity in War* (21-41). Oxford University Press.
- [17] Stanar, D. (2021). The Vital Significance of Military Ethics. *Journal of Military Ethics*, Vol. 20(3-4), 237-250.
- [18] Uniforme pripadnika Vojske Srbije (2023). *Vojska Srbija*. Preuzeto 14. marta 2023, sa https://www.vs.rs/sr_lat/o-vojsci/obelezja-i-oznake/uniforme-pripadnika-vojske-srbije

[19] Zimbardo, P. (2007). *The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil*. Random House.

[20] Допунски протокол I уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава међународних оружаних сукоба.

[21] Николић, С., Старчевић, С. и Јаношевић, М. (2017). Војна униформа – развој, значај и значење. *Војно дело*, 5/2017, 279-289.

[22] Перић, Н. (2008). Војска Србије као бренд. *Војно дело*, 2/2008, 127-135.

[23] Станар, Д. (2019а). Професија и морал. *Култура полиса*, год. XVI, бр. 39, 145-157.

[24] Станар, Д. (2019б). *Праведан рат – између апологије и обуздавања рата*. Добротољубље.

Резиме

У овом раду аутор настоји да дефинише и објасни дубоку моралну димензију и огroman значај војне униформе. Анализа доступне релевантне литературе је показала да морална димензија војне униформе није довољно истражена и објашњена. Аутор анализира постојеће перспективе значења и функције војне униформе (техничке, историјске, психолошке, социолошке, правне, итд.) и идентификује њено додатно морално значење које у великој мери потиче од њених других значења и функција, и у наставку формулише и елаборира њену моралну димензију. Током историје оружаних снага, војна униформа је имала разне различите форме, примарне употребе и функције и нивое значаја. Тек у савременом добу и друштву морална димензија војне униформе је схваћена као њен најважнији и најзначајнији елемент. Кључ моралне димензије војне униформе је настао из њене практичне и симболичке функције. Практична функција војне униформе јесте да јасно одвоји борце од небораца, и тако додатно пружи легитимитет насиљу против оних који је носе. Ношење униформе представља занимљив високо морални чин само-легитимизације као мете у рату, практично олакшавајући напоре непријатеља, а против сопственог живота. С друге стране, њена главна и моћна симболичка функција је да одражава колективни идентитет, норме и кључне вредности војне професије. Деиндивидуиран колективни идентитет, изграђен на јединственом и специфичном систему вредности и принципа, кључан је за сваку војску у свету, и чак важнији извор војне моћи и ефикасности од оружја и материјалних средстава. Историја је на примеру показала ову чињеницу безброј пута у различитим периодима, културама и околностима. Аутор затим у наставку пружа детаљна објашњења разних значајних и кључних моралних импликација ношења војне униформе, и у миру, а и током рата. Поред тога, ово истраживање указује и идентификује необичну дуалну симболичко-вредносну функцију војне униформе, која истовремено подразумева значајне дужности, и пружа изузетне привилегије појединцу који је носи. Ношење униформе је стога веома тешко и захтевно док је истовремено пожељно и привлачно јавности. У закључку, аутор наглашава

кључну потребу да се заштити и чак и сакрализује војна униформа у модерним друштвима. Аутор наглашава да је то посебно потребно због изразите моралне димензије војне униформе која је без премца у поређењу с другим униформама које се често носе у модерним друштвима. На крају, аутор позива на још експлицитније и стриктније правно регулисање ношења војне униформе, њених делова, или чак других униформи које су намерно дизајниране тако да личе на војне униформе у Републици Србији, и даје пример америчког акта *Stolen Valor Act* као водећи пример правног регулисања које на прави начин осликава кључни морални значај војних униформи, подсећајући нас на чињеницу да је војни идентитет, чији је највећи симбол униформа, од централног значаја за српски национални идентитет и као такав неодвојив од српске културе.

Кључне речи: *војна униформа, морал, етика, колективни идентитет, деиндивидуација, врлине, војна професија, борци и неборци, престиж, симболизам*

© 2023 Аутори. Објавило *Војно дело* (<http://www.vojnodeo.mod.gov.rs>). Ово је чланак отвореног приступа и дистрибуира се у складу са лиценцом Creative Commons (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

ПОЛИТИКА НЕУТРАЛНОСТИ И УЛАГАЊА У СИСТЕМ ОДБРАНЕ

Слободан М. Радојевић*

Милена Н. Кнежевић**

Драган Ј. Бојанић***

Достављен: 19. 12. 2022.

Кориговано: 17. 03, 10. 06, 24. 07. 2023.

Прихваћен: 17. 08. 2023.

Језик рада: Српски

Тип рада: Прегледни рад

DOI број: 10.5937/vojdelo2302014R

У времену када се у међународним односима традиционално неутралне државе, попут Финске и Шведске, одлучују да напусте овај концепт, потребно је још једном размотрити политику неутралности европских држава, као и трошкове и улагања у систем одбране. Анализирајући случај неутралности Швајцарске, Аустрије и Републике Србије аутори полазе од политике овог концепта и прате трошкове и улагања у систем њихове одбране. Швајцарска је прва држава којој је стална неутралност међународно призната и сматра се моделом међународно-правног статуса неутралности. Аустријска неутралност је много млађа и резултат је специфичних међународних односа. Своју политику неутралности, поред осталог, Швајцарска заснива на концепту оружане неутралности и на значајним улагањима у наоружање и војну опрему, а сличан образац у политици неутралности следи и Аустрија.

Иако је неутралност сваке државе условљена различитим факторима и обележена специфичностима, које би се морале узети у обзир приликом генерализације, аутори сматрају да су, упркос променама у структури међународне политике и проширењу значења и обима безбедности, значајна улагања у систем одбране и безбедности гарант неоспорности и одрживости неутралних држава. Стога, компаративном анализом политика неутралности и по-

* Универзитет одбране у Београду, Војна академија, Београд, Република Србија, slobodan.radojevic@va.mod.gov.rs, <https://orcid.org/0000-0001-6071-8151>

** Универзитет одбране у Београду, Војна академија, Београд, Република Србија, <https://orcid.org/0000-0003-2814-7453>

*** Универзитет одбране у Београду, Институт за стратегијска истраживања, Београд, Република Србија, <https://orcid.org/0000-0003-0426-4479>

редећи улагања у системе одбране, закључују да су за концепт неутралности и оружане одвраћање кључна улагања у наоружање и војну опрему, што је од великог значаја за изградњу и јачање концепта војне неутралности Републике Србије.

Кључне речи: *политика неутралности, Швајцарска, Аустрија, Република Србија, оружана неутралност, оружане одвраћање, набавка наоружања и војне опреме*

Увод

У чланку се полази од развоја политике неутралности и указује на концепт оружане неутралности засноване на улагању у систем одбране. Заправо, кроз компаративну анализу показује се да стално неутралне европске државе улажу значајна средства у систем одбране како би своју неутралност учиниле неоспорном.

Швајцарска је прва држава којој је стална неутралност међународно призната и сматра се моделом међународноправног статуса неутралности. Рађање њене неутралности везује се за тежак пораз у бици код Марињана 1515. године, а први пут је службено поменуто 1674. године. Швајцарска је једна од малобројних земаља која је остала неутрална више од 200 година, јер од Наполеонових похода није учествовала ни у каквим ратним активностима. Успела је да сачува своју неутралност иако је у мањем обиму била нарушена током Првог и Другог светског рата. Такође, у мањој мери је током хладног рата била изложена сукобу између Истока и Запада. Своју политику неутралности, поред осталог, Швајцарска заснива и на политици оружане неутралности и концепту тоталне одбране. Заправо, компоненте њене неутралности: оружане одвраћање, системски уступци и признавање неутралности као норме до сада су осигурале опстанак неутралности и представљале скоро савршен образац за друге који желе да успоставе такав статус. Аустрија је много касније постала неутрална, што је било условљено специфичним међународним односима после Другог светског рата.

Иако је свака неутрална држава случај за себе, и тешко ју је упоређивати са другим стално неутралним државама, одређене поуке и искуства могу се генерализовати и разматрати у другим војно неутралним државама. Ипак, упркос променама у структури међународне политике и проширењу значења и обима безбедности, историјске поуке се не смеју заборавити при изградњи концепта неутралности. Историјско искуство неутралних држава је показало да је једина неоспорна политика неутралности она која је подржана одговарајућом силом, такозвана оружана неутралност (Ђурашиновић–Радојевић, 2016) и да, следствено томе, нужно мора бити праћена поузданим и кредибилним инструментима одвраћања (Стојановић, Шарановић, 2022: 34). Заправо, војно одвраћање представља традиционалну и, како исправно наглашава Благојевић, „и даље

непревазиђену основу за свеобухватно одвраћање” (2021: 236-237). Као основа за изградњу оружаног одвраћања у чланку се прате и анализирају улагања у систем одбране неутралних држава.

Швајцарска неутралност

Швајцарски историјски концепт неутралности показао се трајним, јер је имао своје дубоке корене у швајцарској историји. Традиција неутралности ове земље и аутономна самоодбрана постепено је настајала током њене историје и великим делом је заснована на успешним политичким одлукама.

Почетак неутралности Швајцарске често се приписује Бечком конгресу 1815. године, али је важно истаћи да је тада само формално призната жеља Швајцараца да остану неутрални (Subedi, 1993: 264). Према речима Новаковића, „акт о признању и гаранцији вечите неутралности Швајцарске и неповредивости њене територије“ (2016: 76-77) данас се сматра документом којим је и коначно призната (не и проглашена, за разлику од неких других стално неутралних држава) њена стална неутралност. Дакле, Швајцарска је изабрала свој статус сталне неутралности слободно и независно (Munro 2005: 47).

Иако се у савременом смислу Швајцарска не може сматрати неутралном државом пре 18. века, националне легенде сматрају да корени њене неутралности сежу у касни 13. век, када су три кантона данашње централне Швајцарске потписала уговоре о савезу који их је штитио од „агресије злих“ (Fischer 2013b: 43). Чињеница је да су поједини елементи који су касније садржани у неутралности већ били добро познати у швајцарској политичкој традицији у ранијим временима (Fischer, 2013b). Швајцарци су успели да остану неутрални и током оба светска рата, промовишући концепт *неутралности под оружјем* (Новаковић, 2011: 11).

Превентивна мобилизација и функција одвраћања су током 19. века одвраћале велике силе од упадања на швајцарску територију 1848., 1859. и 1870. године. Једно од најчешће коментарисаних достигнућа у овом периоду било је спретно управљање ситуацијом која се појавила у Француско-пруском рату, када је француска источна армија прешла преко швајцарске територије како би избегла опкољавање. У кратком року швајцарска милиција је заробила и разоружала француску војску, што је одвратило Немце да следе своје противнике (DeVore and Stähli, 2011: 4).

Избијање Првог светског рата, међутим, био је први велики тест за швајцарску неутралност. Швајцарска је мобилисала своју војску, од готово пола милиона људи, на свим границама. То је био наставак оружане неутралности која је била осмишљена да велике силе увери да је она и даље неутрална и да је вољна да брани ту неутралност оружјем уколико је потребно.

Швајцарска је била једна од само три државе у Европи чија сувереност није директно нарушена током Другог светског рата (Dreyer and Jesse, 2014: 62). На почетку рата Савезни савет (влада) потврдио је неутралност Швајцарске, што

су признале зараћене стране. Она је мобилисала оружане снаге како би заштитила своју независност и неутралност. Заправо, да би своју неутралност учинила кредибилном, мобилисала је око 450.000 људи, који су били под пуном приправношћу до априла 1945. године (Dreyer and Jesse, 2014: 63). На тај начин је сасвим јасно ставила до знања да ће свако ко жели да уђе у земљу силом морати да рачуна на сукоб са њеним оружаним снагама.

Опстанак Швајцарске у Другом светском рату се, поред осталог, заснивао на чињеници да је била тешко наоружана, па је стога успешно спроводила политику оружаног одвраћања, док је истовремено представљала неку врсту посредника за неформалну привредну размену између зараћених страна и банкарске услуге. Такође, током рата била је и база за обавештајне послове (Новаковић, 2016: 53; Karsh, 1988: 40-41).

Ипак, постоје различита мишљења о озбиљности немачке претње швајцарском територијалном суверенитету током рата, али се објашњења у погледу општег односа према швајцарској војсци као одвраћања немачке агресије не разликују (Jesse, 2006: 16; Ђурашиновић–Радојевић, 2016).

Данас је јасно да је Швајцарска начинила низ уступака своје политике неутралности свим странама како би успела да избегне рат на својој територији. Њено неукључивање у Други светски рат недвосмислено је оснажило веровање у оружану неутралност (Ђурашиновић–Радојевић, 2016). Савезни савет је био убеђен да једина могућност да се сачува независност јесте да се свако кршење неутралности дочека оружаним отпором. Као што Ђурашиновић–Радојевић наводи: „што је боља војна припремљеност, мања је опасност да ће неутралност бити прекршена” (2016: 65).

Након Другог светског рата завршила се вековима стара битка између великих сила у непосредној близини Швајцарске. Она је, заједно са Аустријом, формирала клин (*wedge*) од око 800 километара који је одвајао северне и јужне чланице НАТО-а (White Paper on Neutrality, 1993; Wyss, 2012). Швајцарска неутралност и безбедносна политика генерално су биле фокусиране на сукоб Исток–Запад (Federal Council of Switzerland, 1993: 11).

После Другог светског рата, снажна одбрана сматрала се неопходном како би политика била кредибилна у перцепцији других држава, са циљем да се таква одбрана и изгради. Самоодржива (самостална) политика опремања наоружањем и војном опремом остала је, међутим, удаљени идеал за Швајцарску. Засигурно, у то време швајцарска војна индустрија није могла да опреми своје ваздухопловне снаге и копнену војску неопходним савременим авионима и тенковима (Nilsson and Wyss, 2016: 351).

Швајцарска је сигнализирала своје делимично сврставање са западним државама учешћем у Маршаловом плану, да би наставила да ужива користи од економског система којим доминирају САД. Заправо, имала је стратешки значај за САД, и показала да је њена неутралност „покорна” и „савитљива”. Због тога, као и због свог западног безбедносног „изгледа”, на крају је добила приступ америчком наоружању.

Политиком коју је Швајцарска водила утицала је на схватање да је стратегијски важна. Савезницима, а посебно Сједињеним Државама и Великој Британији, било је јасно да би се сврстала уз НАТО у случају да је нападне Совјетски Савез. Заправо, званична одбрамбена политика коју су следиле швајцарске оружане снаге и швајцарска влада била је политика потпуне независности (Rickly, 2004: 132). На пример, јула 1958. године швајцарска влада је објавила: „Нашој војсци се мора обезбедити најефикасније оружје за очување наше независности и заштите наше неутралности. Међу њима је атомско оружје” (Rickly, 2004: 134; Karsh, 1988: 179).

Швајцарска неутралност током хладног рата такође се ослањала на овај концепт државе са оружјем. Према једној процени, 1987. године Швајцарска је могла да мобилише 645.000 људи или око 9,8 одсто свог становништва (Karsh, 1988: 151). Њена војска поседовала је скоро 900 тенкова и 1500 оклопних возила, а имала је и готово 300 борбених авиона (Karsh, 1988: 151; Jesse, 2006: 16).

Иако је Швајцарска желела да, због своје оружане неутралности, настави самосталну политику опремања након Другог светског рата, недостатак савремене тешке војне опреме и страх од совјетског напада утицао је на одлуку да купује оружје у иностранству. Од краја Другог светског рата до 1958. године Уједињено Краљевство је било њен главни добављач авиона и тенкова. Од раних педесетих година прошлог века Швајцарци нису били подобни за примање америчке војне помоћи, па су куповали оружје у француској индустрији наоружања. У међувремену, савезне власти не само да нису биле вољне да од СССР-а и његових сателита набављају оружје, већ су одбаћивале све евентуалне понуде са источне стране „гвоздене завесе”. Важно је нагласити да је Швајцарска током педесетих година прошлог века разматрала опцију поседовања сопственог арсенала тактичког нуклеарног оружја, показујући на тај начин спремност да одржи своју независност унапређујући стратегију одвраћања (Rickly, 2004; Nidecker, 2014).

У вези са питањем политике неутралности у постхладноратовском окружењу мишљења Швајцараца су остала подељена. Дугогодишња традиција неутралности била је на тесту када је значајан број становника сматрао да им више није била потребна војска и фаворизовао „ненаоружану неутралност” након времена швајцарске „оружане неутралности” (Mannitz, 2007: 12). Резултати првог гласања на референдуму, одржаном крајем 1989. године, били су јасан израз незадовољства статусом *quo*: укупно 36 одсто грађана било је за напуштање војне обавезе, а у два кантона чак је апсолутна већина гласала за укидање војске (Mannitz, 2007: 13).

Измене савезног устава из 1999. године (о којима су гласали грађани) нису се тикале неутралности. Као и пре тога, Савезни савет и Савезна скупштина остали су надлежни за очување неутралности (чланови 173 и 185).

Свакако, у складу са новим виђењем безбедносног окружења, више није било потребе за одржавањем гломазних одбрамбених капацитета, па је бројност швајцарске војске, 1995. године, смањена на 400 хиљада. Друга реформа вој-

ске је спроведена десет година касније, кроз пројекат под називом „Армија XXI”, а подразумевала је додатно смањивање укупне бројности војске на 220 хиљада војника, од чега око 140 хиљада чини активна војска, а 80 хиљада резервни састав. Систем служења војног рока је и даље задржан (Новаковић, 2016: 225).

Новом безбедносном окружењу прилагођавала се и Швајцарска. Иако на нове безбедносне изазове, као што су тероризам, организовани криминал, ширење оружја за масовно уништење, пандемије и слично не може адекватно да одговори неутралношћу у спољној и безбедносној политици, како примећује Томас Фишер, девет од десет Швајцараца и даље подржава политику неутралности (Fišer, 2013: 41).

Систем одбране Швајцарске дефинисан је на принципу: „Ако желиш мир спремај се за рат”. Концепт неутралности и свеобухватног система националне одбране заснованом на регрутовању имали су кључну улогу у безбедносној политици, док је развој оружаних снага милицијског типа повезан са развојем швајцарске државе.

Када је реч о трошковима за одбрану, поједина истраживања указују на то да, иако је неутралност неке државе повезана са мањим степеном спољне претње, те би због тога изискивала мање трошкове за одбрану, она не изолије земљу од промена у систему глобалне безбедности. Стога су трошкови Швајцарске за одбрану били веома слични трендовима трошкова, на просечном нивоу, Сједињених Држава и других чланица НАТО-а. Ипак, треба узети у обзир да Швајцарска у великој мери производи властито оружје и инсистира на војно-економској самосталности, односно на што мањем увозу кључних производа за одбрану (укључујући и производњу хране). У случају рата швајцарска војска може имати и до 800.000 војника, што је 14% становништва. Због дуге историје неутралности швајцарске оружане снаге не учествују у конфликтима, већ само у мисијама за одржавање мира. Припадници швајцарских оружаних снага учествовали су у појединим мировним мисијама УН, иако у мањем обиму у односу на друге европске стално неутралне државе (Tatalović, 1991: 107).

Крајем осамдесетих година, влада је настојала да интензивира укључивање у активности УН, иако су грађани на референдуму гласали против чланства у ову организацију. Швајцарски допринос у мисијама био је ограничен на ненаоружано особље. Такозвани „закон о плавим шлемовима” који би омогућио припадницима оружаних снага да употребе силу ради самоодбране био је одбијен. Тек је 2001. године на референдуму о делимичној измени Закона о војсци изгласано наоружавање швајцарских војника у мировним мисијама ради самоодбране. Први наоружани припадници оружаних снага послати су на Косово и Метохију 2002. године. Швајцарску чету (SWISSCOY), ангажовану 1999. године у јужној српској покрајини, чинило је 200 припадника оружаних снага (Swiss Armed Forces, 2022), што је било до тада највеће ангажовање Швајцарске у мисијама одржања мира.

Процес модернизације војске започео је плановима за замену борбених авиона Ф-5 тајгер II летелицама грипен које су укинуте након што је на националном референдуму, у мају 2014. године, одбачен предлог (Schellenberg, 2017). Такође, Швајцарска је, 2018. године, исказала потребу за набавком савремених вишенаменских борбених авиона и земаљских противваздухопловних система за своје ратно ваздухопловство и ПВО. Влада је, јуна 2021. године, објавила избор Ф-35А и система патриот за своје нове програме ловачке авијације и земаљске противваздухопловне одбране, наводећи да су оба система понуђена по најнижим ценама на тендерима.

Пошто су смањене могућности ваздухопловних патрола авиона изнад Швајцарске, у јулу 2018. влада је поново покушала да покрене набавку новог борбеног авиона, да замени Ф/А-18 хорнет, коме је експлоатација продужена до 2030. године. Вишестепени процес селекције завршен је у јуну 2021. године, па је изабран Ф-35А. Програм набавке био је ограничен на 6 милијарди швајцарских франака, у мају 2019. године, и одвојен од набавке за земаљску противваздухопловну одбрану. Раније су оба програма била повезана. Остали приоритети укључују надоградњу швајцарских система ваздушног надзора и транспортних хеликоптера. Наиме, швајцарска одбрамбена индустрија има ограничене могућности развоја и производње, са признатим капацитетима у сектору борбених возила, али у сарадњи са северноамеричким фирмама (Military Balance, 2022). Швајцарска је „привремено одустала од неутралности” због напада Русије на Украјину и, осим блокаде рачуна и имовине, затворила је небо за руске авионе. Из Берна је тада саопштено да остаје неутрална, али посвећена западним вредностима (Лакић, 2022). Као што наводи Томаш Орбан (*Tamas Orbán*), овај курс представља велики заокрет, с обзиром на то да је чак и нацистичка Немачка могла да ужива све бенефите неутралне Швајцарске, иако је била непосреднија претња за Швајцарце него што је Русија данас. Ипак, овај потез представља невиђено одступање од дугогодишње неутралне традиције Швајцарске и стога може бити сигнал да се времена мењају (Orbán, 2022).

Аустријска неутралност

Аустријска неутралност је, заправо, наметнута неутралност. После Другог светског рата територија Аустрије била је окупирана од савезничких снага све до 1955. године. Повлачењем совјетских снага из источне Аустрије, заједно са повлачењем снага САД, Велике Британије и Француске из осталих делова земље, а у замену за аустријску декларацију о војној неутралности, СССР је добио стратешку шансу да забије „неутрални клин”, који су чиниле Швајцарска и Аустрија, у територијалну одбрану НАТО-а. „Неутралност по швајцарском моделу” постало је решење за поновно успостављање независне и демократске Аустрије (Fišer, 2013: 30).

Дакле, Совјетски Савез је, 1955. године, Московским меморандумом захтевао неутралност Аустрије по узору на Швајцарску. Аустрија се обавезала на неутралност Аустријским државним уговором (*Austrian State Treaty*) из 1955. и својим уставом, који забрањује улазак у војне савезе и успостављање страних војних база на својој територији (Legal Information System of the Republic of Austria, 1955; Пејић, 2019). Исте године примљена је у Уједињене нације, али није било речи о њеном статусу трајне неутралности, имајући у виду специфичне међународне околности.

Као што тврди Стојановић, у случају Аустрије „неутралност није била њен слободан избор, већ последица специфичних међународних односа између сила победница након Другог светског рата” (2020: 221). Надаље, он наводи да Аустрија изграђује концепт националне безбедности чији је циљ гаранција независности и неутралност, „доследно третирајући коришћење војне силе као последњи избор” (2020: 221). Упоредо са својом неутралношћу, Аустрија је постала чланица ЕУ, а затим се, 1995. године, прикључила НАТО програму Партнерство за мир, дајући значајан допринос у овим оквирима. Под утицајем промене безбедносних претњи и догађаја у непосредном окружењу, као што су распад СФРЈ, а посебно рат у Босни и Херцеговини, Аустрија је почела све више да се оријентише у правцу НАТО-а. Једна од предности њеног чланства у Партнерству за мир био је процес интероперабилности кроз који се армија модернизовала. На тај начин повећала се спремност за учествовање у мировним операцијама заједно са другим западним државама. И у доктринарним документима и у пракси Аустрија види учешће својих трупа у мировним операцијама као обавезу, препознајући ЕУ и НАТО као партнере у овом процесу.

Извештај Министарства одбране из септембра 2019. дефинисао је услове за преобликовање војске и модернизацију наоружања и војне опреме до 2030. године. У њему се упозорава да се јаз између захтева и расположивих ресурса повећава и да ће на крају умањити способност оружаних снага да реализују своје мисије. У извештају је сугерисано да је флоту тајфуна боље модернизовати него заменити што је потврђено у јулу 2020. године, ставом да би их требало задржати. Међутим, у јануару 2021. године министар одбране је предложио да би могли бити продати уколико се укаже прилика. Аустрија планира и сарадњу са Италијом у вези са набавком хеликоптера, а писмо о намерама потписано је у новембру 2020. године. Треба поменути да се одбрамбена индустрија Аустрије састоји од око 100 компанија са значајним „нишним” могућностима и међународним везама у области наоружања и муниције, комуникационе опреме и возила. (Military Balance, 2021)

Неутралност Републике Србије

Војна неутралност Републике Србије означава статус према „постојећим војним савезима”, како је то наведено у Резолуцији о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије, коју је

усвојила Народна скупштина 26. децембра 2007. године. Члан 6. Резолуције гласи: „Због укупне улоге НАТО пакта, од противправног бомбардовања Србије 1999. године без одлуке Савета безбедности до Анекса 11 одбаченог Ахтисаријевог плана, у коме се одређује да је НАТО 'коначан орган' власти у 'независном Косову', Народна скупштина Републике Србије доноси одлуку о проглашењу војне неутралности Републике Србије у односу на постојеће војне савезе до евентуалног расписивања референдума на којем би се донела коначна одлука о том питању.” (Народна скупштина Републике Србије, [НСРС], 2007).

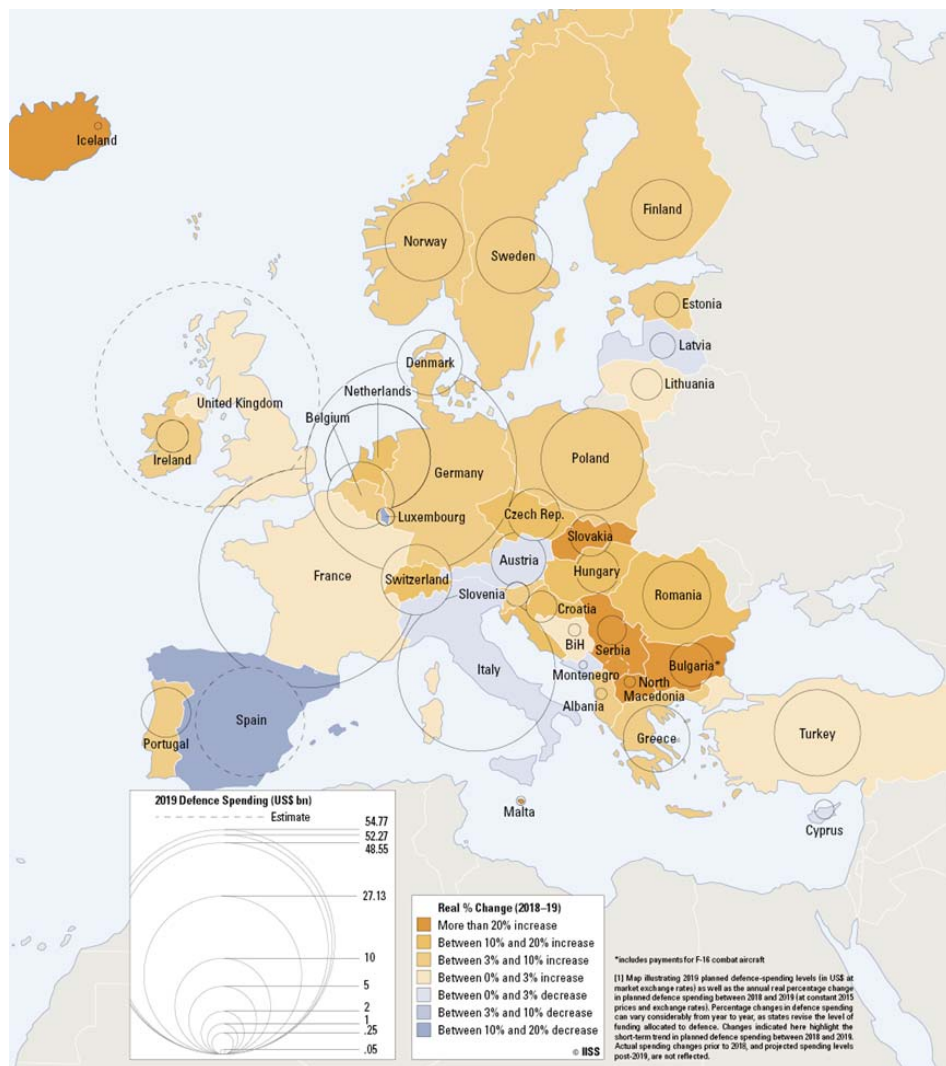
Околности које су утицале на проглашење војне неутралности јесу: питање статуса Косова и Метохије, отворено 2005. године у УН, и улога НАТО-а у противправном бомбардовању СР Југославије 1999. године без одлуке Савета безбедности. (Милосављевић, 2016).

Од доношења Резолуције Народне скупштине, којом је проглашена војна неутралност, па до данас, овакво опредељење прошло је кроз различите фазе, али се чини да остаје трајни спољнополитички курс Републике Србије. Након дужег периода од Резолуције, 2019. године војна неутралност је ближе одређена у Стратегији националне безбедности и Стратегији одбране.

Република Србија је, користећи позицију војно неутралне земље, набављала наоружање и војну опрему из Русије, али и од чланица НАТО-а и ЕУ, као и Турске, Кине и других земаља (Форца, 2022: 174).

Компаративна анализа улагања у систем одбране Швајцарске, Аустрије и Републике Србије

Политика неутралности заснована је на улагањима у систем одбране како би био способан за оружану одвраћање. Јер, „једна од главних претпоставки утемељености политике неутралности неке државе је и питање да ли је наоружана и способна за самоодбрану,” (Мачкић, 2013: 224). Заправо, како то истичу Благојевић и Радановић, оружану или „војно одвраћање представља традиционалну, али и даље непревазиђену основу за свеобухватно одвраћање” (2022: 30). У складу с тим, анализирана су издвајања за одбрану и набавке наоружања и војне опреме Швајцарске, Аустрије и Републике Србије. На слици 1 приказана су издвајања за систем одбране у 2019. години. Уочава се да Швајцарска улаже у ту сврху као и Румунија и Норвешка које су чланице НАТО-а, или као Шведска која је тада спроводила политику неутралности. Аустрија је улагала као Чешка која је чланица НАТО-а, а Република Србија као Литванија која је такође чланица овог савеза.

Слика 1 – Издвајања за систем одбране у 2019. години
(Military Balance, 2020)

Укупна издвајања Швајцарске за потребе одбране у периоду од 2013. до 2020. године (график 1) у порасту су од 2015. године са 4,52 милијарди до 5,7 милијарди америчких долара у 2020. години.

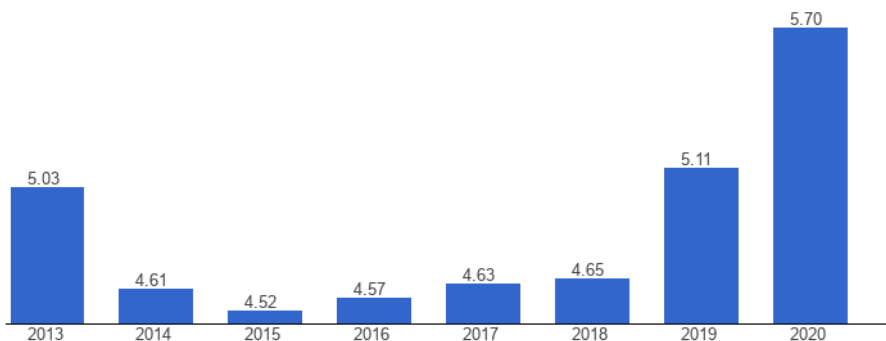

График 1 – Издвајања Швајцарске за потребе одбране од 2013. до 2020. године (Извор: [SIPRI], 2022)

Просечна вредност издвајања за потребе одбране Аустрије у периоду од 2013. до 2020. године (график 2) износила је 3,19 милијарди, док су издвајања у 2020. години достигла 3,6 милијарди америчких долара.

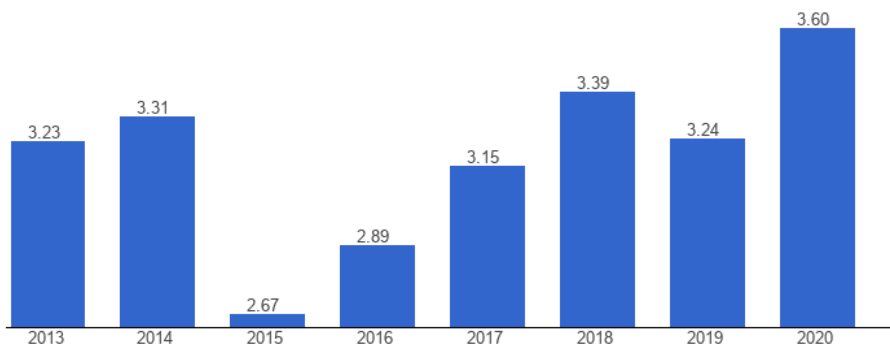

График 2 – Издвајања Аустрије за потребе одбране од 2013. до 2020. године (Извор: [SIPRI], 2022)

Просечна вредност издвајања за потребе одбране Србије у истом периоду (график 3) износила је 0,89 милијарди долара са минимумом од 0,71 милијарде 2016. године и максимумом од 1,14 милијарди долара у 2019. години. Издвајања за потребе одбране у 2020. години била су 1,12 милијарди америчких долара.

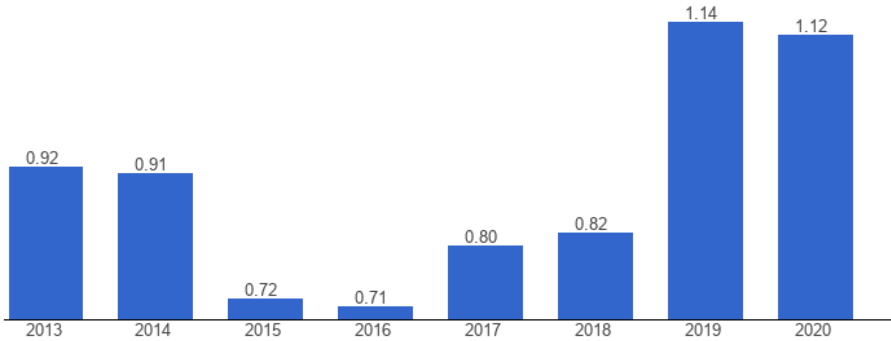

График 3 – Издавајања Републике Србије за потребе одбране од 2013. до 2020. године (Извор: [SIPRI], 2022)

Из наведених података може се закључити да стално неутралне државе, Швајцарска и Аустрија, издавају значајна финансијска средства за систем безбедности и одбране, што указује да тај пример треба да прати и Република Србија. На графику 4 приказана је компаративна анализа издавајања за систем одбране Швајцарске, Аустрије и Србије у периоду од 2000. до 2020. године.

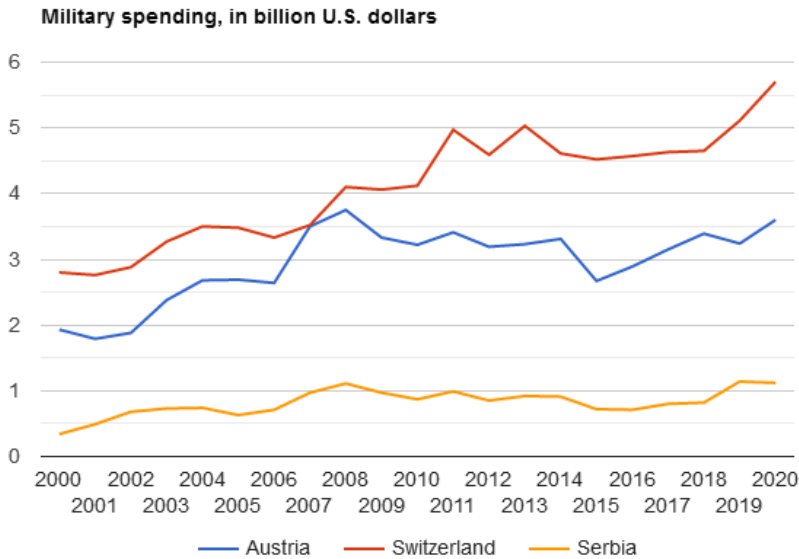

График 4 – Издавајања Аустрије, Швајцарске и Србије за потребе одбране од 2000. до 2020. године (Извор: [SIPRI], 2022)

Анализирајући графике и дијаграме за наведени период уочава се готово сталан раст издвајања за систем одбране у Швајцарској и Аустрији, док се у Републици Србији бележи изврстан пораст издвајања од 2018. године.

Ако се издвајања анализирају у процентима БДП-а, у случају Аустрије и Швајцарске уочава се сталност у издвајању, док се у Републици Србији, од 2000. до 2020. године, уочавају „осцилације” (график 5).

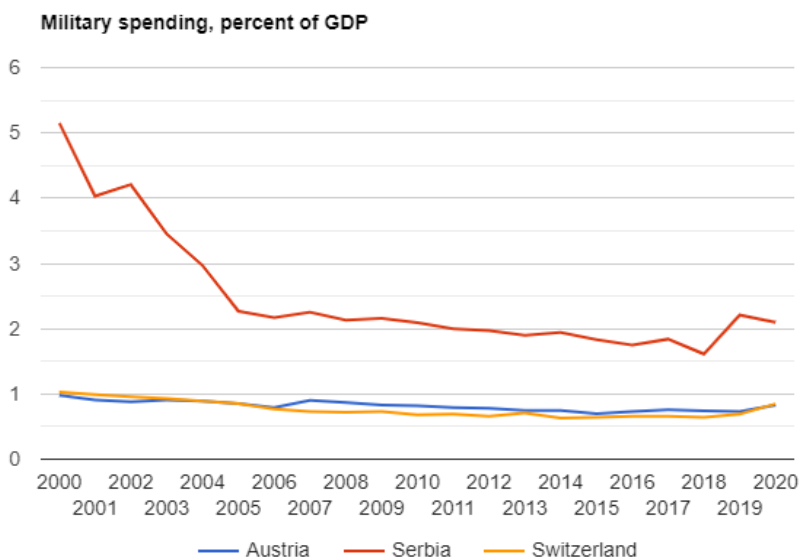

График 5 – Издвајања Аустрије, Швајцарске и Србије у процентима БДП-а за потребе одбране од 2000. до 2020. године
(Извор: [SIPRI], 2022)

Поређења ради, издвајања Аустрије и Швајцарске за потребе одбране из БДП-а у 2020. години биле су 0,8% и 0,81%, док је Република Србија те године издвојила 1,89% БДП-а. У 2021. години евидентиран је благи пад на 1,79% учешћа у БДП-у (Кнежевић, 2022: 105).

Дакле, проценат финансијских средстава које Република Србија издваја у посматраном периоду има позитиван раст. Веома је важно напоменути да је „испоштвано опредељење из Дугорочног плана развоја система одбране да се за потребе развоја војних способности издваја из БДП 1,4%, односно 1,8% годишње” (Кнежевић, Николић, Нешевски, 2021: 112). Чињеница је да, иако Србија издваја већи проценат свог бруто друштвеног производа за потребе одбране, тај проценат још увек не омогућава уредно и устаљено финансирање набавке најсавременијег оружја и оруђа које богатије земље попут Швајцарске и Аустрије могу да приуште.

За набавку наоружања и војне опреме Аустрија је потрошила највише 2009. године, и то 286 милиона долара, Швајцарска 2004. године 203 милиона долара, а Србија 157 милиона долара 2019. године (график 6).

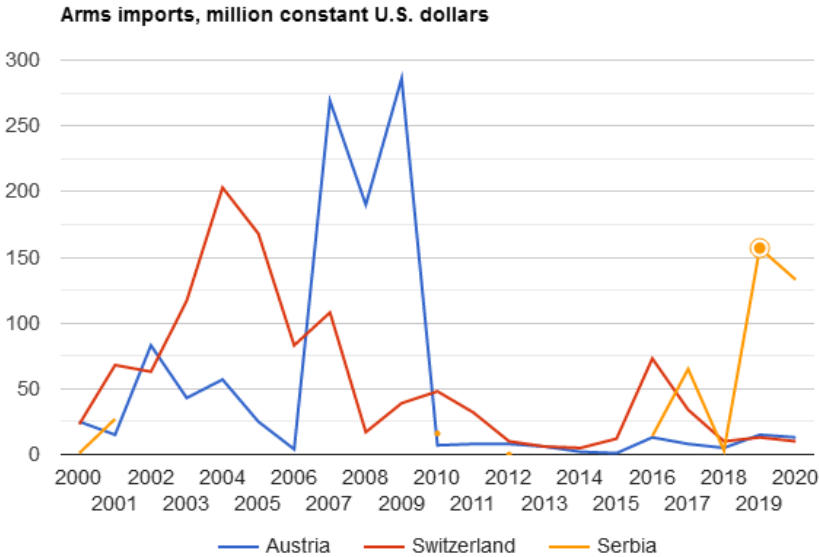

График 6 – Издвајања Аустрије, Швајцарске и Србије за набавке наоружања за потребе одбране од 2000. до 2020. године (Извор: [SIPRI], 2022)

Такође, важно је напоменути да због врло високих цена савременог наоружања и војне опреме велика издвајања Србије у проценту БДП-а не говоре у прилог убрзаног наоружавања тим средствима. Наиме, тај сложени процес је у бити условљен бројним другим политичким, безбедносним, војним и економским факторима.

Закључак

Концепт оружане неутралности и самосталне одбране, као и успешно спровођење политике оружаног одвраћања, развијали су се постепено и показали се као одговарајући кроз историју. Такво искуство недвосмислено је оснажило кредибилност оружане неутралности, као једног од најуспешнијих начина за обезбеђивање политичке независности и гаранцију за безбедност државе. Швајцарска и Аустрија настављају да се ослањају на сталну и оружану неутралност као средство спољне и безбедносне политике, управо због тога што

кредибилну политику неутралности није могуће спроводити без ослањања на оружану неутралност. Заправо, неутралне државе се против сваког угрожавања боре дипломатским и мирољубивим средствима, али, ако је потребно, и расположивим и снажним снагама одбране. Иако се политика неутралности, па и њена војнобезбедносна димензија непрестано морају прилагођавати спољној и безбедносној ситуацији, концепт оружане неутралности је и даље актуелан у међународним односима. Управо стога, анализирајући издатке за потребе одбране и набавке наоружања и војне опреме стално неутралних држава, може се закључити да и Република Србија у изграђивању концепта војне неутралности треба да следи ове праксе.

С друге стране, присуствујемо слому неутралности у Европи, а неке неутралне државе, попут Шведске или Финске, одлучиле су се за курс чланства у НАТО-у. Поставља се питање: колико Аустрија и Швајцарска могу да одрже своју неутралност у садашњим међународним односима. Поједини теоретичари и истраживачи закључују да оне још увек могу да „одрже свој идентитет медијатора и да пружају услуге које војно неутралне државе пружају међународној заједници у тренуцима криза” (Живановић, 2022). Стога, анализирајући најважније факторе који су потребни за одржавање неутралности, указујемо на потребу даљег улагања у систем одбране са нарочитим акцентом на опремање оружаних снага које су гарант кредибилности неутралности и база оружаног (војног) одвраћања. На том трагу неопходно је даље проучавање статуса неутралности у међународним односима. С тим у вези, треба скренути пажњу научне и стручне јавности и на могућност да ово питање постане релевантније по завршетку тренутних сукоба у Европи упркос садашњем тренду опадања.

Литература

[1] DeVore, M. R., & Stähli, A. (2011). From armed neutrality to external dependence: Swiss security in the 21st century. *Swiss Political Science Review*, 17(1), 1-26.

[2] Dreyer, J., & Jesse, N. G. (2014). Swiss neutrality examined: model, exception or both?. *Journal of military and strategic studies*, 15(3), 60-83.

[3] Đurašinović Radojević, D. (2016). „Švajcarska 'oružana neutralnost'”. u Uticaj vojne neutralnosti Srbije na bezbednost i stabilnost u Evropi, ur. Srđan Korać, 52-76. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu; Hanns Seidel Stiftung

[4] Federal Constitutional Law on the Neutrality of Austria, preuzeto 12. oktobra 2022, sa https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/ErV/ERV_1955_211/ERV_1955_211.pdf

[5] Fischer, T. (2013b). Switzerland: Invention of Permanent Neutrality. Neutrality in the 21st Century—Lessons for Serbia—Essay Compendium, ISAC Fond, Belgrade, 43-48.

[6] Fišer, T. (2013a). „Evropske neutralne zemlje tokom Hladnog rata”. u Neutrality in XXI veku – pouke za Srbiju, Zbornik radova, ur. Igor S. Novaković, ISAC Fond, Beograd, 29-34.

[7] Jesse, N. G. (2006). Choosing to go it alone: Irish neutrality in theoretical and comparative perspective. *International Political Science Review*, 27(1), 7-28.

[8] Karsh, E. (1988). *Neutrality and small states*. Routledge.

- [9] Knežević, M. (2022). Izdaci i rashodi za potrebe odbrane Republike Srbije sa posebnim osvrtom na vreme pandemije COVID-19. *Vojno delo*, 74(2), 95-112.
- [10] Knežević, M., Nikolić, S., & Neševski, A. (2021). Kontrola budžeta u funkciji civilne demokratske kontrole vojske u Republici Srbiji. *Vojno delo*, 73(3), 103-120.
- [11] Mačkić, R. (2013). Strategijski koncept odbrane Republike Srbije. *Vojno delo*, 4(2013), 213-242.
- [12] Mannitz, S. (2007). The Normative Construction of the Soldier in Switzerland: Constitutional Conditions and Public Political Discourse.
- [13] Milosavljević, B. (2016). „Ograničenja vojne neutralnosti Republike Srbije”, u: Uticaj vojne neutralnosti Srbije na bezbednost i stabilnost u Evropi, ur. Srđan Korać, 149-161.
- [14] Munro, E. (2005). *Challenges to neutral & non-aligned countries in Europe and beyond*. Geneva Centre for Security Policy.
- [15] Nidecker, A. (2014). The Swiss nuclear bomb dream. *Medicine, Conflict and Survival*, 30(sup1), s64-s70.
- [16] Nilsson, M., & Wyss, M. (2016). The armed neutrality paradox: Sweden and Switzerland in us cold war armaments policy. *Journal of Contemporary History*, 51(2), 335-363.
- [17] Novaković, I. (2011). Koncept neutralne države. *Međunarodna politika*, 1141, 5-20.
- [18] Novaković, I. S. (2016). *Stalno neutralne države u Evropi u posthladnoratovskom periodu (1989–2011)* (doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka).
- [19] Orbán, T. (2022). Swiss neutrality: the anatomy of success.
- [20] Pejić, I. (2019). Ustav i neutralnost kao spoljnopolitička orijentacija države. *Vojno delo*, 71(8), 228-241.
- [21] Rickly, J. M. (2004). The Western influence on Swedish and Swiss policies of armed neutrality during the early Cold War. *Europe: Interaction Globales–Global Interactions*, 117-134.
- [22] Schellenberg, A. C. (2017). Osnove dugoročnog razvoja ratnog vazduhoplovstva Švajcarske. *Vojno delo*, 69(1), 54-73.
- [23] Stojanović, S. (2020). Savremena strateška kultura i neutralnost. *Vojno delo*, 72(4), 210-233.
- [24] Subedi, S. P. (1993). Neutrality in a Changing World: European Neutral States and the European Community. *International & Comparative Law Quarterly*, 42(2), 238-268.
- [25] Swiss Armed Forces. (2022). Preuzeto 7. septembra 2022., sa <https://www.vtg.admin.ch/>
- [26] Swiss Armed Forces (2022). Swiss mission in Kosovo extended for three years. Preuzeto 17. decembra 2022., sa https://www.swissinfo.ch/eng/peacekeepers_swiss-mission-in-kosovo-extended-for-three-years/38721450
- [27] Tatalović, S. (1991). Obrambeni sustav Švicarske. *Politička misao*, 28(04), 99-114.
- [28] The Military Balance 2020. Hackett, J. (ed). International Institute for Strategic Studies. Routledge.
- [29] The Military Balance 2021. Hackett, J. (ed). International Institute for Strategic Studies. Routledge.
- [30] The Military Balance 2022. Hackett, J. (ed). International Institute for Strategic Studies. Routledge.

[31] The Global Economy. Prema podacima Stockholm International Peace Research Institute – SIPRI, Preuzeto 12. decembra 2022., sa <https://www.theglobaleconomy.com/>

[32] White Paper on Neutrality, Annex to the Report on Swiss Foreign Policy for the Nineties of 29 November 1993, Preuzeto 22. septembra 2022., sa https://www.eda.admin.ch/content/dam/eda/en/documents/aussenpolitik/voelkerrecht/bericht-neutralitaet-1993_EN.pdf

[33] Wyss, M. (2012). Neutrality in the early Cold War: Swiss arms imports and neutrality. *Cold War History*, 12(1), 25-49.

[34] Živanović, S. (2022). Da li je došao kraj vojnoj neutralnosti u Evropi nakon članstva Švedske i Finske u NATO?. Preuzeto 13. oktobra 2022., sa <https://www.sektorbezbednosti.com/da-li-je-dosao-kraj-vojnoj-neutralnosti-u-evropi-nakon-clanstva-svedske-i-finske-u-nato/>

[35] Благојевић, В. (2022). „Искуства и изазови Србије у реализацији стратешког одвраћања”, у: Вељко Благојевић (ур.) *Зборник радова Неутралност и стратешко одвраћање*, Медија центар „Одбрана”, Београд.

[36] Благојевић, В. и Радановић, Т. (2022). Стратешко одвраћање: кључне надлежности државних органа Републике Србије. *Војно дело*, 74(4), 28-39.

[37] Лакић (2022), (28. фебруар 2022). Швајцарска погазила неутралност дугу 207 година, преузето 11. новембра 2022. са <https://www.politika.rs/scc/clanak/500765/Svajcarska-pogazila-neutralnost-dugu-207-godina>,

[38] Народна скупштина Републике Србије. Резолуција о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије, преузето 21. новембра 2022. са <http://www.parlament.rs/народна-скупштина.115.html>

[39] Стојановић, С., Шарановић, Ј. (2022). Војна неутралност и српска стратешка култура. *Српска политичка мисао*, посебно издање, 11-40.

[40] Форца, Б. (2022). Војна неутралност Републике Србије као рационално и прелазно решење. *Српска политичка мисао*, посебно издање, 147-188.

Резиме

У времену када се у политици и пракси међународних односа традиционално неутралне државе попут Финске и Шведске одлучују да напусте овај концепт, потребно је још једном размотрити политику неутралности европских земаља, као и трошкове за систем одбране и улагања у наоружање и војну опрему. Анализирајући случај неутралности Швајцарске, Аустрије и Републике Србије, аутори полазе од политике овог концепта и прате улагања у наоружање и војну опрему ових земаља. Наиме, Швајцарска је прва држава чија је трајна неутралност међународно призната и сматра се моделом међународноправног статуса неутралности. Аустријска неутралност је много млађа и резултат је специфичних међународних односа. Своју политику неутралности, поред осталог, Швајцарска заснива на концепту оружане неутралности и на значајним улагањима у наоружање и војну опрему. Сличан образац у политици неутралности следи и Аустрија.

Иако је неутралност сваке државе условљена различитим факторима и обележена специфичностима ових земаља, које треба узети у обзир приликом генерализације, аутори сматрају да се, упркос променама у структури међународне политике и упркос проширењу значења и обима безбедности, историјске поуке не смеју заборавити приликом изградње концепта неутралности. Стога аутори, анализирајући политику неутралности и упоређујући улагања у систем одбране, закључују да су за концепт неутралности и оружаног одвраћања кључна улагања у наоружање и војну опрему. Ове поуке су од великог значаја у изградњи и јачању концепта војне неутралности Републике Србије.

Стога аутори следе тезу да је историјско искуство неутралних држава показало да је једина неоспорна политика неутралности она која је подржана одговарајућом силом, тзв. оружана неутралност, и да, следствено томе, нужно мора бити праћена поузданим и кредибилним инструментима одвраћања.

Анализирајући најважније факторе потребне за одржавање неутралности, аутори такође указују на потребу даљег проучавања статуса неутралности у међународним односима и могућност да ово питање постане актуелније након окончања тренутних сукоба у Европи, упркос актуелном силазном тренду.

Кључне речи: *политика неутралности, Швајцарска, Аустрија, Република Србија, оружана неутралност, оружано одвраћање, набавка наоружања и војне опреме*

© 2023 Аутори. Објавило *Војно дело* (<http://www.vojnodelo.mod.gov.rs>). Ово је чланак отвореног приступа и дистрибуира се у складу са лиценцом Creative Commons (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

ТЕРОРИСТИЧКИ НАПАДИ НА СРЕДСТВА ЈАВНОГ ПРЕВОЗА

Марко З. Петровић*

Достављен: 17. 03. 2023.

Кориговано: 22. 06, 05. 11. 2022.
11. 04, 21. 06. 2023.

Прихваћен: 26. 07. 2023.

Језик рада: Српски

Тип рада: Прегледни рад

DOI број: 10.5937/vojdela2302032P

Средства јавног превоза представљају први избор великог дела глобалне популације приликом одабира начина путовања, јер јавни превоз је, пре свега, економичан. С друге стране, управо због своје масовности, овај систем је рањив. Подаци из 2017. године показују да московски метро дневно користи 6,9 милиона путника, а прилив путника у јутарњим часовима износи 6 путника по секунди. Терористима није тешко да остану непримећени у тој маси. Догађаји из претходних деценија показују да су средства јавног превоза била чест избор приликом одабира мете напада, пре свега због тога што је јавни превоз масован, релативно необезбеђен и лак за инфилтрирање. Поред тога, овакви напади су и медијски испраћени.

У раду је размотрен појам тероризма и тактике које се користе приликом напада на средства јавног превоза. Испитани су и мотиви који инспиришу појединце да предузимају ове деструктивне акције. Циљ рада јесте да се теоријским освртом на претходне терористичке нападе дају смернице које могу мобилисати све друштвене чиниоце како би се овакви напади у будућности спречили, пре свега едукацијом појединаца.

Кључне речи: *јавни превоз, тероризам, терористички напади, насиље, радикализација, жртве*

Увод

Другог новембра 2020. године грађани Беча су током деветоминутног напада осетили сву страхоту неселективног насиља. Исламски терориста Кујтим Фејзулај је убио четири цивила, а двадесет три је ранио. Напад је извр-

* Саобраћајно предузеће Ласта, Београд, marko.z.petrovic@outlook.com, <https://orcid.org/0009-0000-3868-483X>

шен аутоматским оружјем, а Кујтим је имао и пиштољ, мачету и појас са експлозивом за који се испоставило да је био лажан (Saal & Lippe, 2020). Уместо овог сценарија, нападач је могао да уђе у било које средство јавног превоза Беча и изведе напад. У оба случаја циљ би био исти – што више убијених и повређених, изазивање страха у друштву у којем свако може бити мета напада. Позадина оваквих напада креће се од политичких до религиозних, где се насиље јавља као вид комуникације са циљаним аудиторијумом. Тиме се борба терориста води на два начина – директном акцијом и изазивањем медијске пажње, која служи да конкретан догађај постане глобална сензација.

Јавни превоз

Закон о превозу путника у друмском саобраћају Републике Србије дефинише јавни превоз као „превоз који је под једнаким условима доступан свим корисницима превозних услуга и за који се наплаћује услуга превоза”. Поред тога, наводи се да јавни превоз може бити домаћи и међународни, као и да је и лимо сервис препознат као јавни превоз.

Енциклопедија Британика, користећи изразе попут *масовни транспорт*, *масовни превоз*, јавни превоз дефинише као кретање људи у градским срединама коришћењем превозних средстава за превоз група људи попут аутобуса и возова.

Јавни превоз се одвија на линијском, ванлинијском и посебном линијском саобраћају. Примери транспортних средстава која су укључена у јавни превоз су: аутобуси, трамваји, тролејбуси, метро, возови, ферибот, авиони, такси возила.

У периоду од 2010. до 2019. године највећи удео у унутрашњем превозу путника у Европској унији имала су путничка возила, и то између 82 и 83,1%. Овај тренд се наставио, чак и повећао у 2020. години на 87%, што се може тумачити као директна последица епидемије корона вируса. Аутобуси, трамваји и тролејбуси су у периоду од 2010. до 2019. године процентуално били заступљени између 9,5% и 10,4%, али је тај број 2020. године пао на 7,1%. Железнички саобраћај је 2019. године био заступљен са 8%, да би 2020. године спао на 5,4%.

Иако је железнички саобраћај процентуално мало заступљен, у 2021. години овим видом транспорта возило се 5,2 милијарде путника у Европској унији, који су прешли укупно 250 милијарди километара. У односу на величину популације, то је у просеку износило 560 километара по становнику на националним путовањима.

Епидемија корона вируса снажно је утицала и на ваздушни саобраћај, што се нарочито одразило на аеродроме на којима је више био заступљен међународни саобраћај због рестриција које су настале ради обуздавања епидемије. У 2021. години највећи број летова реализован је из земаља чланица Европске уније у друге државе на европском континенту, и обратно, односно 53,5% свих летова. Следе летови за републике бившег Совјетског Савеза – 9,4%, Северну Америку – 9%, Северну Африку – 8,2% и Западну Азију – 6,9% (Key figures on European transport 2022).

Тероризам

Тероризам је данас један од најекстремнијих облика политичког насиља. Терористичке групе посматрају жртве свог деловања као залог којим јачају поруку коју шаљу, или циљ коме теже чине извеснијим. Тероризам представља средство комуникације. То је феномен чији циљеви и њихова реализација не могу бити јасно дефинисани као зли, јер они то нису за све друштвене групе. Управо због ових карактеристика, појам тероризма је веома тешко дефинисати.

Аутор Пол Камолник (*Paul Kamolnick*) развио је теорију коју је назвао „Анализа четвороугла тероризма” (*Terrorist Quadrangle Analysis*). Циљ ове анализе јесте да дефинише четири кључна елемента терористичке организације. По њему то су: религијско-политички циљеви, медијско ратовање, стратешки циљеви и терористичке акције. Религијско-политички циљеви односе се на крајње и непосредно стање које се тражи од терористичке организације, односно формирање државе у којој би сва власт и закони били подређени религиозним тумачењу ислама од стране терориста. Медијске операције укључују употребу свих доступних медија и сервиса за постизање циљева и прапаћеност изведених акција. Терористичке акције су све радње, операције и кампање које су изведене ради постизања религијско-политичких циљева. Стратешки циљеви су општи циљеви које ће терористички ентитет остварити предузимањем свих претходно наведених операција и акција (Kamolnic, 2017: 127). Као пример за стратешки циљ могло би се навести стварање тзв. Исламске државе (*Islamic state*).

Младен Бајагић наводи да су кључни елементи појма тероризма: акти насиља; политичка, верска и етничка мотивисаност; политички, верски или етнички циљеви и поруке; незаконит и криминални чин; злочиначки карактер, непредвидивост, суровост и безобзирност; стварање атмосфере страха, ужаса, панике и неповерења; невине жртве, цивилне жртве; јавност, жеља за публицитетом (Бајагић, 2012: 90).

Тероризам, дакле, обухвата намерну и смишљену употребу незаконите силе како би био остварен одређени политички циљ. Незакониту силу, у овом случају, могу предузети терористичке организације или појединци.

Претња коју наведени ентитети представљају може се поделити у више група. Националном стратегијом Републике Србије за борбу против тероризма, за период 2017–2021. године, тероризам може бити верски инспирисан, етничко-националистички, сепаратистички, левичарски и десничарски.

Специфичну карактеристику савременог тероризма представљају самоубилачки напади.

Једна од најактивнијих терористичких група је Ел Шабаб (*Al Shabaab*), која делује на територији неколико афричких држава: Сомалији, Кенији и Јемену. У периоду од 2006. године до 2017. године, наведена организација је, са 216 бомбаша самоубица, извршила 155 терористичких напада, при чему је погинуло више од 2 000 лица. Напади су најчешће били усмерени према представницима власти и институција држава у којима је напад извршен, затим према представницима међународних организација и мисија, као и према објектима у који-

ма су се налазила лица из наведених група, нпр. ресторани и хотели у којима су боравили (Warner & Chapin, 2018).

Терористички напади Ел Шабаба изазвали су највећи број жртава приликом самоубилачких напада, који износи више од 14 убијених лица по нападу. Карактеристично је да се приликом напада избегавају цивилне жртве. За то постоји више разлога. Први је да се Ел Шабаб намеће као алтернатива актуелним властима у државама у којима делује, готово као опозиција, и не жели негативан публицитет код домицилног становништва. Тиме се потврђује теза да се тероризам не може посматрати једнострано, јер оно што за некога представља акт тероризма, за другог је акт мучеништва и отпора. Други разлог лежи у савезништву Ал Каиде и Ел Шабаба и својеврсном упутству које је издао Ајман ел Завахири (*Ayman al-Zawahiri*), актуелни вођа Ал Каиде, у свом делу „Водич кроз ислам”, у којем се тражи уздржаност од напада на муслимане.

Једна од главних карактеристика убиства које изврше терористи јесте да су она вишеструка, масовна. Масовно убиство може се дефинисати као убиство више од четири лица на једној локацији, у току једног напада, без значајне временске разлике између убиства. Напад на светски трговински центар, 9. септембра 2001. у Њујорку, једно је од најмасовнијих убиства, када је страдало 2 998 лица. Карактеристичан пример масовних убиства представља и подметање бомбе у возу у Мадриду, када је убијена 191 особа. Код оваквог типа убиства, нападач или нападачи немају никакав лични контакт са жртвама, они их не познају (Ђурђевић, 2014).

Тероризам је комплексна појава која се не може посматрати само кроз призму насиља; потребно је разумети метод индоктринације која одређено лице натера да изврши напад приликом којег, поред многоструких жртава, најчешће и само погине. Појава савремених система за комуницирање, као што је интернет, није успела да изврши своју едукативну улогу. Напротив, радикална учења и веровања постала су доступна, па се у једном зачараном кругу бруталног насиља, религије и политике регрутују и креирају војници који, жртвујући се зарад остваривања циљева, неће имати било какву кочницу, чак ни када је сопствени живот у питању. „Тероризам је неопходно посматрати као глобални феномен и претњу која, услед свог континуираног деловања има сва обележја герилског начина ратовања” (Jeftić i dr, 2018: 36).

На основу података који су наведени у претходном делу рада, могло би се рећи да је најприкладнију дефиницију тероризма дао Стивен Вертиганс (*Stephen Vertigans*): „Тероризам је циљана и намерна употреба насиља у политичке сврхе.” (Vertigans, 2008: 3).

Насиље као вид комуникације

Истраживања су показала да радикализовани појединци нису необразовани, већ често имају средњошколско или високо образовање. На основу 172 биографије цихадиста из салафистичког покрета установљено је да је 60%

њих имало диплому. Треба поменути и да 88% вођа има високо образовање. Тако, на пример, Осама Бин Ладен је инжењер, Ал Захаври, наследник Бин Ладена, доктор – хирург, док је Ал Багдади (*Abu Bakr al-Baghdadi*), убијени вођа тзв. Исламске државе, доктор наука. Овај податак је показатељ да у одређеним срединама школе и универзитети представљају својеврсне регрутационе центре терориста. Поред ових установа, као центри за регрутацију терориста нарочито се истичу затвори и интернет. Даљим истраживањима дошло се до закључка да су процесу радикализације најподложнији млади мушкарци између 15 и 25 година, што се односи на све културе и регионе у свету. Млађи мушкарци који су ухапшени у Исламској Републици Мауританија, јер се доводе у везу са терористичким активностима, имали су између 16 и 24 године. И у региону Средњег Истока су мушкарци између 15 и 25 година били најподложнија демографска група када је у питању било учествовање у кривичним делима повезаним са тероризмом. Процес радикализације може се посматрати кроз четири фазе:

- предрадикализацију,
- самоидентификацију,
- индоктринацију и
- џихадизацију.

У првој фази особа нема интересовања и није изложена радикалним и екстремистичким идејама. У другој фази почиње да се идентификује са радикалним идејама, пре свега кроз контакт са радикалним учењем кроз социјалне мреже, познанство, литературу и друго. У трећој фази радикална убеђења су свеprisутна и формирана, и особа почиње да посматра насиље као легитиман начин борбе за своја убеђења. У последњој фази особа предузима насилне акције (Sas et al., 2020).

Током 2014. године, Влада Уједињеног Краљевства уклонила је 15000 онлајн докумената који су служили као пропаганда тзв. Исламске државе. Међу њима се нарочито истицао регрутациони видео „Нема живота без џихада“ (*There's No Life Without Jihad*), у којем су борци, енглески држављани, позивали и друге да им се придруже у борби. У још једном од видеа који је био доступан, бивши вођа тзв. Исламске државе Ал Багдади, позвао је младе сунитане да се прикључе џихаду. Ради ширења пропаганде Исламске државе креирана је апликација за Андроид оперативни систем под називом „Зора радосних вести“ (*The Dawn of Glad Tidings*). Апликација је служила као директан вид комуникације са ширим аудиторијумом, са којим иначе није било могуће остварити лични контакт. Преко ње је било могуће видети слике, видео-записе и читати пропагандне поруке. Крајњи циљ коришћења интернет пропаганде било је ширење мржње у сајбер простору. Као полазну тачку терористи су користили теорију социјалног учења. Идеја је била да ће индивидуе прихватити девијантно понашање које им се путем интернета пропагира и да ће се на тај начин од безбедног појединца креирати екстремиста. Поједине друштвене мреже, попут Тви-

тера (*Twitter*), коришћене су због пласирања утиска да екстремиста има много више. Тако је један корисник ове мреже поставио слику декапитације, користећи хештег светски куп (*#WorldCup*), како би наведена слика била доступна што већем броју корисника ове платформе пре него што буде уклоњена. Поред тога, креиране су и коришћене посебне он-лине чет собе како би се директно комуницирало са симпатизерима (Birmingham, 2017).

Посебну улогу у регрутовању појединаца имају политички и верски лидери који својим деловањем утичу на ширење радикалних уверења. Сви наведени фактори доводе до емотивног окидача код појединца. Када су у питању фактори личне природе, они се најчешће односе на ментално здравље појединца и могу укључивати стања попут узнемирености, депресије, друштвену изолацију, усамљеност, одређене личне кризе. Такви појединци могу имати криминални досије, историју насилног понашања, војно искуство стечено у ратним сукобима или камповима за обуку где се упознају са руковањем ватреним и хладним оружјем, као и експлозивним направама. Ове карактеристике биле су нарочито изражене код „усамљених вукова“ (Vergani et al., 2018). „Полазећи од таквих метода, које тероризам сврставају у насилнички криминалитет, међународно право осуђује сваки тероризам и забрањује га као метод политичке борбе“ (Jasikovac, 2018: 321).

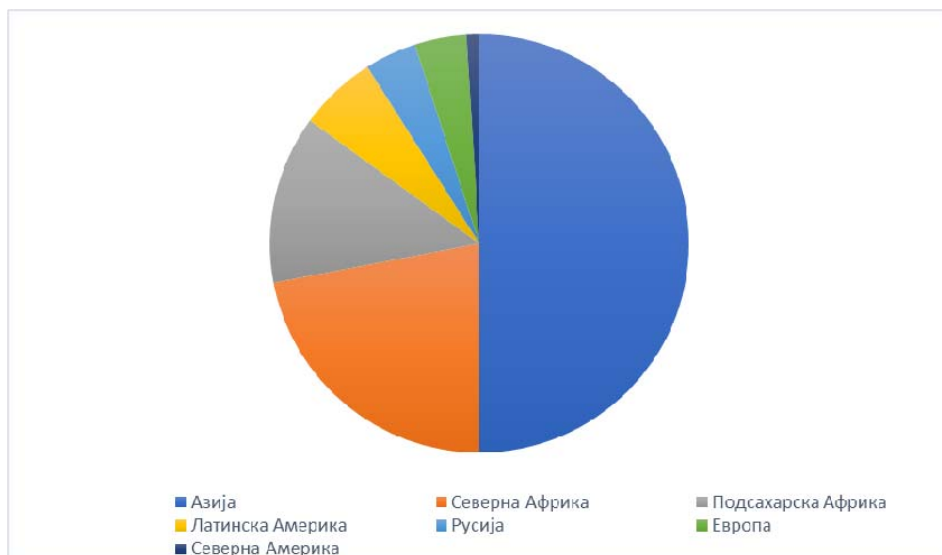
Терористички напади на средства јавног превоза

Приликом избора мете која ће бити нападнута, терористи се воде следећим критеријумима: велика смртност коју ће напад изазвати, слабо обезбеђена мета, популарна места са великим бројем посетилаца, медијска заступљеност, места на којима нападач може да остане неопажен, локације на којима није лако организовати евакуацију жртава и потенцијалних жртава, као ни пружање хитне медицинске помоћи (Kaewungruen et al., 2018).

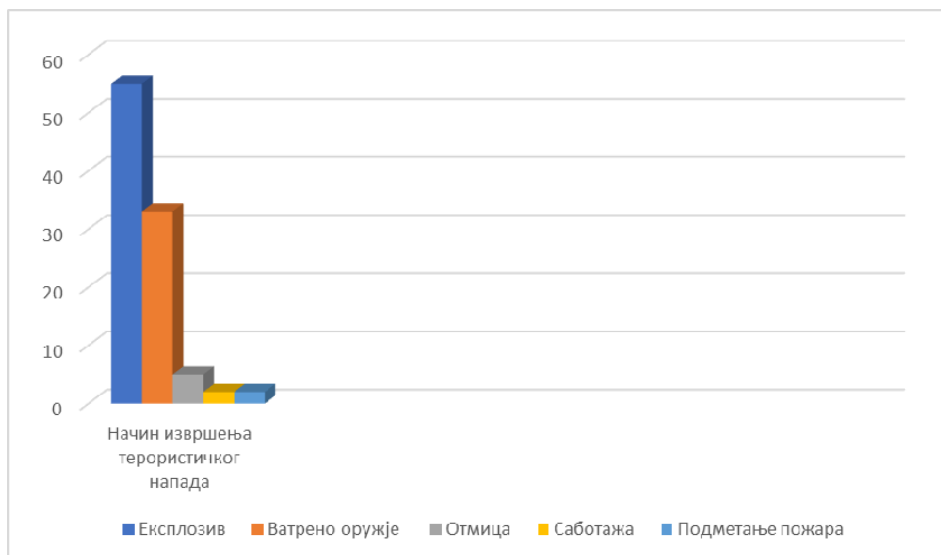
Средства јавног превоза због својих карактеристика, попут доступности, ниске цене и укупног удела у превозу становништва, представљају идеалну мету за неселективно насиље. Један терористички напад у густо насељеним урбаним зонама производи велику материјалну штету, људске жртве и панику. У прилог нападачу иде чињеница да се путници међусобно не познају, па му је лако да остане незапажен.

У периоду између 1920. и 1970. године регистровано је 15 напада на средства јавног превоза, а након 1970. године догодило се најмање 477 терористичких напада на средства јавног превоза и пропратну инфраструктуру. Напади почињу да се интензивирају 90-их година прошлог века и у првој деценији 21. века. Обично су извршавани на стајалиштима и у превозним средствима. Приликом напада на возове и железничка стајалишта регистровано је просечно 5 погинулих и 21 повређених, а у нападима на аутобусе и аутобуска стајалишта 4 погинула и 10 повређених. (Jenkins et al., 2010).

Половина регистрованих напада десила се у Азији, затим следи Средњи Исток и северна Африка са 22%, подсахарска Африка са 13%, Латинска Америка са 6%, Русија са 4%, Европа са 4% и Северна Америка са 1% напада. Најпогођеније земље биле су Индија са 16%, Шри Ланка са 14% и Алжир са 7%. Друмски саобраћај био је предмет терористичких напада у 53% случајева, а примарно је био мета у северној Африци, Средњем Истоку и Латинској Америци. Железнички саобраћај и његова инфраструктура нападани су у 16% регистрованих случајева. Овај вид транспорта најчешће је био предмет напада у Азији, подсахарској Африци и Русији. Авио-транспорт учествује са 12% у укупном броју регистрованих напада, а ове врсте напада најчешће су се дешавале у Азији и Европи. Бродски транспорт је најчешће нападан у Азији, Средњем Истоку и северној Африци. Напади су најчешће извршавани експлозивом у 55% и ватреним оружјем у 33% случајева, за њима следи отмица и узимање талаца (5%), саботажа (2%) и подметање пожара (2%). У осталим случајевима средства напада остајала су или неидентификована, или се нису уклапала у друге категорије, попут намерног судара авиона који је изазвао пилот. У протеклих 40 година у нападима на средства јавног превоза и пропратну инфраструктуру живот је изгубило 18 769 лица, док је 32 641 лице повређено (Holgrevson & Bjornstig, 2013).

Графикон 1 – Процентуално учешће регистрованих терористичких напада

Графикон 2 – Начин извршења терористичког напада

Најпознатији напади на средства јавног превоза од почетка овог миленијума су:

– 3. априла 2017. године – бомбаш самоубица је убио 16 лица, а више од 40 ранио у станици метроа у Санкт Петербургу. Осумњичени Киргистанац је био припадник терористичке организације „Батаљон Имама Шамаља”, (Clifford, 2017);

– 22. марта 2016. године – бомбаш самоубица је активирао бомбу у бриселском метроу усмртивши више од 30 лица. Терориста је био припадник Исламске државе (Cordonnier & Luminet, 2021);

– 29. марта 2010. године – бомбаш самоубица је у московском метроу убио најмање 40 путника (Yu et al., 2019);

– 7. јула 2005. године – четири нападача извела су терористички напад експлозивом у систему јавног превоза Лондона. Прве три експлозије десиле су се у возовима метроа са размаком од по 50 секунди, док је четврти напад изведен у аутобусу. Погинуло је 56 лица, док је преко 700 рањено. Овај догађај представља највећи напад у Лондону након Другог светског рата. Од четворице нападача, тројица су била пакистанског порекла, рођени и одрасли у Великој Британији, док је четврти био пореклом Јамајчанин, ожењен држављанком Велике Британије. Експлозив се налазио у њиховим ранцима (Sagean, 2019);

– 11. марта 2004. године – тринаест бомби, спакованих у спортске торбе и активираних мобилним телефоном, експлодирало је у четири путничка воза у Мадриду, на три различите железничке станице. Највећи број путника чинили су студенти и радници, а због јутарњег шпица била је велика гужва. Погинуло је 191 лице, а рањено 1 857. Три месеца касније, у Италији је ухапшен Египћанин

Рабен Осман Сајед Ахмед (*Rabei Osman Syed Ahmed*), као организатор ових напада. Догађаји из Мадрида сматрају се највећим терористичким злочином на тлу континенталне Европе. Одговорност за напад преузела је Ал-Каида (Munoz, 2017).

Последице терористичких напада

Многоструке су последице изазване терористичким нападима. Након напада који се догодио у Лондону 2005. године, 20% становника Лондона изјавило је да проводи мање времена у делу града у којем се напад догодио, док је 11% изјавило да размишља о селидби из тог града. Крајем 2005. године готово половина становника Лондона је сматрала да им је живот угрожен. У првим данима након напада, 46% становника није хтело да путује метроом на посао, а готово исто толико, 43%, сматрало је да мере које су предузете ради спречавања будућих напада нису ефикасне. Овај тренд није погодио само Лондон. И у другим већим градовима Велике Британије, попут Манчестера, становници се нису осећали безбедним и сматрали су да ће сасвим сигурно и њихови градови постати мета напада. Цене некретнина у Лондону пале су за 6%, док је у Манчестеру тај пад био већи, чак 14%. Напади нису угрозили само тржиште некретницама већ су и фирме биле погођене. Трошкови пословања су порасли, јер су власници фирми више новца трошили на осигурање и обезбеђење. Нарочито угрожене биле су компаније које су се налазиле близу места претходних терористичких напада. Тренд који је тада настао готово је идентичан оном у време пандемије ковид-19, а то је да се пословна кореспонденција у већој мери одвијала у форми имејла или онлајн састанака (Manelici, 2017).

Три месеца након терористичког напада 11. септембра 2001. у Сједињеним Америчким Државама, због осећаја личне сигурности почело је масовније коришћење приватних аутомобила, што је изазвало неколико хиљада аутомобилских незгода више него пре терористичких напада, и самим тим повећао број смртних случајева у саобраћају. Како се овај тренд наставио више од једне године, број смртних случајева, настао као последица већег коришћења приватних возила, премашао је број убијених у нападу. Ова тврдња почива на чињеници да је авио-саобраћај статистички много безбеднији у односу на друмски. Сличан тренд се појавио и у Лондону након напада који су се десили у јулу 2005. године. Уместо коришћења знатно безбеднијег метро превоза, дошло је до омасовљења коришћења бицикла као превозног средства, што је довело до тога да у другој половини 2005. године буде 214 више саобраћајних незгода у којима су учествовали бициклисти, у односу на број оваквих случајева пре 2005. године. Поређења ради, могу се навести и следећи подаци: у Великој Британији у просеку дневно погине 9 особа у саобраћајним незгодама, број погинулих у јулским нападима у Лондону еквивалентан је шестодневном просеку саобраћајних незгода. Када је у питању септембарски напад у Њујорку, број погинулих приближан је броју поги-

нулих на месечном нивоу у саобраћајним незгодама у Сједињеним Америчким Државама. У мартовском терористичком нападу из 2004. године у Мадриду погинуло је 191 лице, што одговара просеку од 13 дана погинулих у саобраћајним незгодама у Шпанији. Сви погинули у претходно наведеним случајевима могу се сматрати накнадним жртвама терористичких напада, јер су и настале као њихова директна последица (Litman, 2005).

На основу наведених података, терористички напади могу се поделити на примарне и секундарне. Примарни напад је медијски пропраћен, по њему се броје жртве и материјална штета, док секундарни напад приморава грађане да промене место пребивалишта, превозно средство, чак и пут до радног места, јер је креирана атмосфера страха.

Анализе које се заснивају на методологији за управљање ризиком – RAM (*Risk assessment methodology*), и које кроз процес идентификовања ризика и његову процену дефинишу кораке за смањење ризика на прихватљив ниво, могу се користити и за процену опасности од терористичких напада на средства јавног превоза. Неке од њих су: RAMCAP PLUS, NSRAM, FAIR, SEST-RAM, FAIT, RAND. Наведене анализе могу се користити за идентификовања критичних тачки, али не и као средство процене ефикасности техничких система заштите угрожене инфраструктуре. Анализа која би се могла искористити у ту сврху састојала би се од две фазе. У првој фази развио би се модел антитерористичке заштите који би се ослањао на техничке системе заштите који укључују опрему за видео-надзор, детекторе и друго. Друга фаза би се заснивала на математичким прорачунима о реалном ризику од терористичког напада који постоји на одређеној локацији или линији јавног превоза (Shvetsov & Shvetsova, 2017).

Закључак

Технологија која би била изузетно употребљива у домену антитерористичке заштите су биометријски системи, нарочито они који укључују верификацију лица, али због отпора јавности и законске неусаглашености ови системи још увек нису у масовној употреби. Без обзира на културолошке разлике између националних држава, начин деловања терориста неће се много разликовати; њихов циљ ће увек бити откривање и искоришћавање рањивости неког система. У раду је указано на средства јавног превоза која су најчешће нападана, као и на који начин и којим оружјем. Објашњено је како се врши регрутација нових бораца и који фактори су кључни за процес радикализације. Неселективно насиље је описано кроз нападе на средства јавног превоза, где су жртве били путници цивили. Овакви напади утицали су како на промену животних навика, тако и на тржиште.

Сврха овог рада је да дефинише заједничке чиниоце ризика који се могу применити на већину система јавног превоза, односно могу послужити као основ за неутралисање критичних тачака које се јављају као последица специфичности одређеног система.

Литература

- [1] Bajagić, M. (2012). *Međunarodna bezbednost*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd.
- [2] Birmingham, A.I. (2017). *Cyber-Extremism: Isis and the power of Social Media*, City University, 139-143.
- [3] Clifford, B. (2017). *Radicalization and the Uzbek diaspora in the wake of the NYC attack*, Program of extremist, The George Washington University, 2.
- [4] Cordonnier, A., i Luminet, O. (2021). *Consistency and social identification: a test-retest study of flashbulb memories collected on the day of the 2016 Brussels bombings*, Memory, 1.
- [5] Đurđević, Z. (2014). *Krivična dela ubistva – etiološke i fenomenološke karakteristike*, Službeni glasnik, 212-214.
- [6] Holgreresson, A., i Bjornstig, U. (2013). *Mass-casualty attack on public transport*, Springer Science Business Media New York, 5-7.
- [7] Jasikovac, M. (2018). *Specifičnosti gradskog gerilca – urbanog teroriste*. *Vojno delo*, 5/2018, Univerzitet odbrane u Beogradu.
- [8] Jeftić, Z., Mišev, G., Obradović, Ž. i Stanojević, P. (2018). *Savremeni konflikti i njihove tendencije*. *Vojno delo*, 7/2018, Univerzitet odbrane u Beogradu.
- [9] Jenkins, B.M., Butterworth, B.R., i Shrum, K.S. (2010). *Terrorist attacks on public bus transportation: A preliminary empirical analysis*, Mineta Transportation Institute, MTI Report, WP 09-01, 17-33.
- [10] Kaewunruen, S., Hamad, A., i Silviu, C. (2018). *A Decision Framework for Managing the Risk of Terrorist Threats at Rail Stations Interconnected with Airports*, Journal Safety, 2.
- [11] Kamolnic, P. (2017). *The Al-Qaeda Organization And The Islamic State Organization: History, Doctrine, Modus Operandi, and U.S. Policy to Degrade and Defeat Terrorism Conducted in the Name of Sunni Islam*, Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press.
- [12] Litman, T. (2005). *Terrorism, Transit and Public Safety, Evaluating the Risk*, Journal of Public Transport Vol 8, No 4, 40-41.
- [13] Manelici, I. (2017). *Terrorism and the Value of Proximity to Public Transportation: Evidence from the 2005 London Bombings*, Journal of Urban Economics, Volume 102, 55-69.
- [14] Munoz, H.S. (2017). *The trial of the 11 March 2004 Madrid terrorist attacks*, New Journal of European Criminal Law, Vol. 8, 216-217.
- [15] *Nacionalna strategija za sprečavanje i borbu protiv terorizma za period 2017–2021. godina*, Službeni glasnik RS, br. 94.
- [16] Office of European Union. (2022). *Key figures on European transport*, 12-21.
- [17] Saal, J., i Lippe, F. (2021). *The Network of the November 2020 Vienna Attacker and the Jihadi Threat to Austria*, Combating Terrorism Center at West Point, U.S. Military Academy, Volume 14, Issue 2, 33-34.
- [18] Sageman, M. (2019). *The London Bombings*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1-2.
- [19] Sas, M., Ponnet, K., Reniers, G., i Hardyns, W. (2020). *The role of Education in the Prevention of Radicalization and Violent Extremism in Developing Countries*, Suinstability, 1-5.

[20] Shvetsov, A.V., i Shvetsova, S.V. (2017). Research of a Problem of Terrorist Attacks in the Metro (Subway, U-Bahn, Underground, MRT, Rapid Transit, Metrorail), , European Journal for Security Research 2, 137.

[21] Vergani, M., Iqbal, M., Ilbahar, E., i Barton, G. (2018). The Three Ps of Radicalization: Push, Pull and Personal. A Systematic Scoring Review of the Scientific Evidence about Radicalization into Violent Extremism, , Studies in Conflict & Terrorism, 8-12.

[22] Vertigans, S. (2008). Terrorism and societie. Burlingtom. Ashage Publishing Limited, 3.

[23] Warner, J., i Chapin, E. (2018). Targeted Terror: The suicide Bombers of al-Shabaab, Combating Terrorism Center, US Military Academy, 4-5.

[24] Yu, H., Wang, Y., Qui, P., i Chen, J. (2019). Analysis of natural and man-made accidents happened in subway stations and trains: based on statistics of accident cases, Matec Web of Conferences 272, 4-5.

[25] Zakon o prevozu putnika u drumskom saobraćaju, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 68/2015, 41/2018, 44/2018 - dr. zakon, 83/2018, 31/2019 i 9/2020.

Резиме

Савремено друштво је зависно од јавног превоза. Одређене економске групе искључиво користе средства јавног превоза као једини вид превоза, нарочито у градским срединама. Поједине државе мотивишу грађане да масовније користе јавни превоз како би се смањиле гужве; у саобраћај се уводе електрични аутобуси како би се друштвено одговорно деловало на грађане и смањило глобално загревање.

Коришћење јавног превоза нарочито је интензивно у јутарњим часовима када запослени путују. Управо је то време када се планирају терористичке акције. Напади који су се догодили 2004. године у Мадриду и 2005. године у Лондону доказују ову тврдњу. Жртве нису једини циљ терориста, битна је и медијска пропраћеност догађаја, након чега следи преузимање кривице од стране одређене терористичке групе, уз поруку да напад представља освету. На тај начин кривица се пребацује на званичнике државе у којој се напад догодио.

У будућности се може очекивати да ће мете напада бити сви системи и стратешки ресурси који су неопходни за нормално функционисање једног друштва. Под ризиком од напада су средства јавног превоза и пропратна инфраструктура, енергетска постројења, водоснабдевање, болнице, јавни тргови, тржни центри и сва места која се масовно посећују или чији се ресурси користе.

Терористички напади негативно утичу и на економију, тржиште рада, повећавају трошкове пословања у ризичним зонама, изискују додатна финансијска средства за ванредно ангажовање људства, као и нова техничка решења.

Да би се оваква места учинила безбеднијим потребно је приступити изради модела, симулирати напад и потом дефинисати све критичне тачке једног система, од пропратне инфраструктуре па до превозног средства. Теоријски модел не би био универзално применљив, али би морао да садржи одређене чиниоце ри-

зика који су јединствени за све, попут масовног коришћења. Треба имати у виду да, поред главног напада, може бити и каснијих додатних напада када дођу хитне службе, а могу бити планирани и тако да ометају њихов долазак.

Борба против тероризма треба да мобилише све друштвене чиниоце, попут школа и верских организација, како би се ризичне социјалне и верске групе едуковале. То је посебно значајно јер места регрутације и верске радикализације представљају школе, верски објекти, казнено-поправне јединице и друштвене мреже. Друштво мора бити способно да препозна радикално учење и понашање и да одмах реагује.

Република Србија се данас налази у сложеном безбедносном окружењу. Не треба заборавити да је наша држава на једном пропагандном видео-материјалу тзв. Исламске државе приказана у негативном контексту, уз претње. Како је коришћење средстава јавног превоза у нашој земљи врло заступљено, нарочито у граду Београду, а најављена је и изградња метроа, потребно је и даље неговати безбедносну културу.

Кључне речи: *јавни превоз, тероризам, терористички напади, насиље, радикализација, жртве*

© 2023 Аутори. Објавило *Војно дело* (<http://www.vojnodelo.mod.gov.rs>). Ово је чланак отвореног приступа и дистрибуира се у складу са лиценцом Creative Commons (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

ЕВРОПСКИ И ДОМАЋИ ПРАВНИ ОКВИРИ СУПРОТСТАВЉАЊА ДИГИТАЛНОЈ ДИМЕНЗИЈИ РОДНО ЗАСНОВАНОГ НАСИЉА

*Ирис Бјелица Влајић**

Достављен: 03. 02. 2023.

Кориговано: 16. 05, 23. 05. 2023.

Прихваћен: 12. 06. 2023.

Језик рада: Српски

Тип рада: Прегледни рад

DOI број: 10.5937/vojdelo2302045B

Развојем технологије и интернета, вирuellни простор постаје место за размену најразличитијих информација и података. Уз повластице које пружа корисницима, јављају се и нежељене пратеће последице, међу којима је и дигитално насиље. Основни проблем је постављање правног оквира за борбу против дигиталног насиља усмереног против појединаца или група, јер не постоје временске ни географске границе у виртуелном простору, што отежава одређивање националних јурисдикција, али и велики број појавних облика овог насиља. Предмет проучавања овог рада јесте спречавање родно заснованог дигиталног насиља због значаја и утицаја које има на друштво, али и чињеницу да насиље које започне као дигитално често кулминира у физичко и доводи до озбиљних повреда или смрти лица која су њиме погођена. За успешно супротстављање овом облику насиља потребна је сарадња различитих актера како би се показало да насиље над женама и девојчицама није прихватљиво. Савет Европе и тела Европске уније упоредо воде борбу против дигиталног насиља на европском континенту усвајањем различитих документа обавезних за државе чланице. Република Србија усклађује своје законодавство са европским актима. При изради рада коришћени су метод анализе садржаја и историјски метод, а циљ је био да се одговори на питање: који су међународни документи који забрањују дигитално насиље и који механизми стоје на располагању државним органима за борбу против њега. Закључује се да је потребно спровођење усвојених докумената и сарадња државних органа и тела са при-

* Министарство одбране Републике Србије, Сектор за политику одбране, Београд, Република Србија, iris_bjelica_vlajic@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-6999-876X>

Ставови изнети у чланку одражавају лични став аутора, а не институције.

вредним друштвима која су власници платформи и апликација путем којих се насиље врши, као и стално усавршавање служби и службеника који се боре против ове врсте насиља.

Кључне речи: *стратешка документа, дигитално насиље, жене, родна равноправност, право Европске уније, међународно право*

Увод

Напредак технологије омогућио је повезивање, дељење важних информација и личних података, слободу говора и удруживања, као и подизање свести о кршењу људских права (Kastels, 2018:11). Истовремено, постављена је додатна основа за родно засновано насиље над женама и девојчицама са малом или никаквом одговорности извршилаца, који су бивши емотивни партнери, познаници или анонимни појединци (2020:321). По дефиницији, насиље представља коришћење силе или претње да ће сила бити искоришћена против особе или имовине ради постизања неког циља, а које за последицу може имати смрт, повреду, уништавање имовине, сиромаштво или психолошке последице (OSCE, 2021:31). Ограничења уведена током пандемије COVID-19 допринела су расту дигиталног насиља, које има различите појавне облике и врсте. Насиље може бити: физичко, сексуално, психичко/емоционално, економско и дигитално насиље. Могуће је вршити више врста различитог насилног понашања истом радњом. Чињеница да је неко насиље учињено на мрежи или коришћењем технологије је оно што одређује појам дигиталног насиља (Priručnik za prevenciju rodno zasnovanog nasilja, 2015:11). Према простору у којем се врши или објекту над којим се врши, насиље се класификује на: самоповређивање, спортско/јавно/улично насиље, вршњачко насиље, породично/партнерско, сајбер/медијско и насиље према мањинама. Сви облици насиља над женама почињени у дигиталној сфери имају негативан психолошки утицај на жртву насиља, па се могу категорисати као психичко насиље уз коришћење технологије.

Дигитално насиље је сваки облик насиља извршен путем дигиталних технологија. То је нови феномен који бележи константан пораст. Мотив извршилаца је узнемиравање, повреда или понижавање друге особе, због чега се користе различите радње, али је свима заједничко да проширују родну неједнакост. Насиље над женама на мрежи, и уз помоћ технологије, дешава се на различитим платформама и различитим алатима, као што су друштвене мреже, апликације за приватне поруке, е-пошта, апликације за упознавање, форуми, одељци за медијске коментаре, видео-игре или платформе за видео-конференције и слично, а заједничко им је да су јавно доступни (Van der Wilk, 2021:28). Насиље је често видљиво широј јавности, јер је дељење таквих садржаја без ограничења, чиме се стално поново виктимизирају жртве (Recommendation CM/Rec, 2018, par 2.3.4). Због учесталих притужби неки интернет провајдери и власници апликација и платформи, попут Фејсбука, усвојили су мере за сузбијање неких обли-

ка дигиталног насиља, као што је говор мржње, формирањем независних комисија које испитују притужбе корисника. Без сарадње компанија које су власници интернет платформи није могуће успешно сузбијање било ког облика дигиталног насиља, јер често потпадају под више различитих јурисдикција, а укључују одговорност посредника и извршилаца (Harris, Vitis, 2020:326). Родно засновано насиље извршено у дигиталној сфери над женама и девојчицама крши широк спектар људских права заштићених међународним и европским стандардима, а може бити посебно штетно за оне жене и девојке које су изложене укрштеним облицима дискриминације (расне, етничке, верске или сексуалне мањине). Напади су посебно опасни јер имају озбиљан утицај на добробит и људска права одређене особе, али и ефекат даљег ширења говора мржње и ограничавања приступа демократској дебати када се односе на изјашњавања жена о одређеним темама на мрежи, попут феминизма, родне једнакости, сексуалног злостављања или специфичним аспектима женских права, као што су сексуално и репродуктивно здравље. То доводи до самоцензуре жена и девојака и ограничавања њихове интеракције на мрежи, или их потпуно елиминише са друштвених мрежа (Vulić, Šabarkara, 2020:92).

Насиље на интернету се користи за онемогућавање повољног окружења за рад жена у друштву. Због улоге коју имају у друштву, одређене групе, попут јавних личности, политичара, новинара, еколошких и других активиста и заштитница женских права, могу бити изложеније таквом насиљу и кампањама клеветања њихове личности или рада (Vasiljević et al, 2018:168). Дигитална димензија насиља над новинаркама, али и другим независним истраживачима, утиче на успешно вршење њихове улоге јавних чувара у демократским друштвима јер су под сталним претњама путем дигиталних средстава, због чега је ОЕБС 2015. године започео посебан пројекат фокусиран на безбедност новинара на интернету. Стандарди људских права за осигурање безбедности и борбу против родно заснованог насиља постоје, али недостаје њихова имплементација. Један од задатака овог рада јесте да укаже на одговорност корисника, али и друштва као целине, за сузбијање родно заснованог насиља.

Европски правни оквир за борбу против дигиталног насиља

Борба против родно заснованог дигиталног насиља у Европи одвија се упоредо, под окриљем Савета Европе и унутар Европске уније. Четири су основна правца за борбу против дигиталног родно заснованог насиља: превенција, заштита жртва, кривично гоњење извршилаца и координисање политика државних органа. Пошто виртуелни простор не подлеже класичној подели територије на националне јурисдикције, потребна је сарадња држава у борби против дигиталног насиља, али и заједничка борба различитих актера унутар државе (ITU & UN Women, 2015:2). Због тога је Савет Европе покренуо низ активности, које

су имале за резултат усвајање две кључне конвенције и једну генералну препоруку о дигиталном насиљу над женама. Први и најрелевантнији међународни правно обавезујући уговор који се бави криминалом и прикупљањем доказа у сајбер простору је Конвенција Савета Европе о сајбер криминалу (Будимпештанска конвенција) из 2001. године, отворена за приступање било којој земљи спремној да спроводи њене одредбе и да се укључи у међународну сарадњу у вези са сајбер криминалом. Конвенцију прате два протокола. Први додатни протокол је из 2002. године и тиче се инкриминисања дела расистичке и ксенофобичне природе извршене преко компјутерских система, мотивисаних претњи и увреда, грубог минимизирања и одобравања или оправдавања геноцида или злочина против човечности. Други додатни протокол уз Будимпештанску конвенцију, усвојен 2021. године, има за циљ обезбеђивање ефикасније сарадње правосудних органа и прикупљање електронских доказа. О значају решења из Другог протокола говори чињеница да је Европска комисија, на основу чланова 16, 82(1) и 218(5) и (6) Уговора о функционисању ЕУ, усвојила одлуку којом се, у интересу несметаног функционисања Уније, чланице овлашћују да потпишу и ратификују Други додатни протокол уз Будимпештанску конвенцију.

Конвенција Савета Европе о превенцији и борби против насиља над женама и насиља у породици из 2011. године (Истанбулска конвенција) захтева од држава чланица да осмисле и спроведу свеобухватне и координиране политике на свим нивоима власти и од стране свих релевантних институција, укључујући владине агенције, невладине организације, националне, регионалне и локалне парламенте и власти и да признају постојање дигиталног насиља. Допуњена је другим релевантним инструментима, као што су Конвенција Ланзароте и Резолуција Европског парламента са препорукама о борби против родно заснованог насиља. Истанбулска конвенција, у члану 3, насиље над женама дефинише као било који родно мотивисан акт насиља који има за резултат или ће довести до физичке, сексуалне, психичке или економске повреде или патње жена, укључујући претње таквим радњама, принуду или произвољно лишавање слободе, било да се дешава у јавном или приватном животу.

Генерална препорука бр. 1 о дигиталној димензији насиља према женама (*GREVIO*), усвојена је 20. октобра 2021. године. За спровођење препоруке формирано је независно стручно тело од 15 чланова под називом Група експерата за акцију против насиља над женама и насиља у породици, који поседују експертизу у области људских права, родне равноправности, насиља над женама и насиља у породици или у пружању помоћи и заштити жртава. *GREVIO* предузима посете и евалуацију, праћењем ефективне имплементације Истанбулске конвенције у државама чланицама и о томе сачињава извештаје. Први извештај за Србију урађен је новембра 2019. године.

Препорука Комитета министара о спречавању и борби против сексизма *CM/Rec(2019)1* и пратеће Смернице за спречавање и борбу против сексизма наводе мере за примену, које су усвојене 2019. године. У документу се наводи да је интернет захвално средство за размену идеја и информација, али и шире-

ње сексистичких, увредљивих и насилних садржаја, па државе чланице треба да спроведу законодавне мере којима се дефинишу и инкриминишу инциденти сексистичког говора мржње, примењиви на све медије и процедуре извештавања, пријављивања и санкционисања. Препоручује се владама држава чланица да предузму мере за спречавање и борбу против сексизма и његових манифестација у јавној и приватној сфери и подстакну релевантне заинтересоване стране да примењују одговарајуће законе, политике и програме и прате напредак у примени мера. Државе треба да обавештавају Савет Европе о примењеним мерама и оствареном напретку и обезбеђују да Препорука и њен додатак буду преведени и дистрибуирани органима власти и другим странама.

Постоје и други документи којима се посредно забрањује дигитално насиље, од којих је свакако најважнија Стратегија Савета Европе о управљању интернетом 2016–2019, којом се позивају чланице на заштиту, посебно жена и деце, од злоупотреба на интернету, укључујући сексизам и сајбер насиље. О томе се говори и у неколико резолуција Парламентаране скупштине.

Европска унија није приступила конвенцијама Савета Европе непосредно, већ путем ратификација њених чланица, јер се активности Европске уније и Савета Европе допуњују. Иако је Европска унија усвојила документе у којима се бавила проблемима дигиталног насиља, ниједан законодавни акт ЕУ не бави се проблемом родно заснованог дигиталног насиља на свеобухватан начин. Због тога је Европски парламент, 2021. године, упутио резолуцију (2021/2035 INL), са препорукама Комисији да сачини идентификацију родно заснованог насиља као новог кривичног дела, у складу са чланом 83(1), трећи подстав Уговора о функционисању Европске уније, а посебно ако насиље има дигиталну димензију. Став је Европског парламента да је родно засновано насиље, како на мрежи и ван ње, праћено недостатком приступа одговарајућој заштити озбиљна манифестација родно засноване дискриминације и представља кршење Повеље о основним правима Европске уније (Combating gender-based violence: Cyber violence, 2021:19). Тај предлог је правни основ за доношење директиве усмерене на спречавање и борбу против свих облика родно заснованог насиља. Предлог директиве Европске комисије и Европског савета за борбу против насиља над женама и насиља у породици сачињен је 8. марта 2022. године и тренутно се налази у редовној процедури за усвајање. Он предвиђа криминализацију одређених облика дигиталног насиља увођењем нових кривичних дела или проширењем постојећих, како би се регулисала одређена штетна понашања почињена онлајн или путем технологије у неким чланицама, али предлаже и пооштравање санкција за ова кривична дела, те већу подршку жртвама. Основни задатак ове директиве било би усаглашавање европског права са постојећим међународним стандардима у области уживања права и слобода, односно заштити од насиља.

Из свега наведено произлази чврста решеност да се родно засновано дигитално насиље спречи и санкционише. Међутим, оно што недостаје јесу конкретне мере и акције држава чланица. Због пропуста и непостојања поступака који омогућавају заштиту жртва и спречавање ширења насиља, поједине особе изложене насиљу

обраћале су се Европском суду за људска права. Задатак Европског суда за људска права јесте да постави минимални ниво заштите. У својим одлукама овај суд се питањем дигиталног насиља и борбе против њега бави посредно, анализом других права која су гарантована по Европској конвенцији о људским правима и основним слободама, као што право на живот, право на забрану мучења и нечовечног поступања, право на приватност, неповредивост породичног живота и дома, право на слободу изражавања и забрану дискриминације (Володина против Русије 1). Највећи број одлука Европског суда у вези са сајбер насиљем везан је за право на слободу изражавања и говор мржње према мањинама (политички противници, верске групе, сексуалне мањине и сл.) али постоји и одређен број одлука које се дотичу и питања родно заснованог дигиталног насиља. Одлукама које је донео у овој области, Европски суд за људска права пружио је важне напомене о обавезама држава чланица да заштите жене од дигиталних манифестација насиља, али и обавезама које имају компаније које су власници портала или платформи преко којих се врши одређена врста насиља (Делфи против Естоније). Пресуде Европског суда за људска права у овим предметима важне су јер постављају обавезе државама да предузму афирмативне мере којима се штите права особа, чак и када то значи задирање у њихову приватност (Airey против Ирске), а посебно када се ради о рањивим групама (Bevacqua i S против Бугарске). Родно засновано насиље забрањено је без обзира на то да ли се врши у физичком или виртуелном простору и представља недозвољене активности према међународним стандардима. Када се родно засновано дигитално насиље врши међу партнерима или бившим партнерима, обавеза је државе да на пријаву жртве да трпи неки вид насиља одреагује благовремено и да се оптужбе разматрају непристрасно и са потребном озбиљношћу (Бутуруга против Румуније), посебно ако се пријаве понављају (Контрова против Словачке). Најчешће насилник крши права жртве на приватност тако што, користећи њене лозинке и профиле на друштвеним мрежама, пласира садржај који је увредљив или на други начин неприхватљив. Активности државних органа након пријављивања од стране жртве морају бити благовремене и довољне да се акти насиља окончају (Володина против Русије 2, пар. 57). У случајевима дигиталног насиља које има родну димензију неопходно је покретање кривичног поступка и поступање надлежних државних органа са пажњом коју поклањају другим кривичним делима без обзира на традиционалне вредности које важе у том друштву (Опуз против Турске). С друге стране, вођење поступка по приватним тужбама оштећених представља оптерећење за жртве, па је потребно извршити измене домаћег законодавства тако да се ова дела гоне по службеној дужности (Володина против Русије).

Права која се гарантују свим лицима која се налазе на територији државе чланице у којој се примењује Европска конвенција уживају се без ограничења и у мери у којој уживање тих права не ограничава нека права осталих лица. У том смислу, постоји право на слободу изражавања све док то изражавање не представља говор мржње. Када се граница између мирног уживања неких права и угрожавања права трећих лица пређе, обавеза је свих да се таква повреда санкционише према могућностима које стоје на располагању различитим субјектима. То

значи да власници портала, платформи или електронских медија имају обавезу да уклањају све садржаје који представљају претњу по нечију безбедност, здравље или живот, али и садрже говор мржње или подстрекавање на било који облик насиља. То је изузетно важно јер, како је истакнуто у предмету NIT S.R.L. против Молдавије, „комуникације играју велику улогу и имају одговорност у креирању личних ставова” (пар. 97). Истовремено, државни органи имају право и обавезу да захтевају од власника интернет простора примењивање ове обавезе уз право на изрицање одговарајућих санкција уколико се спорни садржаји не уклањају или се не уклањају ажурно (Делфи против Естоније).

Домаће законодавство Републике Србије

Устав Републике Србије забрањује дискриминацију, гарантује равноправност полова и заштиту људских и мањинских права и заштиту физичког и психичког интегритета. Слобода мишљења и изражавања је цивилизацијска тековина која подразумева право формирања сопственог мишљења, дељења и примања информација, ставова и идеја без утицаја државне власти или трећих лица. Границе постоје у виду забране злоупотребе тог права (лажне вести, ширење мржње). Потписани су и прихваћени различити међународни споразуми којима се гарантује слобода уживања различитих права и забрана било каквог насиља над женама. Поред осталих, Србија је ратификовала Истанбулску и Будимпештанску конвенцију, док су оба додатна протокола уз Будимпештанску конвенцију потписана, чиме је постављен оквир за доношење домаћих закона. Ови документи траже од држава потписница да успоставе овлашћења и процедуре које ће обезбедити електронске доказе за потребе конкретних кривичних истрага, за свако кривично дело за које су докази у електронској форми, као и за ефикасно олакшавање међународне сарадње полиција и међусобну правну помоћ у вези са кривичним истрагама или поступцима за таква кривична дела. Због тога су основани посебни тимови који се баве високотехнолошким криминалом у полицији и тужилаштву. Усвајањем Закона о родној равноправности постављена су правила којима се забрањује дигитално насиље са родном димензијом. Ипак, још увек нису извршене измене и допуне кривичног законодавства којима би се потпуно дефинисала бића кривичних дела везаних за дигитално насиље. Ти недостаци у изричитом регулисању могу бити превазиђени ширим тумачењем постојећих норми јер Кривични законик Србије познаје кривично дело против безбедности рачунарских података, кривично дело полног узнемиравања, кривично дело угрожавања сигурности и кривично дело објављивања и приказивања туђег списка, портрета или снимка који појединачно могу бити коришћени за неке од радњи родно заснованог дигиталног насиља. Међутим, постоји проблем неуједначене судске праксе. Гоњење извршилаца ових дела се и даље предузима по приватној тужби, а не по службеној дужности, што доприноси великом броју одустајања оштећених од гоњења и представља повреду препорука Европског суда за људска права. На гоњење и кажњавање негативно утиче и дуготрајност судских поступака.

Више јавно тужилаштво – Посебно одељење за високотехнолошки криминал, користи и могућност начела опортунитета, из члана 283. Кривичног законика, које каже да се кривична пријава може одбацити ако осумњичени у датом року изврши неку радњу као што је уплата одређеног новчаног износа у хуманитарне сврхе. Због свега тога, статистика осуђујућих пресуда за све облике насиља је веома ниска, на шта утиче и недостатак информација о начинима пријављивања насилника, али и мањкавости у прикупљању доказа (Perović, 2018:161). Такође, недостају мере заштите жртава у доказном поступку, чиме се избегава секундарна виктимизација (Cvetičanin Knežević, 2019:15). И увид у праксу Вишег јавног тужилаштва и Апелационог суда у Београду показују да су вођени поступци за дигитално насиље у облику пријава због угрожавања безбедности, прогањања, расне и друге дискриминације. За кривично дело угрожавања безбедности, пријаве су подношене због напада на јавне личности, новинаре, жене и активисте. За угрожавање сигурности жена донето је 9 правоснажних пресуда, али је само једном изречена затворска казна, док су остале биле новчане или условне осуде (Sloboda izražavanja u digitalnom prostoru Srbije: 24-25). За кривична дела прогањања, од 18 правоснажно завршених поступака четири су била због родно заснованог дигиталног насиља, а у једном од њих изречена је мера одузимања мобилног телефона као средства извршења кривичног дела (Sloboda izražavanja u digitalnom prostoru Srbije: 27).

У оквиру обавеза које је преузела као држава кандидат за чланство у Европској унији, Република Србија има обавезу да своје законодавство у потпуности усклади са правом Уније. На основу члана 68. Конвенције, GREVIO је, почетком 2018. године, започео процену стања у Републици Србији. Извештај који је објављен 22. јануара 2020. године, наводи напредак који је држава учинила од ступања на снагу Истанбулске конвенције, усвајањем Закона о спречавању насиља у породици који је значајно унапредио интервенције у појединачним случајевима и пружио агенцијама за спровођење закона, тужилаштву и социјалним службама алате за заштиту жртава. Од ступања на снагу Истанбулске конвенције учињен је циљани напор да се криминализују различити облици насиља над женама увођењем конкретних кривичних дела. Међутим, делатности на сузбијању осталих облика насиља који не потпадају под категорију насиља у породици су изостале. Усвајањем Закона о родној равноправности, неке од препорука из Извештаја су испуњене, као што је усаглашавање основних појмова и дефиниција са онима из Конвенције, али и развој методологије за прикупљање и обраду података о свим облицима насиља које Истанбулска конвенција покрива, чиме се олакшава рад правосудних органа у борби против насиља. Ипак, политике, мере и услуге државе морају бити свеобухватне природе и имплементирани на координирани начин, уз доделу одговарајућих државних средстава (Jewkes, Dartnall, 2019). Такође, нужно је оснажити службе које пружају услуге женама жртвама насиља у погледу саветовања или подршке. Како би се системски приступило решавању проблема, Влада је усвојила Стратегију за спречавање и борбу против родно заснованог насиља према женама и насиља у породици у периоду 2021–2025. године.

Ради обезбеђења вишег нивоа свести, сензибилизације и изградње капацитета у вези са свим облицима насиља над женама и децом, Влада Републике Србије и Канцеларија за информационе технологије и електронску управу оформиле су националну платформу за превенцију насиља у Србији и национални контакт-центар за безбедност деце на интернету, што су значајни кораци на пољу превенције.

Закључак

Иновације и развој технике користе се за различите облике дигиталног недозвољеног понашања, међу којима је родно засновано насиље (Giugni, 2021:77). Дигитална димензија родно заснованог насиља има озбиљан утицај на животе жена и девојчица, укључујући њихову безбедност, физичко и психичко здравље, средства за живот, породичне везе, достојанство и углед. Дигитално насиље је резултат дуготрајних проблема родне неједнакости и дискриминације жена. Недостатак свеобухватног и тачног прикупљања података у овој области доводи до фрагментираних и непотпуних информација (Агенција европске уније, 2014:14), али и фрагментарног приступања решавању проблема. Прикупљени подаци показују да је обим дигиталног насиља над женама и девојчицама у порасту, док је истовремено висока стопа некажњивости због недовољног пријављивања, вођења поступака по приватним тужбама или незнања и техничке неопремљености за прикупљање доказа у вези са дигиталним насиљем.

Устав и закони Републике Србије забрањују било који облик насиља над женама, па тако и дигиталног насиља. Али, потребно је усклађивање постојећих закона како би се целовитије решио проблем. Поред тога, за промену свести и схватања целокупног друштва неопходне су едукација државних службеника и медијска кампања. Континуираном обуком службеници за спровођење закона постижу боље резултате у истрази дигиталног насиља (European Institute for Gender equality, 2017:7). Националне структуре за људска права, као што су тела за равноправност, институције омбудсмана и невладине организације за људска права, такође имају важну улогу у борби против насиља над женама на мрежи, посебно када им њихов мандат дозвољава да истражују случајеве говора мржње на интернету. Улога националних тела је значајна и за подизање свести о овом феномену. Стално образовање младе генерације доприноси спречавању ширења насиља над женама и девојчицама у физичком свету или уз помоћ технологије.

Стабилно финансирање обуке, модернизације и опремања надлежних тела адекватним технолошким алатима неопходним за откривање, бележење и истраживање недозвољених активности у дигиталном свету веома је важан сегмент борбе. При томе, битно је да се поштује личност жртве и поверљивост података до којих се дође током истраге. Европски и домаћи правни инструменти пружају могућности за борбу против дигиталног насиља. Република Србија је предузела прве кораке на усклађивању свог законодавства са постојећим стандардима, али је потребна промена свести и схватања целокупног друштва о погубном утицају родно заснованог дигиталног насиља на појединце и друштво у целини.

Литература

- [1] Agencija Evropske unije za osnovna prava (2014) Violence against women: an EU-wide survey – Main results, Luksemburg, Kancelarija za publikacije Evropske unije.
- [2] Barak, A. 2005. „Sexual Harassment on the Internet.” *Social Science Computer Review*, Volume 23 (1):177-92.
- [3] Citron, D. K. 2009. „Cyber Civil Rights.” *Boston University Law Review* 89: 61–125.
- [4] Citron, D. K. 2014. *Hate Crimes in Cyberspace*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- [5] Combating gender-based violence: Cyber violence, EPRS – European Parliamentary Research Service, 2021, preuzeto 11. avgusta 2022. godine sa [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/662621/EPRS_STU\(2021\)662621_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/662621/EPRS_STU(2021)662621_EN.pdf)
- [6] Cvetičanin Knežević, H. (2020) Digitalno okruženje i rodno zasnovano nasilje – prilog proučavanju, *Antropologija, Институт за етнологију и антропологију*, 20(3):141-160.
- [7] Cvetičanin Knežević, H. (2019) Rodno zasnovano nasilje nad ženama u digitalnom okruženju – legislativni okvir regulacije, Beograd, Fakultet političkih nauka, preuzeto 6. decembra 2022. godine sa <https://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/HCKnezevic-RODNO-ZASNOVANO-NASILJE-NAD-Z%CC%8CENAMA-U-DIGITALNOM-OKRUZ%CC%8CENJU-LEGISLATIVNI-OKVIR-REGULACIJE.pdf>
- [8] Duhaček, D. (2014) Studije roda: od Deklaracije o pravima žene i građanke do drugog pola, Beograd, Fakultet političkih nauka, Centar za studije roda i politike.
- [9] Dunn, S. (2020) Technology-Facilitated Gender-Based Violence: An Overview, Centre for International Governance Innovation: Supporting a Safer Internet Paper No 1, preuzeto 23.maja 2023. sa <https://www.cigionline.org/publications/technology-facilitated-gender-based-violence-overview/>
- [10] European Institute for Gender equality (2017), *Cyber violence against women and girls*.
- [11] Free to be online, A report on girls’ and young women’s experiences of online harassment, Plan International, 2020 преузето 8.8.2022. године у 11.00 са <https://plan-international.org/publications/free-to-be-online/>
- [12] Giugni L. (2021) From Individual Perpetrators to Global mobilization Strategies: The micro-foundations of Digital Violence against Women in Powell, a., Flynn, A., Sugiura, L., (eds) *The palgrave Handbook of Gendered Violence and Technology*, Palgrave Macmillan:75–91.
- [13] Harris, B.A., (2020) *Technology and Violence Against Women*, Walklate, S., Fitz-Gibbon, K., Maher, J. & McCulloch, J. (Ed.) *The Emerald Handbook of Feminism, Criminology and Social Change (Emerald Studies in Criminology, Feminism and Social Change)*, Emerald Publishing Limited, Bingley:317-336.
- [14] Harris, B., Vitis, L. (2020) Digital intrusions: technology, spatiality and violence against women, *Journal for Gender Violence*, Center for Gender and Violence Research University Bristol, Volume 4(3):325-341.
- [15] Henry, N., and A. Powell. 2016. “Sexual Violence in the Digital Age: The Scope and Limits of Criminal Law.” *Social & Legal Studies* 25(4):397–418.

[16] International Telecommunications Union & UN Women (2015) *Cyber Violence against Women and Girls: A world-wide wake-up call*.

[17] Ispred ekrana, istraživanje o rodno zasnovanom nasilju u digitalnom prostoru (2022) Atina – udruženje građana za borbu protiv trgovine ljudima i svih oblika nasilja nad ženama, Beograd.

[18] Jewkes, R., Dartnall, E. (2019) More research is needed on digital technologies in violence against women, *The Lancet Public Health*, Vol 4(6):270-271.

[19] Jørgensen, R.F. 2017. „What Platforms Mean When They Talk About Human Rights.” *Policy & Internet* 9 (3):280-96.

[20] Kastels, M (2018) *Uspom umreženog društva*, Beograd, Službeni glasnik.

[21] Korpisaari, P. (2022) from Delfi to Sanchez – when can an online communication platform be responsible for third party comments? An analyses of the practice of the ECtHR and some reflections on the Digital Service Act, *Journal of Media Law*, 14(2):352-377.

[22] Núñez Puenta, S., D'Antonio Maceiras, S. & Fernández Romero, D (2021) Twitter Activism and Ethical Witnessing: Possibilities and Challenges of Feminist Politics Against Gender-Based Violence, *Social Science Computer Review*, 39(2):295-311
<https://doi.org/10.1177/0894439319864898>

[23] OSCE (2021) *Rodno zasnovano nasilje nad političarkama u Srbiji*.

[24] Perović, M (2018) Sajber kriminal kao globalna prijetnja u svijetu, *Vojno delo* 70(3):157-163.

[25] Priručnik za prevenciju rodno zasnovanog nasilja, (2015) Beograd, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

[26] Recommendation CM/Rec(2018)2 of the Committee of Ministers to member States on the roles and responsibilities of internet intermediaries, Adopted by the Committee of Ministers on 7 March 2018 at the 1309th meeting of the Ministers' Deputies preuzeto 10. avgusta 2022godine u 13.33 sa
https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680790e14

[27] Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences on online violence against women and girls from a human rights perspective A/HRC/38/47, UN Human Rights Council, 2018, preuzeto 11. avgusta 2022. godine sa
<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G18/184/58/PDF/G1818458.pdf?OpenElement>

[28] Salter, M. (2017) From Geek Masculinity to Gamergate: The Technological Rationality of Online Abuse, *Crime, Media, Culture*, 14(3):1-18.

[29] Sloboda izražavanja u digitalnom prostoru Srbije, analiza tužilačke i sudske prakse (2022) Komitet pravnika za ljudska prava YUCOM, Beograd.

[30] Suzor, N., Dragiewicz, M., Harris, B., Gillett, R., Burgess, J. & Van Geelen, T. (2019) Human rights by design: The responsibilities of social media platforms to address gender-based violence online, *Policy and Internet*, 11(1):84-103, preuzeto 22. maja 2023. godine sa <https://eprints.qut.edu.au/121223>

[31] Van der Wilk, A. (2021) *Protecting Women and Girls from Violence in the Digital Area*, The relevance of the Istanbul Convention and the Budapest Convention on Cybercrime in addressing online and technology-facilitated violence against women, Council of Europe, preuzeto 9. avgusta 2022. godine sa <https://rm.coe.int/prems-153621-gbr-2574-study-online-a4-bat-web/1680a4cc44>,

[32] Vasiljević, D., Vasiljević, J., Vuletić, D. & Đurić, A. (2018) Multikriterijumska analiza masovnih medija za prenos socijalnih uticaja u sajber prostoru, *Vojno delo* 70(3):164-175.

[33] Vulić, A., Čabarkapa, M. (2020) Mogućnost uticaja sajber prostora na donošenje odluka o karijernom napredovanju, *Vojno delo*, 72(2):79-97.

[34] Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, broj 12/2013.

[35] Zakon o potvrđivanju Konvencije o visokotehnoškom kriminalu, Službeni glasnik RS, broj 19/2009.

[36] *Zakon o rodnoj ravnopravnosti*, Službeni glasnik RS, broj 52/2021.

[37] Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnoškog kriminala, Službeni glasnik RS, broj 61/2005, 104/2009.

Odluke Evropskog suda za ljudska prava:

[1] Airey против Ирске, file:///C:/Users/pc/Downloads/AIREY%20V.%20IRELAND.pdf

[2] Bevacqua i S против Бугарске
<https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-86875%22%7D>

[3] Бутуруга против Румуније,
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-201342%22%7D>

[4] Делфи против Естоније
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-155105%22%7D>

[5] Контрова против Словачке
https://www.coe.int/t/dg2/equality/domesticviolencecampaign/resources/Kontrova%20v.%20Slovakia_en.asp

[6] NIT S.R.L. против Молдавије, параграф 97,
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-216872%22%7D>

[7] Опуз против Турске
<https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-92945%22%7D>

[8] Володина против Русије,
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-211794%22%7D>

[9] Володина против Русије,
<https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-180628%22%7D>

Резиме

Развојем технологије и интернета виртуелни простор постаје место за размену различитих информација и података, али има и нежељене ефекте, попут дигиталног насиља. Насиље је неприхватљиво, али је дигитално насиље, без обзира на то да ли је усмерено против особа или група, посебан проблем, јер у виртуелном простору не постоје временске или географске границе одређене националним јурисдикцијама, па је за успешно супротстављање овом облику насиља потребна сарадња различитих актера. Дигитална димензија родно заснованог насиља има озбиљан утицај на животе жена и девојчица, у погледу њихове безбедности, физичког и менталног здравља, средства за живот, приватности, достојанства и угледа, што је резултат вишевековне родне неравноправности и дискриминације жена. Недостатак свеобухватног и тачног прикупљања података, али и системског приступа решавању проблема у овој области значи да су информације фрагментирани и непотпуне, иако прикупљени подаци показују да је обим дигиталног насиља над женама и девојчицама у порасту, док је истовремено присутна висока стопа некажњивости због незаинтересованости за спровођење истрага у таквим поступцима или незнања и техничке неопремљености за прикупљање доказа у вези са дигиталним насиљем. Борба против насиља у дигиталном свету је могућа. Службеници за спровођење закона би уз континуирану обуку постизали боље резултате у истрагама дигиталног насиља. Националне структуре за људска права, као што су тела за равноправност, институције омбудсмана и националне институције за људска права, такође имају важну улогу у борби против онлајн насиља над женама, посебно када им њихов мандат дозвољава да истражују случајеве говора мржње на интернету. Улога оваквих националних тела такође је значајна у смислу подизања свести о овом феномену и развоја стандарда. Константна едукација и промена схватања код младих генерација како би се избегло ширење насиља над женама и девојчицама у физичком свету или уз помоћ технологије, неизоставан је сегмент те борбе. Ради праћења технолошког напретка потребни су стабилно финансирање обуке, модернизација и опремање надлежних органа адекватним технолошким алатима неопходним за откривање, евидентирање и истраживање нелегалних активности у дигиталном свету. При томе, важно је поштовати идентитет жртве и поверљивост података добијених током истраге. Европски и домаћи правни инструменти пружају могућности за борбу против дигиталног насиља. Циљ овог рада био је да одговори на питање који међународни документи забрањују дигитално насиље и који механизми су доступни државним органима за борбу против њега. Резултат истраживања показује да је убрзан рад европских тела на успостављању стандарда и пружању заштите жртвама родно заснованог дигиталног насиља, али и да је остављена могућност државама да у својим унутрашњим системима развијају механизме који ће најбоље одговорити потребама друштва. Успостављени су механизми

сарадње и размене информација и пружања узајамне правне помоћи. Република Србија је предузела прве кораке на усклађивању законодавства са постојећим стандардима, али је неопходно шире тумачење постојећих правних правила како би могли бити примењени на нове појаве.

Кључне речи: *дигитално насиље, жене, родна равноправност, право Европске уније, међународно право*

© 2023 Аутори. Објавило *Војно дело* (<http://www.vojnodelo.mod.gov.rs>). Ово је чланак отвореног приступа и дистрибуира се у складу са лиценцом Creative Commons (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

ЕТИЧКО-МОРАЛНЕ ДИМЕНЗИЈЕ АГРЕСИЈЕ НАТО НА САВЕЗНУ РЕПУБЛИКУ ЈУГОСЛАВИЈУ

Зоран Р. Пешић*

Достављен: 08. 03. 2023.

Језик рада: Српски

Кориговано: 04. 04, 03. 07, 02. 08. 2023.

Тип рада: Прегледни рад

Прихваћен: 14. 08. 2023.

DOI број: 10.5937/vojdelo2302059P

У чланку се разматра агресија НАТО-а на Савезну Републику Југославију кроз две етичке перспективе: деонтолошку или етику дужности и консеквенцијалистичку или етику последица.

Хипотетичко полазиште јесте да, уколико је агресија заснована на моралним принципима, онда би ти принципи требало и да је карактеришу, почевши од намере, мотива, циљева, средства до крајњег исхода, а уколико то није случај агресија се не може оправдати ни са моралног становишта.

Циљ рада јесте да покаже неодрживост, у етичко-моралном смислу, „хуманитарног” карактера интервенције и разлога као што су спречавање хуманитарне катастрофе и заштита људских права.

Након уводног дела рада, изложена је теоријска основа и аналитички приступ, да би се кроз деонтолошку и консеквенцијалистичку етичку перспективу размотрила морална одрживост разлога за агресију и њен морални карактер.

Закључено је да агресија не испуњава деонтолошке и консеквенцијалистичке критеријуме моралне исправности у потпуности, односно да се иза моралних разлога крију интереси. Морал у међународним односима нема пресудну улогу, али је то уз међународно право једини аргумент на који се могу позивати мале државе.

У раду је коришћена хипотетичко-дедуктивна, дескриптивна и аналитичко-синтетичка метода.

Кључне речи: *агресија НАТО-а, Југославија, морална перспектива, етика дужности, етика последица*

* Факултет за пословне студије и право, Београд, Република Србија, zoran.pesic@fppsp.edu.rs, <https://orcid.org/0000-0003-3549-6897>

Увод

Агресија НАТО-а на Савезну Републику Југославију (СРЈ) трајала је од 24. марта 1999. до 10. јуна 1999. године. Извршиле су је 19 држава чланица НАТО-а на чијем челу су биле САД, без одлуке Савета безбедности или Уједињених нација (УН) и мимо међународног права. Најчешћи повод за агресију „на део територије међународно признате државе (је) подршка сецесионистичким снагама, које теже да се отцепе и формирају посебну државу или да се прикључе суседној држави” (Ковачевић *i sar.*, 2017: 52). То је био случај и са агресијом на СРЈ, иако није и најважнији разлог. Агресија је образложена хуманитарним разлозима и моралном обавезом да се интервенише због хуманитарне катастрофе Албанаца на Косову и Метохији (КиМ) и угрожавања њихових људских права. Оцене о карактеру агресије и њеној оправданости још увек су контроверзне, јер „агресори потенцирају моралну изнуђеност и специфичност, а опоненти геополитичке интересе као мотив, образац и оправдање за будуће интервенције” (Пешић, 2021: 398).

Морал је у науци о међународним односима и пракси присутан као предмет оспоравања, као регулатор политичких одлука, а најчешће као средство злоупотребе и изговора.

У раду су проблематизовани појмови као што су хуманитарна интервенција и заштита људских права, а указано је и на неодрживост моралног објашњења агресије из најважнијих етичких перспектива као што су деонтолошка и консеквенцијалистичка етика.

У оквиру сваке од теорије анализирају се и идентификују три димензије: мера, средства и последице, изражене кроз однос према основним принципима и категоријалном апарату сваке од теорија.

Теоријска заснованост аналитичког приступа

Теорије се разликују према могућностима употребе морала у међународним односима, због чега неке заговарају морални релативизам (реализам), друге му придају апсолутни значај и нужну потребу у одлучивању (либерализам), а треће истичу на појединцу засновану универзалност моралних норми (космополитизам).

Етичке теорије би требало да опредељују поступке или да утичу на међународне односе, односно да понуде одређене стратегије у доношењу одлука. Етичке нормативне теорије дају структуриране моралне системе и морална правила и принципе који се могу примењивати у пракси.

Као и код других поступака, и у међународним односима и спољној политици њихова моралност се просуђује на основу полазишта основних етичких теорија.

Деонтолошка теорија (грчки деон – дужност, обавеза), или етика дужности, заснована је на изричитом поштовању истине, закона, правила који су сами по себи исправни, а не на основу последица да ли су добре или лоше. Моралност се процењује на основу тога колико су намере, циљеви и средства у оквирима

датих моралних норми. Према Канту (*Immanuel Kant*), човек спознаје моралност *a priori* из разума који је инхерентан свим људима. Људи делују морално само када делују према разуму, а не према спољашним мотивима. Морални закон је безуслован и очигледан, па је човекова дужност да делује по њему. Свако правило или поступак треба да буде усклађен са законом, тј. са категоричким императивом који гласи „делај тако да максима твоје воље увек може важити као принцип свеопштег законодавства” (Kant, 1979: 53) и „поступај тако да човештво у својој личности, као и у личности сваког другог човека, увек употребљаваш у исто време као сврху, а никада као средство” (Kant, 1981: 74).

Проблем деонтолошке етике је у њеној изричитости и безусловности, што је чини тешко применљивом на различите аспекте живота и што доводи до моралних дилема насталих из сукоба изведених моралних правила другог реда. Због тога долази до извесног степена релативизације, јер се решење моралних дилема налази у додавању изузетака (интервенција НАТО-а) или давању предности оном правилу које је на први поглед општије или обавезујуће. У политици и у међународним односима то је и оправдање за непоштовање моралних норми иако се готово сви декларативно залажу за њих.

Телеолошка (гр. *telos* – сврха, циљ, исход) или консеквенцијалистичка (последична) етика је теорија сврхе, циља или крајњег резултата. Заснива се на моралном оправдању свега што доприноси остваривању циљева или интереса и крајњем резултату. Утилитаризам је најзаступљенија последична етичка теорија по којој се релативизују моралне норме јер се сматра да је морално исправно чинити све оно што је за већину корисно, што значи да се могу кршити и нека морална правила ако је то у интересу већине. Моралност се не процењује на основу мотива и средстава, него на основу крајњег учинка. Овакав вид моралног просуђивања је веома распрострањен у политици. Ограниченост ове теорије произилази из немогућности предвиђања последица и због релативизације норми вредновања сходно исходу. Утилитаристичка теорија је неосетљива на праведност и правичност. Она највише експлоатише чињеницу да су политика и међународни односи по својој природи пробабилистички и да је због многих непредвидљивих фактора вероватноћа жељеног исхода често мала.

Без обзира на то што је морал последица и карактеристика јаке кохезивне заједнице, а што се за међународну заједницу не може рећи, он је ипак предмет међународних односа, када је присутан или када изостане.

Џозеф Нај (*Joseph Nye*) сматра да улога морала у спољној политици зависи од интереса и контекстуалне ситуације и да „добро морално расуђивање треба да буде тродимензионално: вагање и балансирање намера, средстава и последица” (Nye, 2019/2020: 98). За Амстуца (*Mark Amstuc*) морална анализа је „заснована на исходима, ... на правилима и као тродимензионална анализа” (Amstuc, 2008: 47) какву заговара Нај. Неки теоретичари етике сматрају да је фокус етике врлине на намерама, деонтолошке на средствима, а утилитаристичке на последицама. Ипак, може се рећи да, без обзира на фокус, однос према осталим концептима такође одређује аналитичке могућности конкретне етике.

Анализа моралности агресије

С обзиром на то да агресија земаља Запада није била легална, неопходно је било добити легитимитет. Морал је покриће за легитимитет, односно пронађен је у спречавању хуманитарне катастрофе и у заштити људских права Албанаца на Косову и Метохији. То су и разлози за „хуманитарну интервенцију”.

Овај израз изабран је као прихватљив за међународну заједницу и сопствено јавно мњење као афирмативан и вредносно неоспоран, јер „хуманитарна интервенција је а priori морално оправдан рат” (Babić, 1998: 146). Зато су интервенцији претходили стигматизација Срба у свету, аналогија са страдањем у Босни и хипотетичка пројекција хуманитарне катастрофе која би задесила близу два милиона Албанаца на Косову и Метохији. Хуманитарни узроци би требало да буду спречавање прогона Албанаца, етничког чишћења, убистава, силовања и других злodelа. Иако се у стварности „агресија на СРЈ дуго припремала (на шта) указују многе изјаве али и практични потези структура НАТО-а” (Krga, 2022: 51), остаје упитно која су то људска права Албанцима као националној мањини била ускраћена да би изискивала агресију на СРЈ. Положај Албанаца није никада био демократско нити идеолошко питање, него њихова потреба за сецесијом. Свођење њихових права на права која припадају националној мањини у другим демократским државама и на појединачна права која уживају сви грађани није питање људских права, него питање заокруживања државности Србије на тој територији. Зато Амстуц с правом закључује да се „у основи, сукоб Албанаца и Срба на Косову водио око политичке контроле над том територијом, а не око кршења људских права, политичке репресије, или неправедне, дискриминаторске политике” (Amstuc, 2008: 47). Нажалост, Албанци су за своје циљеве успели да придобију и највећу светску силу – САД и остале земље Запада. То не значи да Србија није чинила погрешне потезе или примењивала и репресивне мере.

Деонтолошка перспектива

Деонтолошки аспект анализе моралности агресије полази од тога да постоје одређена правила и дужности која је потребно поштовати, без обзира на последице. Овим приступом се анализирају морални узроци и поступци, али са аспекта намера и циљева који се желе постићи и средстава која се користе.

Основна правила која су прекршена, а на којима се међународни односи заснивају још од Вестфалских споразума 1648. године и Повеље УН, јесу поштовање суверенитета државе и немешање у унутрашња питања, у овом случају СРЈ. Ова правила су прихватиле све чланице УН, па је њихово непоштовање не само противправно већ и неморално, имајући у виду да чланство ствара обавезу, а не селективну примену. (Не)моралност се испољава у недоследности или двоструким стандардима, чему рат у Украјини најбоље сведочи. Пита-

ње је зашто је важан суверенитет Украјине, а није важан суверенитет Србије или, ако је Русија извршила агресију на Украјину, како то да земље НАТО-а нису извршиле агресију на СРЈ. При томе је агресија у оба случаја извршена без одобрења Савета безбедности, што такође указује на непоштовање правила и процедура. И обрнуто посматрано, зашто би некој великој сили нешто било допуштено, а другој то исто не?

Посматрано као процес, редослед за деонтолошки аналитички приступ процене моралности јесте идентификовање следећих концепата: *намере – мотиви – понашање – циљеви – исходи*. Исходи су оно што се заиста постигло. У агресији на СРЈ они су изражени на следећи начин: потреба да се поступа *хумано и праведно – заштита људских права – „хуманитарна интервенција“* (агресија) – *спречавање хуманитарне катастрофе Албанаца и заштита њихових људских права*.

Етички поступци се не чине ради циљева или спољашних мотива, већ зато што се заснивају на принципима изведеним из ума, због чега су правичност, хуманизам и људских права на нивоу општих принципа. Дужност актера агресије јесте да делују према њима, што је и њихова намера и оправдање за агресију. То значи да је образложење циља, заштита Албанаца, ирелевантно ако се спроводи због њих самих као екстерног мотива, а не због дужности. Уколико је то заиста изведено из опште дужности онда је то морално исправно. Међутим, због принципа универзалности, то је обавеза и дужност да се делује и у свим другим случајевима. Морални је императив да се у томе буде непристрасан и доследан, без обзира на последице, како то захтева деонтолошка етика.

Сједињене државе и земље Запада чланице НАТО-а не показују исту доследност када је у питању кршење људских права, рецимо жена у Саудијској Арабији, Курда у Турској или Руса у Украјини. Разлог за селективни приступ је у томе што је реч о савезницима или интересима. Дакле, овај принцип, због селективности примене, нема карактер универзалности, па тиме ни оправдање да се по њему интервенише, што се односи и на Албанце на Косову и Метохији. Због недоследности не задовољава ни Кантов категорички императив да такво деловање буде пример општег закона деловања важећег за све, као и због касније утврђених мотива који су били првенствено интересни. Уколико би се овај захтев окренуо, у смислу, да ли би наше поступање према другима значило да се и према нама може тако поступати, указује се још једном на недоследност. Може ли неко замислити да се интервенише у САД због кршења људских права Афроамериканца. Такође је и са аспекта логичке и моралне доследности необјашњиво како је могућа интервенција за једне против других или да се остварују права једних на рачун других, а да се остане код принципа универзалности. И други принцип Канта који захтева да човека никако не треба третирати као средство, већ искључиво као циљ или сврху, није испуњен двоструко. На једној страни су Срби као предмет агресије искоришћени као средство, како би Албанци остварили своја „права,” тачније сецесију, а на другој страни су и једни и други били средство за остварење политичких интереса и циљева агресора.

Када се говори о хуманитарној катастрофи наилази се на проблем неодређености, односно недостатак критеријума да се неки догађаји третирају тако, тј. да се „хуманитарна интервенција“ подведе под праведан рат. Одбрамбени рат је до сада схватан као праведан, а у овом случају би агресија као „хуманитарна војна интервенција“ садржала „у себи имплицитну опасност да се сваки одбрамбени рат дефинише као неправедан“ (Savić, 2009: 532). Ако је агресија НАТО-а на СРЈ била хуманитарна интервенција, онда је одбрана од ње неправедна, што је у најмању руку контроверзно. Савезна Република Југославија није никога напала, нити дала сличног повода или представљала претњу светском миру, а спорно је и угрожавање људских права.

Мајкл Игнатијеф (*Michael Ignatieff*) наводи три принципа која би оправдала хуманитарну интервенцију: „злоупотребе људских права морају бити грубе, систематске и свеprisутне; морају представљати претњу међународном миру и безбедности у околном региону; војна интервенција мора имати реалну шансу да стане на пут злоупотребама“ (Ignatieff, 2000: 313). Нај је предложио четири принципа за хуманитарну интервенцију: „имати праведан разлог у очима других; пропорционалност средстава и циљева; високу вероватност успеха; и, где год је то могуће, појачавање хуманитарног циља постојањем других снажних националних интереса“ (Nye J. S., 1999: 83).

Угрожавање међународног мира не задовољава критеријум који се односи на људска права и праведност разлога, јер то није својствено малим државама, па ни СРЈ која нема такав међународни капацитет. До угрожавања безбедности би могло доћи у региону, али не због СРЈ већ због Албанаца који имају територијалне претензије и према другим државама. Интервенција би могла да задовољи критеријум удовољења Албанцима како не би дестабилизовали регион. Што се тиче високе вероватноће успеха наведених циљева, она је неупитна, с обзиром на моћ НАТО-а у односу на СРЈ. Проблем је опет у доследности или универзалности. Пошто разлози за интервенцију нису били истински морални мотиви, она је морално неуспела, јер је након ње дошло до негирања људских права Срба и њиховог етничког чишћења. При томе су се актери интервенције сврстали на страну оних који су желели сецесију, етнички хомогену заједницу и који су и сами кршили људска права. Игнатијеф примећује да се „у пракси, појављује и четврти критеријум: регион мора бити од виталног интереса, због културних, стратешких или геополитичких разлога, за једну од моћних нација света“ (Ignatieff, 2000: 313). До истог закључка долази и Хенри Кисинџер (*Henry Kissinger*), сматрајући да када се критеријуми „уско дефинишу онда се реторичка разлика између хуманитарних и националних интереса урушава“ (Kissinger, 1999). Управо је то прави разлог интервенције: национални интереси једне велике силе или земаља Запада (О интересима Немачке и других земаља Запада видети: Кинцел, М. (2021) *Пут у Рат – Немачка, НАТО и Косово*. Београд: Службени гласник) због којих су регион и сукоби искоришћени као средство за њихово постизање, а хуманитарна катастрофа и људска права били су погодан параван. С обзиром на то да су национални интереси суштински ограничени на једну нацију или више њих, то значи да по својој природи не могу имати универзални карактер.

Најев критеријум „имати оправдан разлог у очима других” такође не издржава тест универзалности због екстерног суда ваљаности. Дакле, довољно је да он изгледа оправдан у очима других, а не мора бити оправдан по себи или а priori изведен као постулат ума. Иначе, оправдање у очима других агресор је у потпуности обезбедио. Против Срба су САД и земље Запада окренули скоро целокупно светско јавно мњење различитим и перфидним пропагандним методама и лажним чињеницама. Мноштво лажних података, сукцесивност, различити извори и ауторитети онемогућавају да „истинитост чињеница ... буде доказана, јер је њихово утврђивање део рата” (Todorov, 2001: 256-257).

Дакле, агресија на СРЈ извршена је у име дискутабилног појма хуманитарне катастрофе и интервенције, иако заштита људских права може бити ваљан разлог, али не и безуслован.

Неопходан услов за морално поступање и интервенцију је *истинитост* чињеница, тј. тврдње да је дошло до хуманитарне катастрофе и да су људска права била заиста угрожена.

Да није било хуманитарне катастрофе, као ни угрожавања људских права, потврђују многи подаци релевантних организација, институција власти земаља агресора, као и многих аутора различитих профила који не занемарују чињенице. Земље Запада су првог дана агресије почели да манипулишу сопственим јавним мњењем тврдећи да на Косову и Метохији недостаје пола милиона становника због геноцида. Након неколико недеља говорило се о сто хиљада несталих, на крају агресије о око 11.000 мртвих, да би Међународни кривични суд установио да је за време сукоба страдало 2.108 Албанаца, а да је нестало 4266 лица, што укључује Србе и друге. То значи да о геноциду није било ни говора (Todorov, 2001). Такође, према извештају Министарства спољних послова Немачке упућеном немачким судовима, у периоду од годину дана до датума агресије „нема ни речи о наводном прогањању косовских Албанаца, етничком чишћењу, геноциду над албанским становништвом, хуманитарној катастрофи, ...већ се констатује да су мере које су предузимале снаге безбедности на Косову биле усмерене против терориста, а не против албанског становништва” (Kri-vokarić, 2014: 360). Сличне ставове налазимо и код других теоретичара. Тако Ноам Чомски (*Noam Chomsky*) наводи да је, према извештајима британске владе, већина убистава на КиМ до почетка агресије починила ОВК желећи да изазове прекомерну реакцију Срба како би НАТО интервенисао (Chomsky, 2018: 190). Такође, Бадју (*Alain Badiou*) доказује да агресија на КиМ није ни хуманитарно, ни демократско питање, нити намера већине држава међународне заједнице, већ империјалних структура Запада из сопствених геополитичких интереса (Badiou, 2011: 62-75). Може се закључити да је у овом случају истина намерно страдала, јер аргументе у корист моралности хуманитарне интервенције своди само на теоријске спекулације, а не и на конкретан догађај.

Са деонтолошког аспекта, који преферира намере, мотиве, поступке и циљеве, сигурно је да свака интервенција треба да буде из праведног разлога, због чега је неопходно да и средства буду праведна и пропорционална. То у случају агресије НАТО-а није ни изблиза било тако.

Агресија 19 земља НАТО-а, који је многоструко надмоћан, на једну малу земљу је само по себи неморалан чин, имајући у виду диспропорцију моћи, без обзира на разлоге. При томе је, на основу лажних чињеница, извршена дехуманизација противника (Срба), чиме је припремљен терен за гушење било какве критике за употребу свих средстава у агресији. Иначе, средства у политичкој пракси сматрају се ефикасним ако омогућују остварење постављених циљева, што њихову моралну оправданост ставља у други план.

Чак и ако претпоставимо моралну исправност циљева у агресији НАТО-а, „средства-интензиван рат из ваздуха против Србије и Косова – покреће озбиљна етичка питања” због чега је било „неопходно ускладити циљеве и средства” (Amstus, 2008: 49). Амстуц тврди да је војна стратегија НАТО-а морално оспоравана: због ослањања искључиво на ваздушну кампању и са велике дистанце, ... што је доводило до непотребних жртава српских цивила; што је подстакла етничко чишћење; „што је вођењем рата без икаквих ризика довела у питање моралне циљеве рата”, јер избегавање сопствених жртава указује на мању вредност других; због лоше процене српског морала и одлучности да се боре и, на крају, због етничког чишћења Срба након завршетка рата (Amstus, 2008: 49-51).

Употреба средстава која ризичност интервенције своди на минимум за Кана (*Paul W. Kahn*) указује на „неспојивости између моралности циљева, који су универзални и моралности средстава, која чини се да фаворизују одређену заједницу” (Kahn, 1999: 1). И споразум из Рамбујеа (*Rambouillet*) у форми ултиматума је неморалан, јер је формулација једне клаузуле таква да би је „свака нација сматрала неприхватљивом (да буде окупирана од стране НАТО-а), и која је била само ту да доведе ситуацију до рата” (Badiou, 2011: 68). Додуше, ако то посматрамо са аспекта консеквенцијалистичке етике, онда је постављање немогућих услова и игнорисање истине и чињеница сасвим прихватљиво с обзиром на декларативну праведност циљева и очекиваног исхода.

Чувени немачки филозоф Хабермас (*Jürgen Habermas*) каже да се овај рат, као „ауторизована мисија мира”, разликује од досадашњих по томе што му „хируршка прецизност бомбардовања из ваздуха и поштеда цивила дају високи легитимитет” (Habermas, 1999: 1), при чему је на граници између права и морала. Извештаји о броју уништених објекта и цивилних жртава демантују хируршку прецизност. При томе, „агресија... (је) с ону страну и права и морала, ситуирана дубоко у домен интересно мотивисаних оружаних аката америчке спољне политике” (Radojičić, 2011: 137).

Хабермасова оцена се заснива на некритичком прихватању исконструисаних чињеница које оправдавају агресију из моралних разлога. Међутим, он данас сасвим другачије говори у тексту поводом агресије Русије на Украјину. Сматра да због дилеме у којој се нашао Запад да „изаберу између две опције – пораза Украјине или ескалације ограниченог сукоба у Трећи светски рат,” (Habermas, 2022) Запад треба добро да промисли о својим поступцима, односно да су због руске нуклеарне претње неопходни опрезност и компромис. Очигледно је да више нису важна људска права Украјинаца, као у случају Албанаца, ако се стоји насупрот

једне нуклеарне силе. Може се закључити и то да се циљеве земље која је нападнута (Украјина) и оних који је подржавају у ствари разликују. А то је још један доказ недоследности и моралне хипокризије Запада.

Оправдање свих средстава јер служе моралним циљевима не може издржати деонтолошку критику, чак и ако се постави деонтолошка хијерархија вредности и одреде принципи првог и другог приоритета, рецимо, хуманост испред суверенитета, људска права испред правила у немешање у унутрашње ствари. Разлог је што читав процес деловања, за деонтолошку етику, мора бити морално исправан и што се не може негирати универзалност полазних принципа, првенствено да било који човек не може бити средство или трошак.

Зато, може се рећи да деонтолошка етичка перспектива не би могла да оправда агресију, јер ни у једном случају не постоји доследност разлога, што значи да се они не могу уздићи на ниво универзалности. А ако бисмо их уздигли на тај ниво и доследно их примењивали, опет се агресија морално не може оправдати, јер се заснивала на неистинитим чињеницама.

Консеквенцијалистичка перспектива

Према консеквенцијалистичкој, најчешће утилитаристичкој етици, морална оправданост поступака зависи од њихових последица. Ову веома прихватљиву теорију у спољној политици промовишу земље Запада на челу са САД.

Утилитаризам као принцип корисности може се користити на два начина: у процени правила и процени чина.

Процена правила је вршена узимајући у обзир поштовање одговарајућих норми и правила која владају у међународној заједници, полазећи од тога колико њихова морална исправност у одређеној ситуацији користи међународној заједници, општем добру и глобалном миру (тј. агресору). Тако су немешање у унутрашње ствари држава и поштовање суверенитета *ad hoc* спуштени на нижи ниво хијерархије, а као врховни принципи постављени су поштовање људских права и спречавање хуманитарне катастрофе.

У процени чина, где је реч о конкретној агресији на СРЈ, утилитаризам се усредсређује на добробит већине. Једноставно речено, ако је као крајњи исход добробит већинске заједнице (Албанаца) на КиМ остварен, онда је реч о морално исправном чину, па је тиме и занемарљива колатерална штета за време и после агресије. У оба случаја је корисно интервенисати.

Етика последица такође процењује исходе и са аспекта моралности чињења или нечињења. Овде је реч о лажној моралној дилеми са унапред познатим решењем. Парсиномијом сложеног проблема чији је смисао: ако не делујемо биће етничког чишћења, а ако делујемо спречићемо га, оправдава се интервенција. При томе ће савест актера и јавности бити мирна, а оствариће се и сопствени интереси и политички циљеве невезани за однос Албанаца и Срба. Ако се сви доведу у сагласност о намери и циљу, може се последично извести и са-

гласност према средствима. То онда оправдава њихову неселективну употребу и интервенцију уопште, иако је било и других политичких решења и исхода.

Нај истиче да „добар морални закључак о последицама такође мора размотрити одржавање институционалног поретка који подстиче моралне интересе” (Nye J. S., 1999: 98), што значи да се након интервенције на Косову и Метохији морају обезбедити услови и систем који ће доприносити моралном понашању. Да до тога није дошло говоре чињенице да је одмах после успостављеног мира дошло до егзодуса Срба, када је „више од 164.000 Срба напустило Косово од почетка јуна” (Human Rights Watch, 1999) до августа. Прогон се наставио и касније, а кулминирао је марта 2004. године убиствима Срба и етничким чишћењем (BBC News, 2004). Тако је за неколико година, за време мировних (НАТО) снага, протерано преко 250 хиљада Срба и спаљено преко стотину цркава.

Последице суштински одређују консеквенцијалистичку етику, али је и доводе у питање. Након сваке од интервенције Запада оне су све погубније, тако да су „нехумане последице управо оно што највише противречи консеквенцијалистичком оправдању *хуманог рата*” (Savić, 2009: 535).

Дакле, консеквенцијалистичка етика може наћи морално оправдање за агресију јер би последице биле заустављање хуманитарне катастрофе, етничког насиља и заштита права Албанаца. С друге стране, могла би да буде критичка због прекомерне употребе силе, разарања инфраструктуре и патње становништва, употребе осиромашеног уранијума, изазивања еколошке катастрофе, бомбардовања медија и цивила. Апологете то подводе под нужну колатералну штету или унапред урачунате трошкове као покриће за добре намере. Међутим, добре намере никога не лишавају одговорности.

Консеквенцијалистичка етика, самим тим што се управља према последицама, релативизује морална правила и омогућује примену двоструких стандарда сходно интересима. Због немогућности да се у потпуности предвиде исходи, нема ни универзалних критеријума моралног вредновања, што оставља простор за аболицију од одговорности. Тако је морална хипокризија Запада своју пуну потпору добила ратом у Украјини и у примени двоструких стандарда према себи и Русији, односно агресији на СРЈ и Украјину.

Закључак

Могло би се закључити да ниједна теорија, ни димензија, не дају целовиту слику и оцену о моралној исправности, што значи да је неопходна вишедимензионална анализа како би се просуђивала моралност интервенције. У том контексту агресија на СРЈ је неморална, јер не испуњава ни деонтолошке, ни консеквенцијалистичке критеријуме моралности у потпуности. Деонтолошке због недоследности поступања према универзалним принципима на које се позивају агресори, због непримерених средстава и заснивања интервенције на неистинитим чињеницама. Консеквенцијалистички разлози су делом испуњени имајући у виду исход у корист

Албанаца и сопствених интереса, али не и због „колатералне штете”, прогона и етничког чишћења Срба и због тога што се исти исход могао постићи и без рата.

Морал у међународним односима нема пресудну улогу, може се игнорисати, али и бити изговор за постизање парцијалних и егоистичких интереса, како су то у агресији на СРЈ и чиниле земље Запада.

Проблем малих држава је у томе што су им морал и међународно право једини преостали аргументи на које се могу позивати пред неправдом и силом, а што у већини случајева није делотворно. С тим у вези, треба се подсетити на мељански дијалог, у коме је Атина, као хегемон, тражила да се неутрални Мељани сврстају на њену страну, а против њима пријатељске Спарте. Када су се Мељани аргументовано позвали на право и морал који су на њиховој страни, Атина им је једноставно поручила да „јаки раде оно што је могуће, а слаби раде оно што морају.” То је основни принцип понашања великих у политици и основа реализма, а који без скрупула спроводи и либерализам када му је то у интересу. Свака сличност Мељана са положајем СРЈ за време агресије НАТО-а на СРЈ и садашњег положаја Србије и притисака за сврставање је намерна, а колико је делотворна зависи од закључака који се могу извући из ове паралеле.

Литература

- [1] Amstutz, R. M. (2008). *Međunarodna etika*. Beograd: Službeni glasnik.
- [2] Babić, J. (1998). *Moral i naše vreme*. Beograd: Prosveta.
- [3] Badiou, A. (2011). *Polemics*. London, New York: Verso.
- [4] BBC News. (2004, March). Kosovo clashes 'ethnic cleansing'. *BBC News*. Preuzeto 06. 03., 2023., sa <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3551571.stm>
- [5] Chomsky, N. (2018). *Yugoslavia Peace, War, and Dissolution*. Oakland: PM Press.
- [6] Habermas, J. (1999, April 29). Bestialität und Humanität - Ein Krieg an der Grenze zwischen Recht und Moral [Bestiality and Humanity - A War on the Border Between Law and Morality]. *Die Zeit*. Preuzeto 18. 02. 2023. sa https://www.zeit.de/1999/18/199918.krieg_.xml?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.rs%2F
- [7] Habermas, J. (2022). War and Indignation. The West's Red Line Dilemma. *Reset Dialogues on Civilizations*. Preuzeto 18. 02. 2023. sa <https://www.resetdoc.org/story/jurgen-habermas-war-indignation-west-red-line-dilemma/>
- [8] Human Rights Watch. (1999). *Federal Republic of Yugoslavia Abuses against Serbs and Roma in the New Kosovo*, Reports vol. 11, no. 10 (D) August 1999. Preuzeto 06. 03., 2023. sa <https://www.hrw.org/reports/1999/kosov2/>
- [9] Ignatieff, M. (2000, April 4-7). *I. Human Rights as Politics, II. Human Rights as Idolatry*. Princeton University. pp. 285-349. Preuzeto 28. 02. 2023., sa https://tannerlectures.utah.edu/_resources/documents/a-to-z/i/ignatieff_01.pdf
- [10] Kahn, P. W. (1999, vol. 19, no. 2/3). War and Sacrifice in Kosovo. *Philosophy and Public Affairs*, pp. 1-6.
- [11] Kant, I. (1979). *Kritika praktičnog uma*. Beograd: BIGZ.

- [12] Kant, I. (1981). *Zasnivanje metafizike morala*. Beograd: BIGZ.
- [13] Kincel, K. (2021). Put u rat – Nemačka, NATO i Kosovo. Beograd: Službeni glasnik.
- [14] Kissinger, H. A. (1999, Aug. 15). The Intellectual Sand Undergirding NATO's New Style. *Los Angeles Times*. Preuzeto 06.03.2023, sa <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1999-aug-15-op-374-story.html>,
- [15] Kovačević, V. N., Karović, M. S., & Kovač, M. P. (2017). Oružana agresija u savremenim međunarodnim odnosima. *Vojno delo br. 2*, str. 48-63. DOI: 10.5937/vojdelo1702048K
- [16] Krga, B. (2022). Kosovsko-metohijska kriza: vojnostrategijski problemi. *Vojno delo br. 3*, str. 47-61. DOI: 10.5937/vojdelo2203047K
- [17] Krivokapić, B. (2014). Razlozi i posledice NATO agresije na Jugoslaviju – 15 godina posle (1999-2014). (str. 353-371). Beograd: Beogradski forum za svet ravnopravnih.
- [18] Nye, J. S. (1999). Morality and Foreign Policy. *Foreign Affairs*, autumn, pp. 96-108.
- [19] Nye, J. S. (2019/2020). What Is a Moral Foreign Policy? *Texas National Security Review: Volume 3, Issue 1*, pp. 96-109. Preuzeto 17.03.2023, sa <https://tnsr.org/wp-content/uploads/2019/11/TNSR-Vol-3-Issue-1-Nye.pdf>
- [20] Pešić, R. Z. (2021). Neoliberalni hegemonizam u međunarodnim odnosima i agresija NATO na SRJ. U M. Gordić, & D. Tančić (Ur.), *Tematski zbornik Da se večno pamti, NATO agresija na SRJ (Republiku Srbiju)* (str. 397-425). Beograd: FPSP i dr.
- [21] Radojičić, M. (2011). Rat na granici prava i morala? Agresija NATO-a na SRJ u međunarodno-etičkoj perspektivi. *Filozofija i društvo, br. 3*.
- [22] Savić, M. (2009). Etika humanitarnih intervencija. *Sociološki pregled vol. XLIII no. 4*, str. 525–543.
- [23] Todorov, C. (2001). Sećanje na zlo, iskušenja dobra. *Republika br. 256-257*, str. 257–299, 306–309. Preuzeto 03.06., 2023. sa http://www.yuorpe.com/zines/republika/arhiva/2001/256/256_21.html

Резиме

Агресија НАТО-а на Савезну Републику Југославију 1999. године је контроверзна по више основа, а посебно њен морални карактер.

Аутор разматра агресију кроз две етичке перспективе: деонтолошку или етику дужности и консеквенцијалистичку или етику последица.

Хипотетичко полазиште је да, уколико се агресија на СРЈ заснивала на моралним принципима, онда је требало и да је ти принципи карактеришу, почевши од намере, мотива, циљева, средства до крајњег исхода, а уколико то није случај онда се агресија не може оправдати ни са моралног становишта.

Циљ рада јесте да се покаже, у етичко-моралном смислу, неодрживост „хуманитарног“ карактера интервенције и разлога као што су спречавање хуманитарне катастрофе и заштита људских права. Након уводног дела рада излаже се теоријска основа и аналитички приступ, да би се кроз деонтолошку и консеквенцијалистичку етичку перспективу размотрила морална одрживост разлога за агресију, као и њен морални карактер.

Прво је указано на неистинитост полазне основе за интервенцију, а то је спречавање хуманитарне катастрофе и заштита људских права, а затим је извршена етичка анализа.

Деонтолошки приступ је подразумевао анализу намера, мотива циљева и средства, док је консеквенцијалистички приступ анализиран кроз намеравани и крајњи исход. Показано је да ниједна теорија, ни димензија, не даје целовиту слику и оцену о моралној исправности интервенције, што значи да је неопходна вишедимензионална анализа како би се просуђивала њена моралност.

Закључено је да агресија не испуњава ни деонтолошке ни консеквенцијалистичке критеријуме моралне исправности у потпуности, односно да се иза моралних разлога крију интереси.

Деонтолошки критеријуми нису испуњени због недоследности у примени универзалних принципа наведених као разлог интервенције, због непримерних средстава и неистинитих чињеница на којима се заснивала. То значи да се из деонтолошке етичке перспективе агресија НАТО-а на СРЈ не може оправдати ни по једној основи.

Консеквенцијалистички приступ је вршен кроз утилитаристичку процену правила и процену самог чина агресије. Кроз процену правила установљено је да су правила немешања у унутрашње ствари држава и суверенитет спуштена на нижи ниво хијерархије, а као врховни ниво постављено је поштовање људска права и спречавање хуманитарне катастрофе. Сматрало се да то више користи међународној заједници и општем добру. У процени самог чина агресије преовладала је добробит већине, тј. Албанаца на Косову и Метохији, као и интереси земаља агресора.

Консеквенцијалистичка етичка перспектива донекле оправдава агресију, јер су постигнути циљеви, без обзира на средства, ишли у корист заштите Албанаца и интереса агресора, што је био и њен основни циљ. Међутим, негативне последице, разарање инфраструктуре, страдање цивила, етничко чишћење Срба и стварање основа за независност једној етичкој заједници не могу оправдати агресију ни са консеквенцијалистичког становишта.

На крају, закључено је да морал у међународним односима нема пресудну улогу, па није имао ни у агресији на СРЈ, али је, уз међународно право, то једини аргумент на који се могу позивати мале државе у односима с великим.

Кључне речи: *агресија НАТО-а, Југославија, морална перспектива, етика дужности, етика последица*

© 2023 Аутори. Објавило *Војно дело* (<http://www.vojnodelo.mod.gov.rs>). Ово је чланак отвореног приступа и дистрибуира се у складу са лиценцом Creative Commons (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

MORAL DIMENSION OF MILITARY UNIFORM

Dragan Ž. Stanar*

Достављен: 17. 02. 2023.

Језик рада: Енглески

Кориговано: 07. 06, 16. 08. 2023.

Тип рада: Оригинални научни рад

Прихваћен: 18. 08. 2023.

DOI број: 10.5937/vojdelo2302001S

The aim of this paper is to define and explain the moral dimension and significance of military uniform. Since this particular dimension has not been explained enough, by the analysis of the existing perspectives of meaning and function of military uniform (technical, historical, psychological, sociological, legal, etc.), the author identifies its core moral significance, and formulates and elaborates its moral dimension. Moral dimension of military uniform is derived both from its practical and its symbolic function – its practical function is to precisely separate combats from non-combatants, while its symbolic function reflects collective identity, norms and values of military profession. The paper elaborates different significant moral implications of putting on and wearing military uniform, both during war and peace time, thus showing its twofold symbolic and value function – it simultaneously imposes duty, but also brings privilege to the person wearing it. It has been concluded that the sacrilization of military uniform is necessary in modern society, especially due to its prominent moral dimension and poses the need for legal regulation of wearing military uniform, its parts, or the uniforms which were purposefully designed so as to resemble military uniforms.

Key words: *military uniform, moral, ethics, collective identity, de-individuation, virtues, military profession, combatants and non-combatants, prestige, symbolism*

Introduction

Modern societies, regardless of their organization, political organization model, and forms of government, are rather complex organizations consisting of vast number of inextricably linked and co-dependent elements,

* University of Defence in Belgrade, Military Academy, Department of Social Sciences, Belgrade, Republic of Serbia, dragan.stanar@va.mod.gov.rs, <https://orcid.org/0000-0003-0759-5652>

individuals, formal and informal social groups, explicit system and implicit traditional institutions and organizations, etc. The structure of modern societies, consisting of not only its segments *per se* but also layered and dynamic inner-relations among different elements, its constant interaction, constant networking and re-networking, and different social norms which regulate relations and interactions, is to a great extent based on work division and, in relation to that, social roles. Only primitive, rudimentary societies have not been based on division of work and social roles, but on egalitarianism and some kind of collective economy where everyone could perform all the jobs (Ilić, 1978: 25). The actual history of the organized human society begins exactly with work division and society stratification, thus creating distinction between different groups, institutions and *professions* within a society. One of the elements which distinguishes the members of different social groups, organizations and most of all professions, from the rest of the society is specific and unique dress code which, more often than not, implies wearing defined *uniform*. Even though, strictly speaking, uniform is connected to crucial social professions (according to different theorists, only medical, legal, military, police and teaching professions are considered professions, while some theorists include journalists, priests and politicians; for further information on more detailed explanation regarding the difference between profession and occupation consult Станар, 2019a: 145-157) nowadays it can be worn by bus drivers, athletes...private security workers” (Pfanner, 2004: 93), mailmen, railway workers, even students in some schools where wearing uniform is a rule. However, the term uniform in its full meaning is intuitively connected primarily for the military and the police, due to the prominent social significance of these professions, but also because of the strong moral dimension of these uniforms, especially military uniform.

Military uniform – history of function of military uniform

Despite the fact that nowadays uniform is an inherent attribute of the military and that it is one of the central terms we associate with the nature, culture and identity of armed forces, military uniform – as we understand it nowadays, was not always present in the armed forces. The first regulation regarding military clothing was enacted by Louis XII, while the majority of researchers agree that military uniform, as a standard and “permanent external characteristic” of the military, appeared in the mid-seventeenth century, after the Peace of Westphalia and with the appearance of standing armies in Europe (North, 1971: 4; Krueger, 2012: 64; Николић, Старчевић и Јаношевић, 2017: 281). The fact that military uniform was not regulated and defined in the way it would become in the mid-seventeenth century, it does not mean that the armies did not aim to achieve some kind of uniformity in their clothing throughout history. North (North, 1971: 4) claims that the principle of some kind of uniformity had always existed in the armies as “a

natural result of bulk purchasing of clothing and material (for the military, DS)” by the ruler, while Pfanner (Pfanner, 2004: 95-99) depicts historical efforts of the armies to provide some kind of “uniformity” and uniqueness in clothing – starting from military civilizations of Mesopotamia, more than five thousand years old, across ancient Egyptian army, and the Eastern Roman Empire to the medieval Crusades. Nevertheless, military “clothes”, i.e. some kind of standardized clothing “starting from the ancient period to the mid-seventeenth century existed only in rudimentary form, and did not show great ‘uniformity’” (Krueger, 2012: 64), taking into account that it consisted of different forms of armours and helmets, thus trying to achieve minimal possibility of identification only with certain specific colour of these objects (Pfanner, 2004: 97).

Etymologically speaking, the term uniform comes from Latin word “one” (lat. *una*) and “form” (lat. *forma*) which clearly denotes the core practical idea and function of military uniform – to ensure uniformity, i.e. to be one identical form of clothing for all the members of one uniformed group which enables visual “homogeneity of otherwise heterogeneous group of people” (Pfanner, 2004: 93) and enables differentiating them from all other groups. Of course, military uniform has always had a very practical purpose - it necessarily serves to “provide protection from cold, certain objects and other negative natural and accidental influences ...and from physical conflicts...” (Николић и др., 2017: 280). Speaking from psychological point of view, it is of the utmost importance that soldiers have trust in practical function of their uniform, i.e. “trust in their equipment and clothing, to believe that the uniform can physically protect them from visible and invisible threats” (Krueger, 2012: 69). Therefore, uniform primarily serves to “mark belonging to a group” which is institutionalized and functionally separated from the rest of the society (Joseph and Alex, 1972: 720). The reasons for this conspicuous visual marking of belonging to the military and clear “separation” from the rest of the society are different – besides differentiating from the rest of civilian society, uniform differentiates between the members of one armed force from those of another armed force, which is equally important. In addition, these reasons had changed throughout the history of military uniform, which had reflected on its appearance and form. The main reason for the military uniformity was the attempt to increase the visibility and identification of the military units in combat, i.e. enabling “being identified by the comrades and commanders in every circumstance” (Embury, 1921: 253), since visual communication was the main way of commanding the units during the time when there were no modern communication devices (Pašagić, 2014: 73). That has become especially important in the period when the armies introduced firearms, such as muskets and black powder cannons, which caused great amount of smoke in the battlefield, thus making it very difficult for commanders to identify their units and combatants. As Creveld states, even Napoleon's commanders who commanded ten thousands of people, had big problems when it comes to efficient commanding, due to inability to make out combatants and units in the battlefield in a cloud of dust and

smoke (Николић и др., 2017: 282). This is why initial uniforms had strikingly strong colours so that “combatants could be identified in the battlefield full of smoke caused by muskets” (Krueger, 2012: 64), which, as Dunn (Dunn, 2009: 12) says, made warfare “a strikingly colourful endeavour” in which tunics of vivid and striking colours mixed.

However, with the development of weapons towards the end of the 19th century, which enabled automatic fire and weapons efficiency at great distances, initial “vividness of uniform becomes its defect” (Pašagić, 2014: 73), and now, instead of highlighting the combatants, armies need to “cover” them with uniforms, i.e. camouflage them. By definition, the purpose of modern camouflage military uniforms is to “hide the silhouette of the body and visually blend the individuals into the environment making them less visible target” (Krueger, 2012: 71), which means that the idea of military uniform evidently experienced complete transformation and became the opposite of what it initially was. However, the change of the visual concept of uniform – from the clothing which emphasizes visibility into clothing which camouflages – did not influence its primary purpose to clearly visually differentiate the members of armed forces from the rest of the society. In modern age, where literally every armed force has camouflage uniform, the key role of uniform is to separate “soldiers” from “civilians”, i.e. combatants from non-combatants in an armed conflict. The first uniforms with camouflage pattern were introduced in the 1970s in the British armed forces, and very quickly they became standard uniforms for all armed forces in the world (Krueger, 2012: 71). Besides practical, military uniform certainly has great symbolic function – it symbolizes “the connection between political rights and duties with the emphasis on citizen virtue”, and it represents “order and discipline...strength and power”, but also all “values of military vocation...and characteristics of military profession” in general, as well as “the system of stratification based on merit and capabilities” (Clifford, 2001: 364; Pfanner, 2004: 94; Николић и др., 2017: 286-287). Nevertheless, it seems that deep moral dimension of military uniform has not been researched and explained enough, despite the fact that it was derived, as well as from its practical, but also its symbolic function, therefore it is twofold.

Moral dimension of military uniform

To say that the significance of the moral dimension of military uniform is great would be an understatement, since it is inherently connected with the morally elevated nature of military vocation and as such it necessarily reflects it. That is exactly the main reason military uniform is “the most recognizable distinctive symbol of the army” and this is why it has special “symbolic history” (Pfanner, 2004: 93). Due to its complexity, it is necessary to observe the moral dimension of military uniform as twofold – equally as the product of its practical and symbolic function which were briefly presented.

Moral dimension of military uniform practical function

Despite the fact that by switching from vivid and striking colours of military uniforms to modern camouflage uniforms, their initial practical purpose changed completely – from the one with the aim of highlighting to the function of hiding – its core purpose to separate and identify one specific group from another has not changed. Primary practical purpose of military uniform nowadays is to clearly separate soldiers from civilians, i.e. combatants from non-combatants in an armed conflict, which has *monumental* moral meaning on its own. In layman's discourse the distinction between soldier and civilian is often identified with the distinction between combatant and non-combatant. Nevertheless, despite being evident "significant degree of overlapping in classes of those defined by these separated distinctions" it is more appropriate and accurate to use the categories combatant and non-combatant with the aim of defining target legitimacy in an armed conflict (Coady, 2008: 155). Military uniform clearly marks and emphasizes belonging to the class of *combatants* for all those wearing it; though there are certain exceptions to this rule, since military doctors and priests (spiritual father, chaplains) wear uniform, but are not legitimate targets in an armed conflict (Primoratz, 2007: 29). What is the concrete and practical significance of giving someone a status of combatant? Wearing military uniform certainly does not contribute to practical possibility for someone to participate in an armed conflict, *strictosensu*. Namely, wearing a uniform is not a physical precondition for participating in an armed conflict, since people can very actively fight in "civilian" clothing, and the experiences of asymmetrical conflicts of previous decades clearly proved this on global level. Practically and morally, even more important purpose of wearing military uniform and insignia marking the belonging to the class of combatants is one's *self-legitimizing* as a target in an armed conflict. By wearing military uniform, individuals in this way consciously and purposely mark themselves as legitimate targets in war, i.e. it is legal and even morally allowed (!) to shoot and kill these people during an armed conflict, since "the absence of military uniform implies that a person is a civilian... and that it must not be attacked" (Pfanner, 2004, 94). A very logical question that arises by itself is why the members of armed forces would decide to take such a counterintuitive action if it is perfectly obvious that in doing so they certainly worsen their own position and drastically increase the risk of being wounded or dead?

The answer to this question is the moral dimension itself. Namely, by letting the enemy know that he is trained, dangerous and ready to use force and thus poses a threat, the individual wearing military uniform makes a clear distinction between himself and civilians and in this way "attracts' the fire to himself, drawing attention from those who are not wearing uniform" (Станар, 2019б: 138). By consciously and purposely declaring himself as the danger for the enemy, the individual who wears military uniform actually wears a certain "magnet" for the enemy fire. Namely, he willingly marks himself as a "target" with the aim of drawing the fire away from "the innocent", whom he protects, and attracting it to himself. The notion of innocence in

war does not imply the absence of some kind of moral or legal *guilt*, but the absence of threat for the enemy. Therefore, soldiers are not innocent because they threaten, not because they did something morally or legally wrong unlike civilians (McMahan, 2009: 11-12). Moral elevation of conscious and deliberate increasing the risk for the soldier who wears uniform for the purpose of reducing the risk and potential self-sacrifice for non-combatants, who are mostly people whom he personally does not know or has any kind of personal connection with them, simply cannot be stressed enough! This is the moral duty of a soldier which is of course codified in the international law. Thus, pursuant to Paragraph 3, Article 48 of the Additional Protocol (I) to the Geneva Convention combatants are obliged to be clearly “distinguished from civilians ...in order to increase the protection of civilians from the enemy action”, which clearly seems “widely accepted practice” of wearing military uniform. Within this context, any kind of clear visual expressing of belonging to the class of combatants is considered as wearing a uniform, even if one side does not have the possibility of acquiring military uniforms *per se*. Hostile parties acknowledged wearing “green clothes with distinctive colourful cap” or even “clearly visible armbands” as “being uniformed”. The only thing that matters is that the clothing enables making clear and unambiguous “distinction from civilian population from afar” (Pfanner, 2004: 107-108).

Obviously, not wearing uniform or taking off one’s uniform in situations when it is convenient for the combatant with the aim of “blending in” with civilian population (illegitimate targets), thus making it more difficult for the enemy to differentiate between combatant and non-combatant, and making it easier to perform covert actions from close range and similarly – it would be “practical” and “convenient” for a soldier, but such an act would be deeply dishonourable, immoral, and it would have certain practical repercussions. Namely, as participation in war itself is both legal and moral, soldiers cannot be considered responsible for participation in an armed conflict (Babić, 2017: 194), and thus cannot be punished for the combat, either as war prisoners or after the end of an armed conflict. Their uniform, which is an indicator of their status of a legal and legitimate combatant, guarantees them this very right. However, not wearing uniform or taking it off deliberately for the purpose of gaining advantage in combat, regardless of whether we speak about regular armed forces, rebels, guerrilla, paramilitary formations, private military companies or any other formation engaged in combat, is often interpreted as an act by which one *de facto* loses the status of legal combatant, and also the right guaranteed to the prisoners of war. The experiences of Israeli and American armed forces clearly depict this practice, since according to their interpretation enemy soldiers who do not wear uniforms (or any other kind of visible insignia which identifies them and distinguishes them from civilian population) lose the status and right of prisoners of war (Pfanner, 2004: 115, 119). What is interesting is that pursuant to Article 46 of the Additional Protocol (I) to the Geneva Convention not even “spies” caught while gathering intelligence data cannot be treated as “engaged in espionage” if they are wearing

uniform, while those who are wearing civilian clothing, caught for the same reason, lose the status of prisoner of war and with it all the accompanying rights! Moreover, according to some interpretations relying on this Protocol, as well as the Rome Statute of the International Criminal Court, such deliberate abuse of uniform in armed conflicts is not only illegal, but due to its “perfidy” it can be interpreted as a form of war crime, and as such it can be sanctioned (Pfanner, 2004: 121). Because of this specified core moral dimension of military uniform, the ones who do not wear it during armed conflicts, and they should be, cannot be treated equally as soldiers when it comes to their rights, as well as their status.

It should be mentioned that on a very subtle and latent level of meaning, wearing a military uniform in war raises the awareness of the one wearing it, and that his potential death would not be perceived as “tragic” in the way the death of young people is usually perceived. Understanding and accepting the fact that it is very difficult to express this clearly and precisely with words, which usually brings the risk of solipsism, ambiguity and vagueness in expression, still there is a need to stress this deep layer of meaning of military uniform. Namely, in every society, there has always been an almost tangible but untold kind of pleonastic implicit common knowledge of the death of a soldier in war. The understanding of war is understanding the fact that during war there must be mass killing and dying. And, since the army is an instrument the state uses to wage armed combat, the society believes that the army is not only killing, but that the army should “die” because that is what it “serves for”. Combat victims of people in military uniforms are perceived as heroic, but at the same time they are implied, therefore they do not have the element of social and historical tragedy which accompanies the death of non-combatants, i.e. civilians in war. One of the factors which influences such interpretation is certainly understating that killing people in military uniforms in war is not a crime (it is neither immoral nor illegal) unlike the death of a civilian in war, which usually remains in the collective memory of one people, along with incomparable greater mourning, both qualitatively and quantitatively. Of course, killing of people in uniforms is not treated as a crime only assuming that proportionality criterion is being met and that *malum in se* assets were not used, i.e. that the killing is performed in accordance with the laws of armed conflict. Civilian war victims firmly remain in the collective memory of one people for centuries and with many generations, while incomparably more numerous victims in uniforms are often perceived as “expected”, “implied” and “normal” during war. The moral dimension of uniform is indisputably part of conscious decision and acceptance of those wearing it that their potential deaths in war are not crimes *per se*, despite the fact that they are not guilty for the war, and that their engagement in the war was not immoral, but that they are “implied” and “not-as-tragic” for the society they defend, despite the fact that those wearing uniforms during the war are the absolute elite of one people. Solzhenitsyn’s “self-sacrificing elite” in military uniform is a “symbol of accepting the responsibility as destiny, and of elitism as readiness for selfless sacrifice” (Николић и др., 2017: 288).

Moral dimension of military uniform symbolic function

In accordance with its institutional and organizational culture, but its nature itself, the military aims towards “uniformity” of its members and generally all of its elements. This goal towards “uniformity” is within the core of military culture – “perfect army consists of identical soldiers without deviations, who all work together in order to achieve maximum efficiency” (Stanar, 2021: 242). One of very important and necessary products of this effort is de-individuation which has always been present in military organizations, while the uniform itself is the key element of this significant process. De-individuation is a process of reducing individuality and individual differences within a group, reducing the significance of individual identity and creating certain anonymity within a group which is ensured by taking mass, collective identity (Zimbardo, 2007: 295). Therefore, it does not assume complete deprivation of any kind of identity, but substitution of personal identity with collective identity. This is exactly what military uniform does – it “suppresses individual idiosyncrasies in behaviour and appearance” by representing the symbol of conformity of those wearing it and it becomes identity symbol of its own, i.e. it “overtakes the qualities of totemic emblem and it embodies the attributes of the group” (Joseph and Alex, 1972: 720, 723). Therefore, military uniform is a symbolic physical representation of attributes of military profession, so the act of wearing it and metaphorical “wearing” is a virtue of military profession. Therefore, the individual wearing a uniform simultaneously “wears” moral values typical of the army and the ideal of a warrior; on personal level, he takes “super-personal collective values” which are morally elevated and socially prestigious (Николић и др., 2017: 289).

By wearing military uniform the individual “transfers accumulated glory (and prestige DS) ...of the group” onto himself (Joseph and Alex, 1972: 720) and almost immediately, he becomes “blessed” to the public’s eyes with prestige, virtues and honour accumulated by century-long tradition regardless of his personal dispositions and moral character which perhaps would never allow him to achieve any kind of social reputation and respect. Therefore, it does not come as a surprise that soldiers are usually “especially proud of wearing their uniforms, and wear them with their heads held high” (Krueger, 2012: 68), because simply by wearing one form of clothing, they become morally superior and highly esteemed society members to the rest of the society. The act of putting on the military uniform has ceremonial and symbolic character, and it is equally important as ceremonial and symbolic “taking-off” one’s uniform for those individuals who embarrass it, and the act of depriving them of their right to wear uniform is ultimate symbol of dishonour (Kasturi, 2012: 427, 431; Joseph and Alex, 1972: 721). Due to this great bordering-on-magic power of uniform to immediately transform social status and society’s overall value perception of an individual, the military must be extremely careful and cautious when deciding whom and how to allow to wear uniform. Taking into account that it “represents the characteristics of the whole group” (Clifford, 2001: 368), and it embodies the attributes of the *collective* identity and that in every moment it

represents its value status, uniform can also be “dishonoured” and morally degraded by the the individual's actions which are not evaluated on individual but on the collective level of the group he belongs to. Besides, uniform represents a “face”, i.e. visual symbol of what we nowadays call military “brand” which represents the institution as a whole and which is of the utmost importance for modern armed forces (Перић, 2008: 127-135).

Therefore, the person wearing the uniform of the Republic of Serbia is not only under pressure of symbolic representation of the overall *current* institution of the armed forces in the Republic of Serbia, but historical and identity ideas in general, and the ideals of a *Serbian soldier*. Such person does not represent only himself, but the identity of the whole group all the time. This implies not only current, but also historical identity of the group, thus making the responsibility of the person wearing the uniform great. Their actions reflect upon the historical dimension of identity; they do not only violate the reputation, “brand”, image, and the core value significance of *this* army, in *this* moment, but the army as cultural and identity entity in its historical span. By making the servicemen wear military uniform, the military provides some kind of validity “certificate” to its representative (Joseph and Alex, 1972: 723-724), and by doing so takes the responsibility for his every action while in uniform. This is how uniform becomes symbolic claim and *guarantee* of the armed forces to the society and other armed forces that the person wearing it would represent group's norms, rules and values. If it comes to uniform “dishonouring” it can mean and signal not only an omission on personal level of a uniformed person, but that the military does not have full control over its own process of “certification”!

The abovementioned described symbolic and moral dimension of uniform, as expected, influences the person wearing it. Even though the critical attitudes towards the concept of *role morality* are mostly quite grounded due to the fact that this concept is often (mis)used as an excuse for immoral actions, in the context of the influence of military uniform on an individual the phenomenon of “role morality” can have very positive connotations. The *role morality* concept basically implies that “individuals can adopt different moral norms depending on the *roles* they have” (Gibson, 2003: 17), i.e. that the actions they take in certain professional roles stem from the moral norms of the profession itself, not the individual. This is the exact kind of effect that the strong symbolic dimension of uniform has on the individual wearing it – it strongly motivates and encourages the actions which are in accordance with specific moral norms and imperatives of military profession, by giving the individual the *role* which erases individual and implies collective. As Fussell (*Fussell*) states, “every uniform, even the most modest one, has a tendency to ennoble the one wearing it” (Kasturi, 2012: 428), while military uniform brings this process to a maximum. It “speaks, motivates, encourages, admonishes, inspires and instills confidence” and develops high morale (Николић и др., 2017: 286) by ennobling the individual with virtues and values of highly moral nature of military profession. Military uniform encourages “role morality” by assuming that moral imperatives of the role are higher and more demanding than personal, therefore “encourages actions

primarily from the role of uniformed status” (Joseph and Alex, 1972: 726). Military uniform is indisputably an instrument of de-individuation, but it can be certainly assumed that the collective substituent is “superior” to the individual one regarding values and moral; – uniform’s moral *role* is supererogative and overcomes everything that can be required from an individual outside the role, since it requires acting in accordance with motifs which are “beyond the reach of morality” (Cekić, 2013: 130).

Conclusion – protection and sacralization of military uniform

Military uniform epitomizes military values, powerful visual symbol of separating “sacrificial elite” from the rest of the society. Despite the fact that the values, norms and principles of military vocation exist independently from uniform as their key symbol, it is very common “to attach matter to ideas and universal values so they would get sold form” (Николић и др., 2017: 286) in order for them to get concrete and practical articulation. From its intrinsic and inherent moral dimension it is evident that it “simultaneously implies duty but also bestows privilege” (Kasturi, 2012: 427) upon those who wear it, and it necessarily and at first sight oxymoronically synthesizes self-sacrifice and privilege. The moral dimension of military uniform in modern society is a key and vital reason because of which it is necessary to protect it not only from being misused, but it should also be sacralized!

Every uniform, including military uniform, not only separates one group from the rest of the society, but, by definition, it does so “as a matter of exclusivity” and prestige (Clifford, 2001: 368). Joseph and Alex (Joseph and Alex, 1972: 722-723) warn that modern “uniform proliferation” causes confusion in the public, since uniform explicitness, as a status indicator, depends on its monopolization, as well as that uniform should primarily denote a “special status” in the society of the person who wears the uniform. If wearing a specific type of uniform would be enabled practically for everyone, the significance of uniform of the social groups that really have “special status” would be consequently reduced. Understanding the deep moral dimension of military uniform, its wearing, even without insignia (in the Republic of Serbia, “uniform without the insignia of the Serbian Armed Forces, ranks and other military insignia of the Serbian Armed Forces” is not considered a uniform (Serbian Armed Forces website 2023)), wearing some of its parts or clothing which is deliberately designed in order to resemble military uniform, by the people who are not servicemen, must be regulated by the law and sanctioned. Such abuse of practical and symbolic connotations of vital value symbol of supererogative and morally elevated character of the army is humiliation, even ridiculing of military uniform, and one must *earn* and be *worth of* wearing it. Therefore, it is necessary to regulate its status in the Republic of Serbia by some kind of law on “stolen honour” based on the *Stolen Valor Act*, legal document adopted in the USA in 2006 and later

revised in 2013, which stipulates harsh sanctioning of abuse of the military uniform, military decorations, but also the act of verbal lying about being a member of the armed forces or about received military decorations, but without the necessary presence of “verbal element” (Kasturi, 2012: 420). Wearing of military uniform (and everything which implies belonging to the armed forces), would be publicly and explicitly regulated with such act, especially taking into account indisputable core significance of military uniform for Serbian identity and culture.

Literature

- [1] Babić, J. (2017). Etika rata i teorija pravednog rata. U: P. Bojanić i J. Babić (ur.), *Asimetrični ratovi i teorija pravednog rata* (194-207). Službeni glasnik.
- [2] Cekić, N. (2013). *Metaetika*. Akademska knjiga.
- [3] Clifford, D. L. (2001). Can the Uniform Make the Citizen? Paris, 1789–1791. *Eighteenth-Century Studies*, Vol. 34(3), 363-382.
- [4] Coady, C.A.J. (2008). The Status of Combatants. In: Rodin, D. and Shue, H. (eds.), *Just and Unjust Warriors: The Moral and Legal Status of Soldiers* (153-175). Oxford University Press.
- [5] Dunn, B. (2009). *Uniforms*. Laurence King Publishing.
- [6] Embury, A. (1921). The Army Uniform. *The Military Engineer*, Vol. 13(69), 253-255.
- [7] Gibson, K. (2003). Contrasting Role Morality and Professional Morality: Implications for Practice. *Journal of Applied Philosophy*, Vol. 20 (1), 17-29.
- [8] Ilić, M. (1978). *Sociologija kulture i umetnosti*. Naučna knjiga.
- [9] Joseph, N. and Alex, N. (1972). The Uniform: A Sociological Perspective. *American Journal of Sociology*. Vol. 77(4), 719-730.
- [10] Kasturi, R. (2012). Stolen Valor: A Historical Perspective on the Regulation of Military Uniform and Decorations. *Yale Journal on Regulation*, Vol. 29, 419-448.
- [11] Krueger, G.P. (2012). Psychological issues in military uniform design. In: Sparks, E. (ed.). *Advances in Military Textiles and Personal Equipment* (64-82e). Woodhead Publishing Limited.
- [12] McMahan, J. (2009). *Killing in War*. Clarendon Press.
- [13] North, R. (1971). *Military uniforms 1686–1918*. Grosset & Dunlap.
- [14] Pašagić, A. (2014). „Nevjernik prve klase” – moderna vojna uniforma kao pozornica sukoba. U: Hošić, I. (ured.), *Pažnja! Odjeća, umjetnost, identitet* (73-81). TF UB.
- [15] Pfanner, T. (2004). Military uniforms and the law of war. *International Review of the Red Cross*, Vol. 86(853), 93-130.
- [16] Primoratz, I. (2007). Civilian Immunity in War: Its Grounds, Scope and Weight. In: Primoratz, I. (ed.), *Civilian Immunity in War* (21-41). Oxford University Press.
- [17] Stanar, D. (2021). The Vital Significance of Military Ethics. *Journal of Military Ethics*, Vol. 20(3-4), 237-250.
- [18] Uniforme pripadnika Vojske Srbije (2023). *Vojska Srbije*. Preuzeto 14. marta 2023, sa https://www.vs.rs/sr_lat/o-vojsci/obelezja-i-oznake/uniforme-pripadnika-vojske-srbije

[19] Zimbardo, P. (2007). *The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil*. Random House.

[20] Допунски протокол I уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава међународних оружаних сукоба.

[21] Николић, С., Старчевић, С. и Јаношевић, М. (2017). Војна униформа – развој, значај и значење. *Војно дело*, 5/2017, 279-289.

[22] Перић, Н. (2008). Војска Србије као бренд. *Војно дело*, 2/2008, 127-135.

[23] Станар, Д. (2019а). Професија и морал. *Култура полиса*, год. XVI, бр. 39, 145-157.

[24] Станар, Д. (2019б). *Праведан рат – између апологије и обуздавања рата*. Добротољубље.

Summary

In this paper the author aims to define and explain the deep moral dimension and profound significance of military uniform. Analysis of the available relevant literature has revealed that the moral dimension of military uniform has not been sufficiently elaborated and explained. The author analyzes the existing perspectives of meaning and function of military uniform (technical, historical, psychological, sociological, legal, etc.) and identifies its additional, moral meaning, which is, to a large extent, derived from its other meanings and functions, and goes on to formulate and elaborate its moral dimension. Throughout the history of armed forces, military uniform has had various different forms, principal uses, primary functions, and levels of significance. It wasn't before the modern age of human societies that the moral dimension of military uniform emerged as its most important and significant element. The crux of the moral dimension of military uniform is derived both from its practical and its symbolic function. The practical function of military uniform is to clearly separate combatants from non-combatants, and by doing so, to further legitimize violence against those who wear it. Wearing of uniform is a highly morally interesting act of one's self-legitimization as a target in war, almost enabling one's enemy's efforts against one's life. On the other hand, its main and potent symbolic function is to reflect collective identity, norms and key values of the military profession. Deindividuated collective identity, built on unique and specific set of values and principles is central to every military in the world, and even more important source of military power and effectiveness than weapons and material assets. History has demonstrated this fact countless of times in various ages, cultures, and circumstances. The author then proceeds to offer in-depth explanations of various significant and crucial moral implications of wearing military uniform, in a state of peace as well as in a state of war. Furthermore, this study points out and identifies the peculiar dual symbolic-value function of military uniform, which simultaneously imposes significant duty and bestows remarkable privilege upon the individual wearing it. Wearing of uniform is therefore extremely difficult and demanding while at the same time it is desirable and appealing to the members of

the public. In the concluding remarks, the author highlights the vital necessity of protecting and even sacralizing military uniform in modern societies. The author underlines that this is particularly needed due to its distinct moral dimension which is unparalleled compared to other uniforms often worn in modern societies. Finally, the author calls for a much more explicit and much more strict legal regulation of wearing of military uniform, its segments, or even other uniforms which are intentionally designed to resemble military uniforms in the Republic of Serbia, and offers the American *Stolen Valor Act* as the leading example of legal regulation which properly reflects the pivotal moral significance of military uniforms, reminding of the fact that the military identity, heavily symbolized by the uniform, is of central significance for Serbian national identity and inseparable from its culture.

Key words: *military uniform, moral, ethics, collective identity, deindividuation, virtues, military profession, combatants and non-combatants, prestige, symbolism*

© 2023 The Authors. Published by *Vojno delo* (<http://www.vojnodelo.mod.gov.rs>).

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

THE POLICY OF NEUTRALITY AND INVESTMENT IN THE DEFENCE SYSTEM

*Slobodan M. Radojević**

*Milena N. Knežević***

*Dragan J. Bojanić****

Достављен: 17. 02. 2023.

Језик рада: Енглески

Кориговано: 07. 06, 16. 08. 2023.

Тип рада: Прегледни рад

Прихваћен: 18. 08. 2023.

DOI број: 10.5937/vojdelo2302014R

At a time when traditionally neutral countries in international relations, such as Finland and Sweden, decide to abandon this concept, it is necessary to reconsider the policy of neutrality of European countries, as well as costs and investment in the defence system. Analysing the case of the neutrality of Switzerland, Austria and the Republic of Serbia, the authors start from the policy of this concept and monitor the costs and investment in their defence system. Switzerland is the first country whose permanent neutrality is internationally recognized and is considered a model of the international and legal status of neutrality. Austrian neutrality is much younger and is the result of specific international relations. Among other things, Switzerland bases its policy of neutrality on the concept of armed neutrality and great investment in materiel, and Austria follows a similar pattern in the policy of neutrality.

Although neutrality of each state is conditioned by various factors and marked by specificities, which should be taken into account when generalising, the authors believe that, despite changes in the structure of international politics and the expansion of the meaning and scope of security, great investment in the defense and security system is a guarantee of indisputability and sustainability of neutral states. Therefore, using comparative analysis of neutrality policies

* University of Defence in Belgrade, Military Academy, Belgrade, Republic of Serbia, slobodan.radojevic@va.mod.gov.rs, <https://orcid.org/0000-0001-6071-8151>

** University of Defence in Belgrade, Military Academy, Belgrade, Republic of Serbia, <https://orcid.org/0000-0003-2814-7453>,

*** University of Defence in Belgrade, Strategic Research Institute, Belgrade, Republic of Serbia, <https://orcid.org/0000-0003-0426-4479>

and comparing investment in defence systems, they conclude that the key to the concept of neutrality and armed deterrence is investment in materiel, which is of great importance for developing and strengthening the concept of the military neutrality of the Republic of Serbia.

Key words: policy of neutrality, Switzerland, Austria, Republic of Serbia, armed neutrality, armed deterrence, acquisition of materiel

Introduction

The paper starts from the development of neutrality policy and emphasizes the concept of armed neutrality based on investment in the defence system. In fact, the comparative analysis has shown that permanently neutral European countries invest great resources in the defence system in order to make their neutrality indisputable.

Switzerland is the first country whose permanent neutrality is internationally recognized and is considered a model of the international and legal status of neutrality. The birth of its neutrality is related to the heavy defeat in the Battle of Marignano in 1515, and it was officially mentioned for the first time in 1674. Switzerland is one of the few countries that has remained neutral for more than 200 years because it has not participated in any war since the Napoleonic Wars. It has managed to preserve its neutrality even though it was violated to a lesser extent during World War I and II. Furthermore, during the Cold War, it was exposed to a lesser extent to the conflict between East and West. Inter alia, Switzerland bases its policy of neutrality on the policy of armed neutrality and the concept of total defence. In fact, the components of its neutrality: armed deterrence, systemic concessions and the recognition of neutrality as a norm have so far ensured the survival of neutrality and represented an almost perfect model for others seeking to establish such a status. Austria became neutral much later, which was conditioned by specific international relations after World War II.

Although each neutral state is a case in itself and it is difficult to compare it with other permanently neutral states, certain lessons and experiences can be generalised and considered in other military neutral states. Nevertheless, despite changes in the structure of international politics and the expansion of the meaning and scope of security, historic lessons must not be forgotten when developing the concept of neutrality. The historic experience of neutral states has shown that the only indisputable policy of neutrality is the one supported by appropriate force, the so-called armed neutrality (Đurašinović-Radojević, 2016) and that, consequently, it has to be followed by reliable and credible instruments of deterrence (Stojanović, Šaranović, 2022: 34). In fact, military deterrence represents a traditional and, as correctly emphasized by Blagojević, "still a solid

base for comprehensive deterrence" (2021: 236-237). As a basis for the development of armed deterrence, the paper follows and analyses investment in the defense system of neutral states.

Swiss neutrality

The Swiss historic concept of neutrality has proved to be permanent, as it had its deep roots in Swiss history. The tradition of neutrality of this country and autonomous self-defence has gradually emerged throughout its history and is largely based on successful political decisions.

The beginning of Swiss neutrality is often attributed to the Congress of Vienna in 1815, but it is important to emphasize that at that time the desire of the Swiss to remain neutral was only formally recognized (Subedi, 1993: 264). According to Novaković, "the act on the recognition and guarantee of the permanent neutrality of Switzerland and the inviolability of its territory" (2016: 76-77) is today considered a document that has finally recognized (not declared, unlike some other permanently neutral states) its permanent neutrality. Thus, Switzerland has chosen its status of permanent neutrality freely and independently (Munro 2005: 47).

Although in a modern sense Switzerland cannot be considered a neutral state before the 18th century, national legends believe that the roots of its neutrality go back to the late 13th century, when three cantons of central Switzerland today signed alliance treaties that protected them from "the aggression of the wicked" (Fischer 2013b: 43). The fact is that certain elements that were later included in neutrality had already been well-known in the Swiss political tradition in earlier times (Fischer, 2013b). The Swiss managed to remain neutral during both World Wars, promoting the concept of *neutrality under arms* (Novaković, 2011: 11).

During the 19th century, preventive mobilisation and deterrence deterred great powers from invading Swiss territory in 1848, 1859 and 1870. One of the most frequently commented achievements of this period was the deft management of the situation that arose in the Franco-Prussian War, when the French Eastern Army crossed Swiss territory to avoid encirclement. The Swiss militia quickly captured and disarmed the French Armed Forces, which deterred Germans from pursuing their opponents (DeVore and Stähli, 2011: 4).

The outbreak of World War I, however, was the first major test for Swiss neutrality. Switzerland mobilised its army of almost half a million people, on all borders. It was a continuation of armed neutrality, whose purpose was to convince great powers that it was still neutral and willing to defend such neutrality with arms if necessary.

Switzerland was one of only three countries in Europe whose sovereignty was not directly violated during World War II (Dreyer and Jesse, 2014: 62). At the beginning of the War, the Federal Council (government) confirmed Swiss

neutrality, which was recognized by the warring parties. It mobilised the Armed Forces in order to protect its independence and neutrality. In fact, to make its neutrality credible, it mobilised around 450,000 people, who were on full alert by April 1945 (Dreyer and Jesse, 2014: 63). In this way, it made it quite clear that anyone who would like to enter the country by force will have to count on a conflict with its Armed Forces.

Swiss survival in World War II was, *inter alia*, based on the fact that it was heavily armed, and therefore successfully implemented the policy of armed deterrence, while at the same time it represented a kind of intermediary for informal economic exchange between the warring parties and banking services. Moreover, during the War, it served as a base for intelligence operations (Novaković, 2016: 53; Karsh, 1988: 40-41).

Nevertheless, there are opposed views on the seriousness of German threat to Swiss territorial sovereignty during the War, but explanations regarding general attitude to the Swiss Armed Forces as a deterrent to German aggression do not differ (Jesse, 2006: 16; Đurašinović–Radojević, 2016).

Today it is clear that Switzerland has made a series of concessions of its policy of neutrality to all parties in order to avoid war in its territory. Its non-involvement in World War II has unequivocally strengthened the belief in armed neutrality (Đurašinović–Radojević, 2016). The Federal Council was convinced that the only possibility to preserve independence was to meet any violation of neutrality with armed resistance. As Đurašinović–Radojević state: "the better the military preparedness, the less danger that neutrality will be violated" (2016: 65).

After World War II, the centuries-old battle between great powers in the immediate vicinity of Switzerland ended. Together with Austria, it formed a wedge of about 800 kilometres that separated the northern and southern NATO members (White Paper on Neutrality, 1993; Wyss, 2012). Swiss neutrality and security policy were generally focused on the East–West conflict (Federal Council of Switzerland, 1993: 11).

After World War II, strong defence was considered necessary in order to make the policy credible in the perception of other countries, with the objective of developing such defence. A self-sustaining (independent) policy of equipping with materiel has remained, however, a distant ideal for Switzerland. Certainly, at that time the Swiss defence industry could not equip its Air Force and Army with necessary modern aircraft and tanks (Nilsson and Wyss, 2016: 351).

Switzerland signalled its partial alignment with Western countries by participating in the Marshall Plan, in order to continue to benefit from the US-dominated economic system. In fact, it had strategic importance for the US and showed that its neutrality was "submissive" and "flexible". Therefore, in addition to its Western security "appearance", it has eventually gained access to the US weapons.

Swiss policy has influenced the perception that it is strategically important. It was clear to the Allies, especially the United States and Great Britain, that it would align itself with NATO in case it was attacked by the Soviet Union. In fact, the official defence policy pursued by the Swiss Armed Forces and the Swiss Government was one of complete independence (Rickly, 2004: 132). For example, in July 1958, the Swiss Government announced: "Our military has to be provided with the most effective weapons to preserve our independence and protect our neutrality. Nuclear weapons are among them" (Rickly, 2004: 134; Karsh, 1988: 179).

During the Cold War Swiss neutrality also relied on this concept of a state with weapons. According to an estimate, in 1987 Switzerland could mobilise 645,000 people or about 9.8 percent of its population (Karsh, 1988: 151). Its military had almost 900 tanks and 1500 armoured vehicles, and it had almost 300 fighters (Karsh, 1988: 151; Jesse, 2006: 16).

Although Switzerland wanted, due to its armed neutrality, to continue an independent policy of equipping after World War II, the lack of modern heavy military equipment and the fear of a Soviet attack influenced the decision to purchase weapons abroad. Since the end of World War II until 1958, the United Kingdom was its main supplier of aircraft and tanks. Since the early 1950s, the Swiss were not eligible to receive the US military assistance, so they bought weapons from the French defence industry. Meanwhile, the federal authorities were not only unwilling to purchase weapons from the USSR and its satellites, but rejected any possible offers from the eastern part of the Iron Curtain. It is important to emphasize that during the 1950s, Switzerland considered the option of having its arsenal of tactical nuclear weapons, thus showing its readiness to maintain its independence by improving its deterrence strategy (Rickly, 2004; Nidecker, 2014).

Regarding the issue of the neutrality policy in the post-Cold War surroundings, Swiss views have remained divided. The long-standing tradition of neutrality was put to the test when a great number of residents believed that they no longer needed the Armed Forces and favoured "unarmed neutrality" after the time of Swiss "armed neutrality" (Mannitz, 2007: 12). The results of the first referendum, held at the end of 1989, were a clear expression of dissatisfaction with the status *quo*: a total of 36 percent of citizens were in favour of abandoning military service, and in two cantons even an absolute majority voted for the abolition of the military (Mannitz, 2007: 13).

The 1999 amendments to the federal constitution (voted by citizens) did not relate to neutrality. As before, the Federal Council and the Federal Assembly remained competent to preserve neutrality (Articles 173 and 185).

Certainly, in accordance with a new view of the security environment, there was no longer a need to maintain bulky defence capacities, so the size of the Swiss Armed Forces was reduced to 400,000 in 1995. The second reform of the

Armed Forces was carried out ten years later, through the project called "Army XXI", and it entailed an additional reduction of the total size of the Armed Forces to 220,000 soldiers, including 140,000 as the active army and 80,000 serving as a reserve. The system of military service is still maintained (Novaković, 2016: 225).

Switzerland has also been adapting to the new security environment. Although new security challenges such as terrorism, organized crime, proliferation of weapons of mass destruction, pandemics and the like cannot be adequately met by neutrality in foreign and security policy, as noted by Thomas Fischer, nine out of ten Swiss still support the policy of neutrality (Fischer, 2013: 41).

Swiss defence system is defined following the principle: "If you want peace, prepare for war". The concept of neutrality and a comprehensive system of national defence based on conscription have played a key role in security policy, while the development of militia-type armed forces is related to the development of the Swiss state.

When it comes to defence costs, some studies indicate that, although the neutrality of a country is related to a lower degree of external threat, and would thus require lower defence costs, it does not isolate the country from changes in the global security system. Therefore, Swiss defence spending was very similar to the spending trends, on average, of the United States and other NATO members. However, it should be taken into account that Switzerland largely produces its weapons and insists on military and economic independence, i.e. on as little import as possible of key defence products (including food production). In case of war, the Swiss military can have up to 800,000 soldiers, which is 14% of the population. Due to long history of neutrality, the Swiss Armed Forces do not participate in conflicts, but only in peacekeeping missions. The Swiss Armed Forces personnel has participated in some UN peacekeeping missions, although on a smaller scale compared to other European permanently neutral states (Tatalović, 1991: 107).

At the end of the 1980s, the Government tried to intensify its involvement in the UN activities, although citizens voted against membership in this organization in a referendum. The Swiss contribution to the missions was limited to unarmed personnel. The so-called "Blue Helmet Law" that would have allowed the Armed Forces personnel to use force in self-defence was rejected. It was only in 2001 that the arming of Swiss soldiers in peacekeeping missions for the purpose of self-defence was voted on in a referendum on a partial amendment to the Law on the Armed Forces. The first armed members of the Armed Forces were sent to Kosovo and Metohija in 2002. The Swiss company (SWISSCOY), engaged in 1999 in the southern Serbian province, consisted of 200 members of the Armed Forces (Swiss Armed Forces, 2022), which was the greatest engagement of Switzerland in peacekeeping missions until then.

The process of modernising the military began with plans to replace F-5 Tiger II fighters with Gripen aircraft, which were cancelled after the proposal was rejected in a national referendum in May 2014 (Schellenberg, 2017). Furthermore, in 2018, Switzerland expressed the need for the acquisition of modern multipurpose fighters and surface air defence systems for its Air Force and Air Defence. In June 2021, the Government announced the selection of the F-35A and the Patriot system for its new fighter aviation and surface air defence programmes, stating that both systems were offered at the lowest tenders.

Since the air patrol capabilities over Switzerland have been reduced, in July 2018 the Government tried again to initiate the procurement of a new fighter, to replace the F/A-18 Hornet, whose exploitation has been extended until 2030. The multi-stage selection process was completed in June 2021, and the F-35A was selected. The procurement programme was capped at 6 billion Swiss francs, in May 2019, and separated from surface air defence procurement. Previously, both programmes were linked. Other priorities include upgrading Swiss air surveillance systems and transport helicopters. Namely, the Swiss defence industry has limited development and production capabilities, with recognized capacities in the combat vehicle sector, but in cooperation with North American firms (Military Balance, 2022). Switzerland has "temporarily given up its neutrality" due to Russian attack on Ukraine and, in addition to freezing accounts and assets, has closed its sky for Russian planes. It was then announced from Bern that it remains neutral, but committed to Western values (Lakić, 2022). As Tamás Orbán mentions, this course represents a dramatic reversal, having in mind that even Nazi Germany could enjoy all benefits of neutral Switzerland, although it was a more immediate threat to the Swiss than Russia is today. Nevertheless, this move represents an unprecedented departure from Swiss long-standing neutral tradition and may therefore signal that times are changing (Orbán, 2022).

Austrian neutrality

Austrian neutrality is, in fact, imposed neutrality. After World War II, the territory of Austria was occupied by the Allied forces until 1955. With the withdrawal of Soviet forces from eastern Austria, together with the withdrawal of the US, British and French forces from other parts of the country, and in exchange for the Austrian declaration of military neutrality, the USSR got a strategic chance to drive the "neutral wedge", consisting of Switzerland and Austria, into the territorial defence of NATO. "Neutrality according to the Swiss model" became the solution for the re-establishment of the independent and democratic Austria (Fischer, 2013: 30).

Thus, in 1955, the Soviet Union demanded by the Moscow Memorandum the neutrality of Austria, following the Swiss model. Austria committed itself to

neutrality by the Austrian State Treaty of 1955 and its constitution, which prohibits accession to military alliances and establishment of foreign military bases in its territory (Legal Information System of the Republic of Austria, 1955; Pejić, 2019). In the same year, it was admitted to the United Nations, but there was no talk of its status of permanent neutrality, given specific international circumstances.

As Stojanović claims, in the case of Austria, "neutrality was not its free choice, but a consequence of specific international relations between the victorious powers after World War II" (2020: 221). Furthermore, he states that Austria is developing a concept of national security aimed at guaranteeing independence and neutrality, "consistently treating the use of military force as a last resort" (2020: 221). Along with its neutrality, Austria has become the EU member, and then, in 1995, it joined the NATO Partnership for Peace programme, making a substantial contribution within these frameworks. Influenced by changes in security threats and events in the immediate environment, such as the dissolution of the SFRY, especially the war in Bosnia and Herzegovina, Austria has begun to rather orient itself in the direction of NATO. One of the benefits of its membership in the Partnership for Peace was the interoperability process through which the Armed Forces were modernised. In this way, the willingness to participate in peacekeeping operations together with other Western countries has increased. Both in doctrinal documents and in practice, Austria views the participation of its troops in peacekeeping operations as an obligation, recognising the EU and NATO as its partners in this process.

The September 2019 report by the Ministry of Defence defined the conditions for reorganizing the Armed Forces and modernizing materiel by 2030. It warns that the gap between requirements and available resources is widening and will ultimately reduce the capability of the Armed Forces to carry out their missions. The report suggests that it is better to modernize the Typhoon fleet than to replace it, which was confirmed in July 2020, with the view that they should be retained. However, in January 2021, the Minister of Defence suggested that they could be sold if an opportunity arose. Austria also plans to cooperate with Italy in relation to the procurement of helicopters, and the letter of intent was signed in November 2020. It should be mentioned that the Austrian defence industry consists of about 100 companies with great "niche" capabilities and international connections in the field of arms and ammunition, communication equipment and vehicles. (Military Balance, 2021)

Serbian neutrality

The military neutrality of the Republic of Serbia involves the status according to "effective military alliances", as stated in the Resolution on the protection of sovereignty, territorial integrity and constitutional order of the Republic of Serbia,

which was adopted by the National Assembly on December 26, 2007. Article 6 of the Resolution states: "Due to the overall role of NATO, from the illegal bombardment of Serbia in 1999 without a Security Council decision to Annex 11 of the rejected Ahtisaari's plan, which determines that NATO is 'ultimate supervisory authority' in an 'independent Kosovo', the National Assembly of the Republic of Serbia hereby declares the neutral status of the Republic of Serbia towards effective military alliances until a referendum is called, at which the final decision on this issue will be made." (National Assembly of the Republic of Serbia, [NARS], 2007).

The circumstances that influenced the declaration of military neutrality are the issue of the status of Kosovo and Metohija, opened in 2005 in the UN and the role of NATO in the illegal bombardment of the FR Yugoslavia in 1999 without a Security Council decision (Milosavljević, 2016).

Since the adoption of the Resolution of the National Assembly, which declared military neutrality, until today, this commitment has gone through various stages, but it seems that it remains the permanent foreign policy course of the Republic of Serbia. After a longer period since the Resolution, in 2019 military neutrality was more closely defined in the National Security Strategy and the Defence Strategy.

Using the position of a military neutral country, the Republic of Serbia has procured materiel from Russia, and also from the NATO and EU members, as well as Turkey, China and other countries (Forca, 2022: 174).

The comparative analysis of investment in the defence system of Switzerland, Austria and the Republic of Serbia

The policy of neutrality is based on investment in the defence system in order to make it capable of armed deterrence, because, "one of the main assumptions underlying neutrality policy of a state is the question of whether it is armed and capable of self-defence" (Mačkić, 2013: 224). In fact, as Blagojević and Radanović point out, armed or "military deterrence represents a traditional, but still a solid base for comprehensive deterrence" (2022: 30). Accordingly, defence spending and procurement of materiel from Switzerland, Austria and the Republic of Serbia have been analysed. Figure 1 shows 2019 defence spending. It can be noticed that Switzerland invests for this purpose, as well as Romania and Norway, which are the NATO members, or like Sweden, which at that time pursued a policy of neutrality. Austria has invested like Czechia, which is the NATO member, and the Republic of Serbia like Lithuania, which is also a member of this alliance.

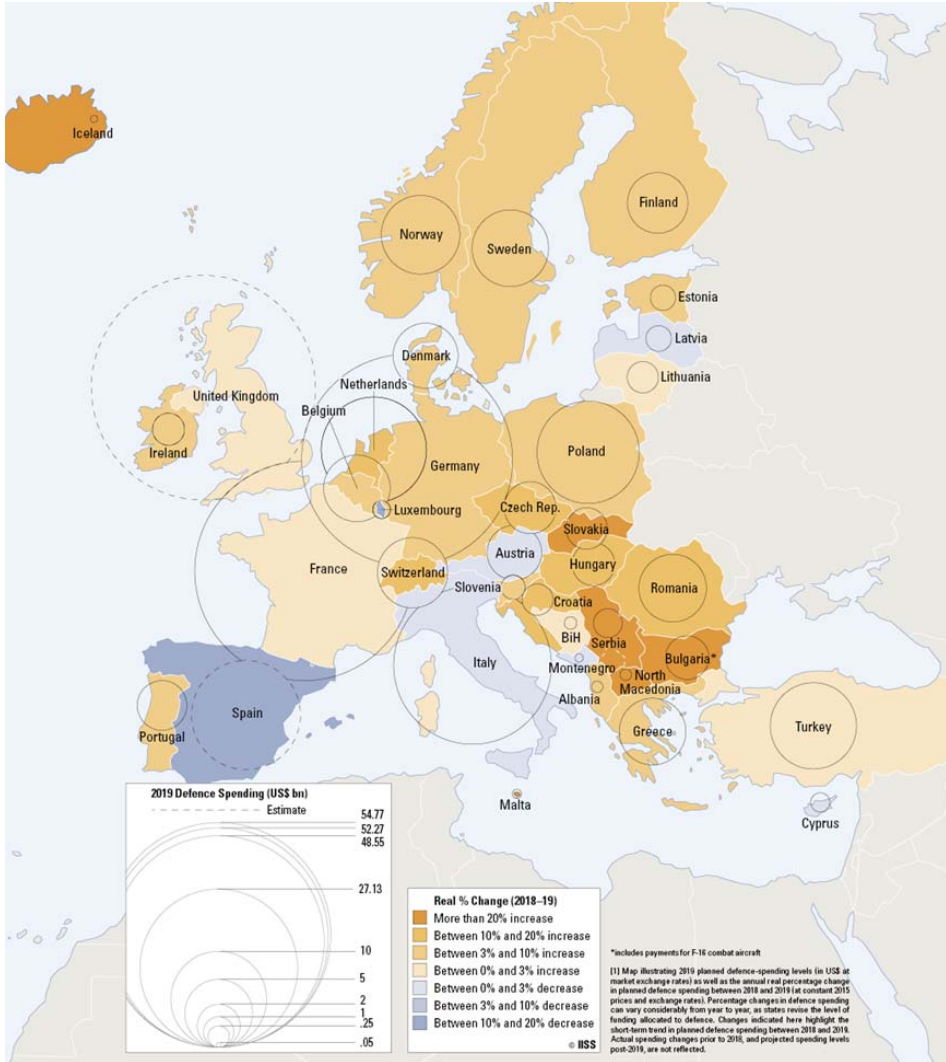
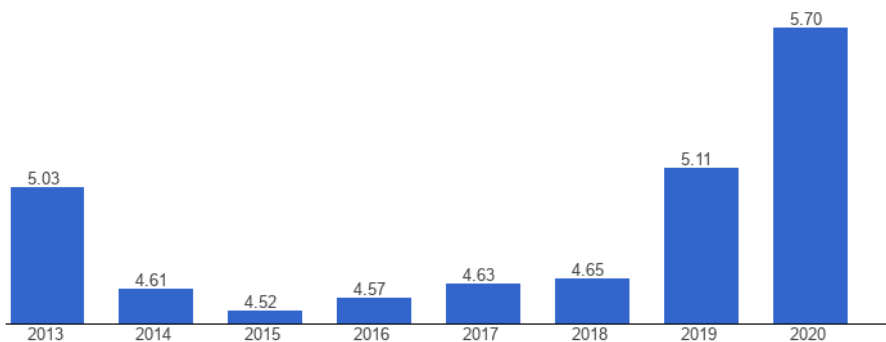

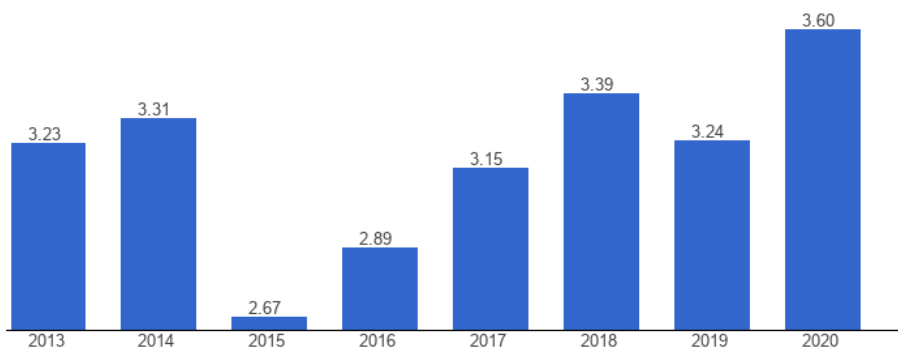
Figure 1 – 2019 Defence Spending (Military Balance, 2020)

Swiss total defence spending from 2013 to 2020 (Graph 1) increased since 2015 from US\$4.52 billion to US\$5.7 billion in 2020.

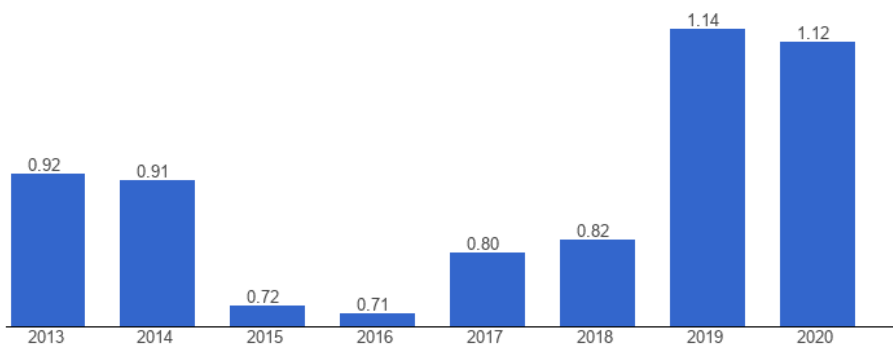
Graph 1 – Swiss defence spending from 2013 to 2020
(Source: [SIPRI], 2022)

The average value of Austrian defence spending in the period from 2013 to 2020 (Graph 2) was US\$3.19 billion, while spending in 2020 reached US\$3.6 billion.

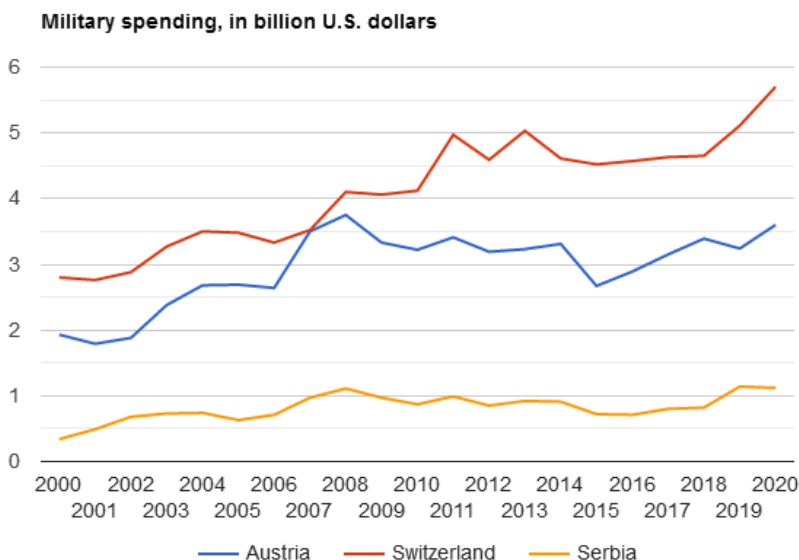
Graph 2 – Austrian defence spending from 2013 to 2020
(Source: SIPRI, 2022)

The average value of Serbian defence spending in the same period (Graph 3) was US\$ 0.89 billion with a minimum of US\$0.71 billion in 2016 and a maximum of US\$1.14 billion in 2019. Defence spending in 2020 was US\$1.12 billion.

Graph 3 – Serbian defence spending from 2013 to 2020
(Source: SIPRI, 2022)

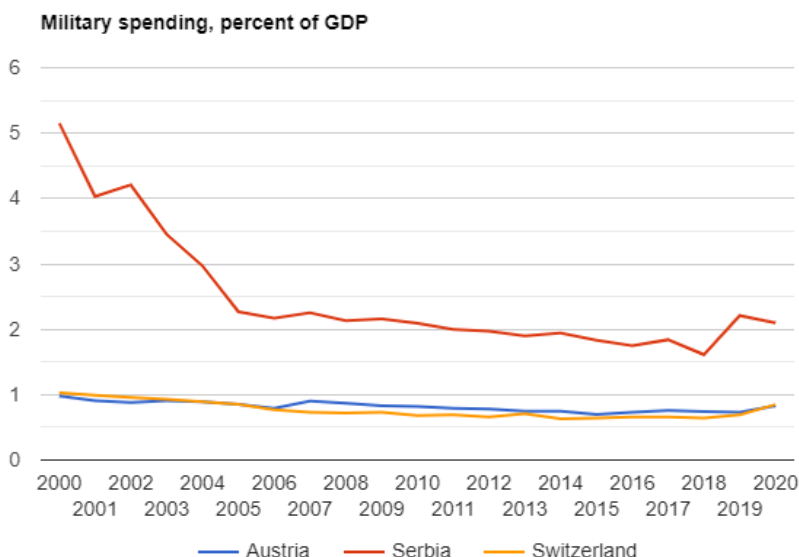
From the above-mentioned data, it can be concluded that permanently neutral countries, Switzerland and Austria, allocate great financial resources for the security and defence system, which indicates that the Republic of Serbia should follow this example. Graph 4 presents the comparative analysis of defence spending of Switzerland, Austria and Serbia in the period from 2000 to 2020.

Graph 4 – Defence spending of Austria, Switzerland and Serbia from 2000 to 2020
(Source: [SIPRI], 2022)

Analysing the graphs and diagrams for the mentioned period, an almost constant increase in defence spending can be noticed in Switzerland and Austria, while in the Republic of Serbia, a certain increase in spending has been recorded since 2018.

If spending is analysed in percent of GDP, in the case of Austria and Switzerland, permanence in spending is noticed, while in the Republic of Serbia, from 2000 to 2020, "oscillations" are noticed (Graph 5).

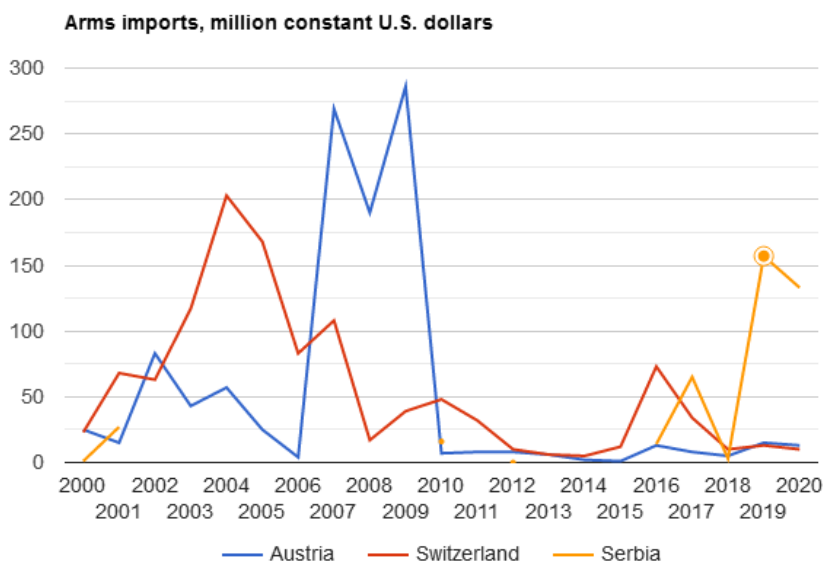

Graph 5 – Defence spending of Austria, Switzerland and Serbia in percent of GDP from 2000 to 2020
(Source: [SIPRI], 2022)

For the sake of comparison, Austrian and Swiss defence spending from GDP in 2020 were 0.8% and 0.81%, respectively, while the Republic of Serbia allocated 1.89% of GDP that year. In 2021, a slight drop to 1.79% of the share in GDP was recorded (Knežević, 2022: 105).

Therefore, the percent of financial resources allocated by the Republic of Serbia in the mentioned period has positive growth. It is very important to note that "the commitment from the Long-Term Plan for the Development of the Defence System to allocate 1.4%, i.e. 1.8% of GDP per year for the improvement of military capabilities has been met" (Knežević, Nikolić, Neševski, 2021: 112). The fact is that although Serbia allocates a higher percent of its gross national product for defence, this percent still does not allow for the orderly and stable financing of the acquisition of the most modern weapons and equipment that richer countries like Switzerland and Austria can afford.

For the procurement of materiel, Austria spent the most in 2009, US\$ 286 million, Switzerland US\$203 million in 2004, and Serbia US\$157 million in 2019 (Graph 6).

Graph 6 – Defence spending of Austria, Switzerland and Serbia for procurement of weapons from 2000 to 2020
(Source: [SIPRI], 2022)

Moreover, it is important to note that due to very high prices of modern materiel, Serbian great spending in percent of GDP does not speak in favour of accelerated arming with these weapons. Namely, this complex process is essentially conditioned by many other political, security, military and economic factors.

Conclusion

The concept of armed neutrality and self-defence, as well as the successful implementation of the policy of armed deterrence, have developed gradually and proved to be appropriate throughout history. Such an experience has unequivocally strengthened the credibility of armed neutrality, as one of the most successful manners to ensure political independence and guarantee the state security. Switzerland and Austria continue to rely on permanent and armed neutrality as a tool of foreign and security policy, precisely because a credible policy of neutrality cannot be implemented without reliance on armed neutrality. In fact, neutral states fight

against any threats by diplomatic and peaceful means, but also, if necessary, with available and powerful defence forces. Although the policy of neutrality, including its military and security aspect, must constantly be adapted to the external and security situation, the concept of armed neutrality is still relevant in international relations. Thus precisely, analysing costs of defence and procurement of weapons and military equipment of permanently neutral states, it can be concluded that the Republic of Serbia should also follow these practices in developing the concept of military neutrality.

On the other hand, we are witnessing the collapse of neutrality in Europe, and some neutral countries, such as Sweden or Finland, have decided on the course of NATO membership. The question arises how far Austria and Switzerland can maintain their neutrality in current international relations. Some theorists and researchers conclude that they can still "maintain their identity as mediators and provide services that military neutral states provide to the international community in times of crises" (Živanović, 2022). Therefore, analysing the most important factors necessary to maintain neutrality, we emphasize the need for further investment in the defence system with a particular emphasis on equipping the armed forces, which are a guarantor of the credibility of neutrality and the basis of armed (military) deterrence. Following this path, it is necessary to further study the status of neutrality in international relations. In this regard, the attention of the scientific and professional public should be drawn to the possibility that this issue will become more relevant after the end of the current conflicts in Europe despite the current downward trend.

Literature

[1] DeVore, M. R., & Stähli, A. (2011). From armed neutrality to external dependence: Swiss security in the 21st century. *Swiss Political Science Review*, 17(1), 1-26.

[2] Dreyer, J., & Jesse, N. G. (2014). Swiss neutrality examined: model, exception or both?. *Journal of military and strategic studies*, 15(3), 60-83.

[3] Đurašinović Radojević, D. (2016). „Švajcarska 'oružana neutralnost'”. u Uticaj vojne neutralnosti Srbije na bezbednost i stabilnost u Evropi, ur. Srđan Korać, 52-76. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu; Hanns Seidel Stiftung

[4] Federal Constitutional Law on the Neutrality of Austria, preuzeto 12. oktobra 2022, sa https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Erw/ERV_1955_211/ERV_1955_211.pdf

[5] Fischer, T. (2013b). Switzerland: Invention of Permanent Neutrality. Neutrality in the 21st Century—Lessons for Serbia—Essay Compendium, ISAC Fond, Belgrade, 43-48.

[6] Fišer, T. (2013a). „Evropske neutralne zemlje tokom Hladnog rata”. u Neutralnost u XXI veku – pouke za Srbiju, Zbornik radova, ur. Igor S. Novaković, ISAC Fond, Beograd, 29-34.

[7] Jesse, N. G. (2006). Choosing to go it alone: Irish neutrality in theoretical and comparative perspective. *International Political Science Review*, 27(1), 7-28.

[8] Karsh, E. (1988). *Neutrality and small states*. Routledge.

- [9] Knežević, M. (2022). Izdaci i rashodi za potrebe odbrane Republike Srbije sa posebnim osvrtom na vreme pandemije COVID-19. *Vojno delo*, 74(2), 95-112.
- [10] Knežević, M., Nikolić, S., & Neševski, A. (2021). Kontrola budžeta u funkciji civilne demokratske kontrole vojske u Republici Srbiji. *Vojno delo*, 73(3), 103-120.
- [11] Mačkić, R. (2013). Strategijski koncept odbrane Republike Srbije. *Vojno delo*, 4(2013), 213-242.
- [12] Mannitz, S. (2007). The Normative Construction of the Soldier in Switzerland: Constitutional Conditions and Public Political Discourse.
- [13] Milosavljević, B. (2016). „Ograničenja vojne neutralnosti Republike Srbije”, u: Uticaj vojne neutralnosti Srbije na bezbednost i stabilnost u Evropi, ur. Srđan Korać, 149-161.
- [14] Munro, E. (2005). *Challenges to neutral & non-aligned countries in Europe and beyond*. Geneva Centre for Security Policy.
- [15] Nidecker, A. (2014). The Swiss nuclear bomb dream. *Medicine, Conflict and Survival*, 30(sup1), s64-s70.
- [16] Nilsson, M., & Wyss, M. (2016). The armed neutrality paradox: Sweden and Switzerland in us cold war armaments policy. *Journal of Contemporary History*, 51(2), 335-363.
- [17] Novaković, I. (2011). Koncept neutralne države. *Međunarodna politika*, 1141, 5-20.
- [18] Novaković, I. S. (2016). *Stalno neutralne države u Evropi u posthladnoratovskom periodu (1989–2011)* (doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka).
- [19] Orbán, T. (2022). Swiss neutrality: the anatomy of success.
- [20] Pejić, I. (2019). Ustav i neutralnost kao spoljnopolitička orijentacija države. *Vojno delo*, 71(8), 228-241.
- [21] Rickly, J. M. (2004). The Western influence on Swedish and Swiss policies of armed neutrality during the early Cold War. *Europe: Interaction Globales–Global Interactions*, 117-134.
- [22] Schellenberg, A. C. (2017). Osnove dugoročnog razvoja ratnog vazduhoplovstva Švajcarske. *Vojno delo*, 69(1), 54-73.
- [23] Stojanović, S. (2020). Savremena strateška kultura i neutralnost. *Vojno delo*, 72(4), 210-233.
- [24] Subedi, S. P. (1993). Neutrality in a Changing World: European Neutral States and the European Community. *International & Comparative Law Quarterly*, 42(2), 238-268.
- [25] Swiss Armed Forces. (2022). Preuzeto 7. septembra 2022., sa <https://www.vtg.admin.ch/>
- [26] Swiss Armed Forces (2022). Swiss mission in Kosovo extended for three years. Preuzeto 17. decembra 2022., sa https://www.swissinfo.ch/eng/peacekeepers_swiss-mission-in-kosovo-extended-for-three-years/38721450
- [27] Tatalović, S. (1991). Obrambeni sustav Švicarske. *Politička misao*, 28(04), 99-114.
- [28] The Military Balance 2020. Hackett, J. (ed). International Institute for Strategic Studies. Routledge.
- [29] The Military Balance 2021. Hackett, J. (ed). International Institute for Strategic Studies. Routledge.
- [30] The Military Balance 2022. Hackett, J. (ed). International Institute for Strategic Studies. Routledge.

[31] The Global Economy. Prema podacima Stockholm International Peace Research Institute – SIPRI, Preuzeto 12. decembra 2022., sa <https://www.theglobaleconomy.com/>

[32] White Paper on Neutrality, Annex to the Report on Swiss Foreign Policy for the Nineties of 29 November 1993, Preuzeto 22. septembra 2022., sa https://www.eda.admin.ch/content/dam/eda/en/documents/aussenpolitik/voelkerrecht/bericht-neutralitaet-1993_EN.pdf

[33] Wyss, M. (2012). Neutrality in the early Cold War: Swiss arms imports and neutrality. *Cold War History*, 12(1), 25-49.

[34] Živanović, S. (2022). Da li je došao kraj vojnoj neutralnosti u Evropi nakon članstva Švedske i Finske u NATO?. Preuzeto 13. oktobra 2022., sa <https://www.sektorbezbednosti.com/da-li-je-dosao-kraj-vojnoj-neutralnosti-u-evropi-nakon-clanstva-svedske-i-finske-u-nato/>

[35] Благојевић, В. (2022). „Искуства и изазови Србије у реализацији стратешког одвраћања”, у: Вељко Благојевић (ур.) *Зборник радова Неутралност и стратешко одвраћање*, Медија центар „Одбрана”, Београд.

[36] Благојевић, В. и Радановић, Т. (2022). Стратешко одвраћање: кључне надлежности државних органа Републике Србије. *Војно дело*, 74(4), 28-39.

[37] Лакић (2022), (28. фебруар 2022). Швајцарска погазила неутралност дугу 207 година, преузето 11. новембра 2022. са <https://www.politika.rs/scc/clanak/500765/Svajcarska-pogazila-neutralnost-dugu-207-godina>,

[38] Народна скупштина Републике Србије. Резолуција о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије, преузето 21. новембра 2022. са <http://www.parlament.rs/народна-скупштина.115.html>

[39] Стојановић, С., Шарановић, Ј. (2022). Војна неутралност и српска стратешка култура. *Српска политичка мисао*, посебно издање, 11-40.

[40] Форца, Б. (2022). Војна неутралност Републике Србије као рационално и прелазно решење. *Српска политичка мисао*, посебно издање, 147-188.

Summary

At a time when, in the policy and practice of international relations, traditionally neutral countries such as Finland and Sweden decide to abandon this concept, it is necessary to once again consider the policy of neutrality of European countries, as well as the costs for the defense system and investment in weapons and military equipment. Analyzing the case of the neutrality of Switzerland, Austria and the Republic of Serbia, the authors start from the politics of this concept and follow the investment in weapons and military equipment of these countries. Namely, Switzerland is the first country whose permanent neutrality is internationally recognized and is considered a model of the international and legal status of neutrality. Austrian neutrality is much younger and is the result of specific international relations. Among other things, Switzerland bases its policy of neutrality on the concept of armed neutrality and significant investment in weapons and military equipment. Austria follows a similar pattern in the policy of neutrality.

Although the neutrality of each state is conditioned by different factors and marked by the specificities of these countries, which should be taken into account when generalizing, the authors are of the opinion that despite changes in the structure of international politics and the expansion of the meaning and scope of security, historical lessons must not be forgotten when developing the concept of neutrality. Therefore, the authors, analyzing neutrality policies and comparing investment in the defense system, conclude that for the concept of neutrality and armed deterrence, investment in armament and military equipment is crucial. These lessons are of great importance in developing and strengthening the concept of military neutrality of the Republic of Serbia.

The authors therefore follow the thesis that the historical experience of neutral states has shown that the only indisputable policy of neutrality is the one supported by adequate force, the so-called armed neutrality, and that it must therefore necessarily be accompanied by reliable and credible instruments of deterrence.

Also, the authors, analyzing the most important factors necessary to maintain neutrality, indicate the need for further study of the status of neutrality in international relations and the possibility that this issue will become more relevant after the end of the current conflicts in Europe despite the current downward trend.

Key words: policy of neutrality, Switzerland, Austria, Republic of Serbia, armed neutrality, armed deterrence, acquisition of weapons and military equipment

© 2023 The Authors. Published by *Vojno delo* (<http://www.vojnodelo.mod.gov.rs>).

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

TERRORIST ATTACKS ON PUBLIC TRANSPORT

Marko Z. Petrović*

Достављен: 17. 03. 2023.

Језик рада: Енглески

Кориговано: 22. 06, 05. 11. 2022.
11. 04, 21. 06. 2023.

Тип рада: Прегледни рад

Прихваћен: 26. 07. 2023.

DOI број: 10.5937/vojdelo2302032P

Public transport represents the first choice of a great part of global population when selecting a mode of travel, because it is, above all, economical. On the other hand, precisely due to its mass, this system is vulnerable. Data from 2017 show that the Moscow Metro is used by 6.9 million passengers a day, and the passenger flow in the morning is 6 passengers per second. It is not difficult for terrorists to remain unnoticed in this crowd. The events of previous decades show that public transport was a frequent choice when selecting the target of an attack, primarily because public transport is mass, relatively unsecured and easy for infiltration. In addition, such attacks are reported in the media.

The paper considers the concept of terrorism and tactics used during attacks on public transport. Motives that inspire individuals to undertake such destructive actions are also discussed. With a theoretical emphasis on previous terrorist attacks, the objective of the paper is to provide guidelines that can mobilise all social factors in order to prevent such attacks in the future, primarily through the education of individuals.

Key words: *public transport, terrorism, terrorist attacks, violence, radicalization, victims*

Introduction

On November 2, 2020, the citizens of Vienna felt the horror of indiscriminate violence during a nine-minute attack. Islamic terrorist Kujtim Fejzulaj killed four civilians and wounded twenty-three. The attack was executed with an automatic

* Traffic Company Lasta, Belgrade, Republic of Serbia, marko.z.petrovic@outlook.com, <https://orcid.org/0009-0000-3868-483X>

weapon, and Kujtim also had a gun, a machete and a belt with explosives, which turned out to be fake (Saal&Lippe, 2020). Instead of this scenario, the attacker could enter any means of public transport of Vienna and carry out an attack. In any case, the goal would be the same - as many killed and wounded as possible, causing fear in society, where anyone can be a target of an attack. The background of such attacks ranges from political to religious, where violence occurs as a form of communication with target audience. Thus, the fight against terrorists is conducted in two ways – by a direct action and causing media attention, which serves to make a specific event a global sensation.

Public transport

The Law on transportation of passengers in the road traffic of the Republic of Serbia defines public transport as "transportation that is available under equal conditions to all users of transportation services and for which transportation service is charged". In addition, it is mentioned that public transport can be domestic and international, as well as that limo service is also recognised as public transport.

Encyclopaedia Britannica, using terms such as *mass transport*, defines public transport as the movement of people in urban areas using means of transport to transport groups of people such as buses and trains.

Public transport includes line, non-line and special line traffic. The examples of means of transport that are a part of public transport are buses, trams, trolleybuses, metro, trains, ferries, planes, taxis.

In the period from 2010 to 2019, passenger vehicles accounted for the greatest share of internal passenger transport in the European Union, between 82% and 83.1%. This trend continued and even increased in 2020 to 87%, which can be interpreted as a direct consequence of the coronavirus pandemic. In the period from 2010 to 2019 buses, trams and trolleybuses were represented between 9.5% and 10.4%, but that number dropped to 7.1% in 2020. In 2019, railway traffic was represented by 8%, and in 2020 it fell to 5.4%.

Although the percentage of railway traffic is small, in 2021 5.2 billion passengers in the European Union, who travelled a total of 250 billion kilometres, used this mode of transport. In relation to the population size, this averaged 560 kilometres per inhabitant on national journeys.

The coronavirus pandemic also had a strong impact on air traffic, which was particularly reflected in airports, where international traffic was more prevalent due to the restrictions imposed to contain the pandemic. In 2021, the greatest number of flights was executed from the European Union member states to other countries on the European continent, and vice versa, i.e. 53.5% of all flights. This is followed by flights to the republics of the former Soviet Union – 9.4%, North America – 9%, North Africa – 8.2% and West Asia – 6.9% (Key figures on European transport, 2022).

Terrorism

Nowadays, terrorism is one of the most extreme forms of political violence. Terrorist groups view the victims of their actions as a pledge to strengthen the message they are sending or to make the goal they strive for more certain. Terrorism is a means of communication. It is a phenomenon whose goals and their accomplishment cannot be clearly defined as evil, because they are not so for all social groups. Precisely due to these characteristics, the concept of terrorism is very difficult to define.

Author Paul Kamolnick has developed a theory called "Terrorist Quadrangle Analysis". The goal of this analysis is to define four key elements of a terrorist organization. According to him, these are religious and political goals, media warfare, strategic goals and terrorist actions. Religious and political goals refer to the ultimate and immediate state required by a terrorist organization, i.e. the establishment of a state in which all authorities and laws would be subordinated to religious interpretation of Islam by terrorists. Media operations include the use of all available media and services to achieve goals and monitor the undertaken actions. Terrorist actions are all actions, operations and campaigns that have been carried out to accomplish religious and political goals. Strategic goals are general goals that a terrorist entity will achieve by undertaking all the previously mentioned operations and actions (Kamolnic, 2017:127). As an example of a strategic goal, we can mention the establishment of the so-called Islamic state.

Mladen Bajagić emphasizes that the key elements of the concept of terrorism are acts of violence; political, religious and ethnic motivation; political, religious or ethnic goals and messages; illegal and criminal act; criminal character, unpredictability, cruelty and recklessness; creating an atmosphere of fear, terror, panic and mistrust; innocent victims, civilian victims; the public, the desire for publicity (Bajagić, 2012: 90).

Terrorism, thus, includes the deliberate and calculated use of illegal force in order to achieve a political goal. Illegal force, in this case, can be undertaken by terrorist organizations or individuals.

The threat posed by the mentioned entities can be classified into several groups. According to the National Strategy for the Prevention and Countering of Terrorism for 2017–2021, terrorism can be religiously inspired, ethnic-nationalist, separatist, left-wing and right-wing.

Suicide attacks are a specific characteristic of modern terrorism.

One of the most active terrorist groups is Al-Shabaab, which operates in the territory of several African countries: Somalia, Kenya and Yemen. In the period from 2006 to 2017, the aforementioned organization, with 216 suicide bombers, carried out 155 terrorist attacks, during which more than 2,000 people were killed. Attacks were most often directed at representatives of the authorities and institutions of the countries where the attack was carried out, then at representatives of international organizations and missions, as well as facilities where persons from the

aforementioned groups were located, e.g. restaurants and hotels where they stayed (Warner&Chapin, 2018).

Terrorist attacks by Al-Shabaab caused the greatest number of victims during suicide attacks, amounting to more than 14 people killed per attack. It is characteristic that civilian victims are avoided during attacks. There are several reasons for this. The first one is that Al-Shabaab imposes itself as an alternative to the current authorities in the countries where it operates, almost as an opposition, and does not want negative publicity among the resident population. This confirms the thesis that terrorism cannot be viewed unilaterally, because what is an act of terrorism for someone is an act of martyrdom and resistance for someone else. The other reason lies in the alliance of Al-Qaeda and Al-Shabaab and a kind of instruction issued by Aymanal-Zawahiri, the current leader of Al-Qaeda, in his work "A Guide to Islam", which calls for restraint from attacks on Muslims.

One of the main characteristics of murders committed by terrorists is that they are multiple and mass. Mass murder can be defined as the killing of more than four people in a location, during an attack, without a great time difference between murders. The attack on the World Trade Centre on September 9, 2001 in New York is one of the most mass murders, when 2,998 people were killed. A characteristic example of mass murder is the bombing of the train in Madrid, when 191 people were killed. When it comes to this type of murder, the attacker or attackers do not have any personal contact with victims, they do not know them (Đurđević, 2014).

Terrorism is a complex phenomenon that cannot be viewed only through the prism of violence; it is necessary to understand the method of indoctrination that forces a person to carry out an attack during which, in addition to multiple victims, they most often kill themselves. The emergence of modern communication systems, such as the internet, has failed to fulfill its educational role. On the contrary, radical teachings and beliefs have become available, so in a vicious circle of brutal violence, religion and politics soldiers are recruited and created, who, sacrificing for the sake of achieving goals, will not have any brake, not even when one's own life is at stake. "Terrorism has to be viewed as a global phenomenon and a threat that, due to its continuous actions, has all the characteristics of guerilla warfare" (Jeftić et al., 2018: 36).

On the basis of the data presented in the previous part of the paper, it could be said that the most appropriate definition of terrorism has been given by Stephen Vertigans: "Terrorism is the targeted and intentional use of violence for political purposes." (Vertigans, 2008: 3).

Violence as a form of communication

Research has shown that radicalized individuals are not uneducated, and often have high school or a university education. On the basis of 172 biographies of jihadists from the Salafi movement, it was revealed that 60% of

them had a diploma. It should also be mentioned that 88% of leaders have a university education. Thus, for example, Osama bin Laden is an engineer, Al-Zawahiri, bin Laden's successor, a doctor-surgeon, while Abu Bakral-Baghdadi, the murdered leader of the so-called Islamic State, has a PhD. This data is an indicator that in some areas, schools and universities represent a kind of recruitment centres for terrorists. In addition to these institutions, prisons and the internet stand out as centres for terrorist recruitment. Further research has led to the conclusion that young men between the age of 15 and 25 are most susceptible to the process of radicalization, which refers to all cultures and regions in the world. The young men who were arrested in the Islamic Republic of Mauritania, because they are related to terrorist activities, were between the age of 16 and 24. Furthermore, in the Middle East region, men between the age of 15 and 25 were the most susceptible demographic group when it came to participating in terrorist-related criminal acts. The process of radicalization can be viewed through four phases:

- pre-radicalization;
- self-identification;
- indoctrination; and
- Jihadization.

In the first phase, a person has no interest and is not exposed to radical and extremist ideas. In the second phase, they begin to identify themselves with radical ideas, primarily through contact with radical teaching through social networks, acquaintances, literature, etc. In the third phase, radical convictions are ubiquitous and formed, and a person begins to view violence as a legitimate way of fighting for their convictions. In the last phase, a person undertakes violent actions (Sas et al., 2020).

During 2014, the Government of the United Kingdom removed 15,000 online documents that served as propaganda of the so-called Islamic State. Among them, the recruitment video "There's No Life Without Jihad" stood out in particular, in which the fighters, English citizens, invited others to join them in the fight. In another available video, the former leader of the so-called Islamic State Al-Baghdadi called on young Sunnis to join Jihad. In order to spread the propaganda of the Islamic State, an application for Android operating system called "The Dawn of Glad Tidings" was created. The application served as a direct form of communication with wider audience, which it was otherwise impossible to make a personal contact with. Via it, it was possible to see pictures, videos and read propaganda messages. The ultimate goal of using internet propaganda was to spread hatred in cyberspace. As a starting point, terrorists used social learning theory. The idea was that individuals will accept deviant behaviour that is propagated to them via the internet and that in this way an extremist will be created out of a harmless individual. Some social networks, such as Twitter, were used to spread the impression that there were many more extremists. Thus, a user

of this network posted a picture of decapitation, using the World Cup hashtag (#WorldCup), so that the mentioned picture would be available to as many users of this platform as possible before being removed. In addition, special online chat rooms were created and used to communicate directly with supporters (Birmingham, 2017).

A special role in the recruitment of individuals is played by political and religious leaders, who, through their actions, influence the spread of radical beliefs. All the mentioned factors lead to an emotional trigger with an individual. When it comes to personal factors, they are most often related to the individual's mental health and can include conditions such as anxiety, depression, social isolation, loneliness, certain personal crises. Such individuals may have a criminal record, a history of violent behaviour, military experience gained in war conflicts or training camps, where they learn to handle firearms and arme blanche, as well as explosive devices. These characteristics were particularly pronounced with "lone wolves" (Vergani et al., 2018). "Starting from such methods, which classify terrorism as a violent crime, international law condemns all terrorism and prohibits it as a method of political struggle" (Jasikovac, 2018: 321).

Terrorist attacks on public transport

When choosing a target to attack, terrorists are guided by the following criteria: high mortality that the attack will cause, poorly secured target, popular places with a great number of visitors, media coverage, places where the attacker can remain unnoticed, locations where it is not easy to organize evacuation of casualties and potential victims, as well as rendering emergency medical assistance (Kaewunruen et al., 2018).

Public transport, due to its characteristics, such as availability, low cost and the overall share in the population's transport, represents an ideal target for indiscriminate violence. A terrorist attack in a densely populated urban areas produces great material damage, human casualties and panic. The attackers have an advantage that passengers do not know each other, so it is easy for them to remain unnoticed.

In the period between 1920 and 1970, 15 attacks on public transport were registered, and after 1970 there were at least 477 terrorist attacks on public transport and accompanying infrastructure. Attacks began to intensify in the 1990s and in the first decade of the 21st century. They were usually carried out at stops and in passenger vehicles. During attacks on trains and railway stations, an average of 5 killed and 21 injured were registered, and in attacks on buses and bus stops, 4 were killed and 10 injured. (Jenkinsetal, 2010).

A half of the registered attacks took place in Asia, followed by the Middle East and North Africa with 22%, Sub-Saharan Africa with 13%, Latin America with 6%, Russia with 4%, Europe with 4%, and North America with 1% of the attacks. The most affected countries were India with 16%, Sri Lanka with 14% and Algeria with 7%. Road traffic was the subject of terrorist attacks in 53% of cases, and it was primarily targeted in North Africa, the Middle East and Latin America. Railway traffic and its infrastructure were attacked in 16% of registered cases. This type of transport was most often the subject of attacks in Asia, Sub-Saharan Africa and Russia. Air transport accounts for 12% of the total number of registered attacks, and these types of attacks most often occurred in Asia and Europe. Shipping is most often attacked in Asia, the Middle East and North Africa. The attacks were most often carried out with explosives in 55% and firearms in 33% of cases, followed by kidnapping and hostage-taking (5%), sabotage (2%) and arson (2%). In other cases, the means of the attack remained unidentified or they did not fit into other categories, such as an intentional crash of a plane caused by a pilot. In the past 40 years, 18,769 people lost their lives in the attacks on public transport and accompanying infrastructure, while 32,641 people were injured (Holgrersson&Bjornstig, 2013).

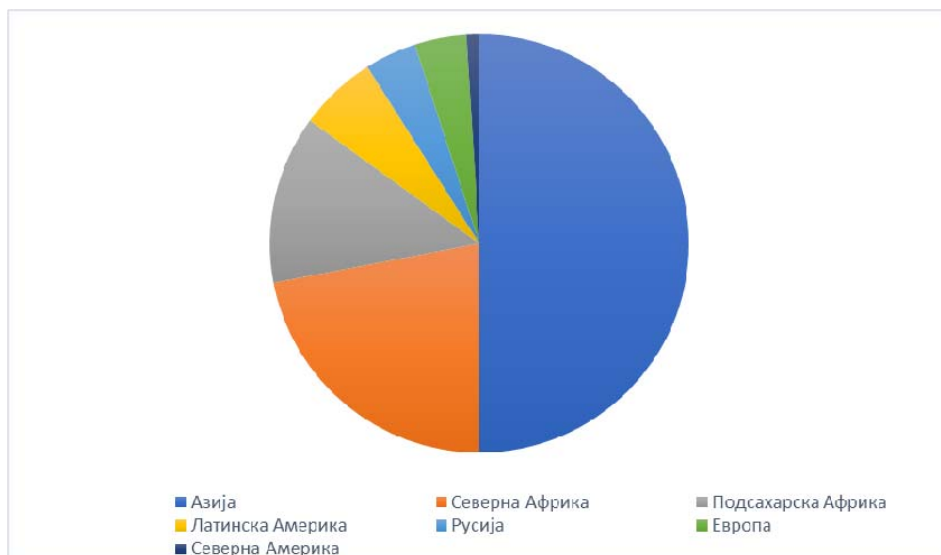

Chart 1 – Percentage share of registered terrorist attacks

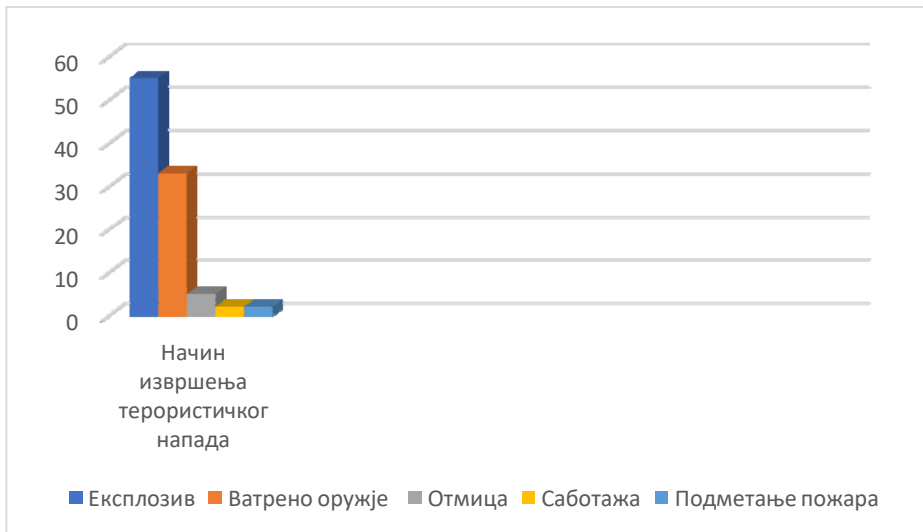

Chart 2 – *The method of the execution of a terrorist attack*

The most famous attacks on public transport since the beginning of this millennium are:

– April 3, 2017 – a suicide bomber killed 16 people and injured more than 40 in a metro station in Saint Petersburg. The suspected Kyrgyz was a member of the terrorist organization "Imam Shamil Battalion", (Clifford, 2017);

– March 22, 2016 – a suicide bomber detonated a bomb in the Brussels metro, killing more than 30 people. The terrorist was a member of the Islamic State (Cordonnier&Luminet, 2021);

– March 29, 2010 – a suicide bomber killed at least 40 passengers in the Moscow Metro (Yu et al., 2019);

– July 7, 2005 - four attackers executed a terrorist attack with explosives in the public transport system of London. The first three explosions took place in metro trains with an interval of 50 seconds, while the fourth attack was carried out in a bus. 56 people were killed, while over 700 were wounded. This event represents the greatest attack in London since World War II. Three attackers were of Pakistani origin, born and raised in Great Britain, while the fourth was of Jamaican origin, married to a British citizen. Explosives were in their backpacks (Sageman, 2019);

– March 11, 2004 – thirteen bombs, packed in sports bags and activated by a mobile phone, exploded in four passenger trains in Madrid, at three different railway stations. The greatest number of passengers were students and workers, and due to the morning rush hour, there was a large crowd. 191 people were killed and 1857

wounded. Three months later, Egyptian citizen Rabei Osman Syed Ahmed was arrested in Italy as the organizer of these attacks. The events in Madrid are considered the greatest terrorist crime in continental Europe. Al-Qaeda claimed responsibility for the attack (Munoz, 2017).

Consequences of terrorist attacks

The consequences caused by terrorist attacks are manifold. After the attack that happened in London in 2005, 20% of Londoners say they spend less time in the area of the city where the attack took place, while 11% say they are considering moving out of the city. At the end of 2005, almost half of Londoners felt that their lives were in danger. In the first days after the attack, 46% of residents did not want to travel by metro to work, and almost the same number, 43%, believed that the measures undertaken to prevent future attacks are not effective. This trend did not only affect London. In other major cities of Great Britain, such as Manchester, residents did not feel safe and believed that their cities would surely become the target of attacks. Real estate prices in London fell by 6%, while in Manchester the fall was even higher, 14%. The attacks did not only threaten real estate market, but also companies were affected. The cost of doing business increased, as business owners spent more money on insurance and security. Companies that were located near the place of previous terrorist attacks were particularly at risk. The trend that emerged then is almost identical to the one during the Covid-19 pandemic, namely that business correspondence took place to a greater extent in the form of emails or online meetings (Manelici, 2017).

Three months after the terrorist attack on September 11, 2001 in the United States, due to a feeling of personal safety, the more mass use of private cars began, which caused several thousand more car accidents than before the terrorist attacks, and thus increased the number of traffic death cases. As this trend continued for more than a year, the number of death cases resulting from the increased use of private cars exceeded the number of people killed in the attack. This claim is based on the fact that air traffic is statistically much safer than road traffic. A similar trend appeared in London after the attacks that took place in July 2005. Instead of using much safer metro transport, the use of bicycles as a means of transport became widespread, which led to the fact that in the second half of 2005 there were 214 more traffic accidents involving cyclists, compared to the number of such cases before 2005. In comparison, the following data can be mentioned: in Great Britain, 9 people on average die in traffic accidents per day, the number of people killed in the July attacks in London is equivalent to a six-day average of traffic accidents. When it comes to the September attack in New York, the death toll is close to the monthly death toll in traffic accidents in the United States. In the March 2004 terrorist attack in Madrid, 191 people died, which

corresponds to an average of 13 days of people killed in traffic accidents in Spain. All those who were killed in the aforementioned cases can be considered subsequent victims of terrorist attacks, because they occurred as a direct consequence of them (Litman, 2005).

On the basis of the mentioned data, terrorist attacks can be classified into primary and secondary. The primary attack is covered by the media, victims and material damage are counted according to it, while the secondary attack forces citizens to change their place of residence, means of transport, even the route to the workplace, creating an atmosphere of fear.

The analyses based on Risk Assessment Methodology - RAM, and which, through the process of identifying risk and its assessment, define steps to reduce risk to an acceptable level, can also be used to assess the risk of terrorist attacks on public transport. Some of them are RAMCAP PLUS, NSRAM, FAIR, SESTRAM, FAIT and RAND. The mentioned analyses can be used to identify critical points, but not as a means of evaluating the effectiveness of technical systems for protecting vulnerable infrastructure. The analysis that could be used for this purpose would consist of two phases. In the first phase, an anti-terrorist protection model would be developed that would rely on technical protection systems that include video surveillance equipment, detectors, etc. The second phase would be based on mathematical calculations of the real risk of a terrorist attack that is present at some location or public transport line (Shvetsov&Shvetsova, 2017).

Conclusion

Technology that could be particularly useful in the field of anti-terrorist protection are biometric systems, especially those that include face verification, but due to public resistance and legal non-compliance, these systems are not yet in mass use. Regardless of cultural differences between national states, the manner terrorists operate will not differ much; their goal will always be to discover and exploit the vulnerability of some system. The paper has emphasized the means of public transport that used to be most often attacked, as well as the manner and weapons for the execution of these attacks. It has been explained how the recruitment of new fighters is carried out and what factors are key to the process of radicalization. Indiscriminate violence has been described through attacks on public transport, where victims were civilian passengers. Such attacks have influenced both the change in lifestyle and the market.

The objective of this paper is to define common risk factors that can be implemented to most public transport systems, that is, can serve as a basis for neutralizing critical points that appear as a consequence of the specifics of some system.

Literature

[1] Bajagić, M. (2012). Međunarodna bezbednost, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd.

[2] Birmingham, A.I. (2017). Cyber-Extremism: Isis and the power of Social Media, City University, 139-143.

[3] Clifford, B. (2017). Radicalization and the Uzbek diaspora in the wake of the NYC attack, Program of extremist, The George Washington University, 2.

[4] Cordonnier, A., i Luminet, O. (2021). Consistency and social identification: a test-retest study of flashbulb memories collected on the day of the 2016 Brussels bombings, Memory, 1.

[5] Đurđević, Z. (2014). Krivična dela ubistva – etiološke i fenomenološke karakteristike, Službeni glasnik, 212-214.

[6] Holgreresson, A., i Bjornstig, U. (2013). Mass-casualty attack on public transport, Springer Science Business Media New York, 5-7.

[7] Jasikovac, M. (2018). Specifičnosti gradskog gerilca – urbanog teroriste. Vojno delo, 5/2018, Univerzitet odbrane u Beogradu.

[8] Jeftić, Z., Mišev, G., Obradović, Ž. i Stanojević, P. (2018). Savremeni konflikti i njihove tendencije. Vojno delo, 7/2018, Univerzitet odbrane u Beogradu.

[9] Jenkins, B.M., Butterworth, B.R., i Shrum, K.S. (2010). Terrorist attacks on public bus transportation: A preliminary empirical analysis, Mineta Transportation Institute, MTI Report, WP 09-01, 17-33.

[10] Kaewunruen, S., Hamad, A., i Silviu, C. (2018). A Decision Framework for Managing the Risk of Terrorist Threats at Rail Stations Interconnected with Airports, Journal Safety, 2.

[11] Kamolnic, P. (2017). The Al-Qaeda Organization And The Islamic State Organization: History, Doctrine, Modus Operandi, and U.S. Policy to Degrade and Defeat Terrorism Conducted in the Name of Sunni Islam, Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press.

[12] Litman, T. (2005). Terrorism, Transit and Public Safety, Evaluating the Risk, Journal of Public Transport Vol 8, No 4, 40-41.

[13] Manelici, I. (2017). Terrorism and the Value of Proximity to Public Transportation: Evidence from the 2005 London Bombings, Journal of Urban Economics, Volume 102, 55-69.

[14] Munoz, H.S. (2017). The trial of the 11 March 2004 Madrid terrorist attacks, New Journal of European Criminal Law, Vol. 8, 216-217.

[15] Nacionalna strategija za sprečavanje i borbu protiv terorizma za period 2017–2021. godina, Službeni glasnik RS, br. 94.

[16] Office of European Union. (2022). Key figures on European transport, 12-21.

[17] Saal, J., i Lippe, F. (2021). The Network of the November 2020 Vienna Attacker and the Jihadi Threat to Austria, Combating Terrorism Center at West Point, U.S. Military Academy, Volume 14, Issue 2, 33-34.

[18] Sageman, M. (2019). The London Bombings, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1-2.

[19] Sas, M., Ponnet, K., Reniers, G., i Hardyns, W. (2020). The role of Education in the Prevention of Radicalization and Violent Extremism in Developing Countries, Suinstability, 1-5.

[20] Shvetsov, A.V., i Shvetsova, S.V. (2017). Research of a Problem of Terrorist Attacks in the Metro (Subway, U-Bahn, Underground, MRT, Rapid Transit, Metrorail), , European Journal for Security Research 2, 137.

[21] Vergani, M., Iqbal, M., Ilbahar, E., i Barton, G. (2018). The Three Ps of Radicalization: Push, Pull and Personal. A Systematic Scoping Review of the Scientific Evidence about Radicalization into Violent Extremism, , Studies in Conflict & Terrorism, 8-12.

[22] Vertigans, S. (2008). Terrorism and societie. Burlingtom. Ashage Publishing Limited, 3.

[23] Warner, J., i Chapin, E. (2018). Targeted Terror: The suicide Bombers of al-Shabaab, Combating Terrorism Center, US Military Academy, 4-5.

[24] Yu, H., Wang, Y., Qui, P., i Chen, J. (2019). Analysis of natural and man-made accidents happened in subway stations and trains: based on statistics of accident cases, Matec Web of Conferences 272, 4-5.

[25] Zakon o prevozu putnika u drumskom saobraćaju, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 68/2015, 41/2018, 44/2018 - dr. zakon, 83/2018, 31/2019 i 9/2020.

S u m m a r y

Modern society is dependent on public transport. Some economic groups exclusively use public transport as the only form of transport, especially in urban areas. Some countries motivate citizens to use public transport more massively in order to reduce congestion; electric buses are introduced into traffic in order to act socially responsible and reduce global warming.

The use of public transport is highly intensive in the morning when employees travel. This is exactly the time when terrorist actions are planned. The attacks that took place in 2004 in Madrid and in 2005 in London prove this claim. Victims are not the only goal of terrorists, media coverage of an event is also important, followed by taking the blame by some terrorist group, with the message that the attack represents revenge. In this way, the blame is shifted to the officials of the country where the attack took place.

In the future, it can be expected that the targets of attacks will be all systems and strategic resources that are necessary for the normal functioning of a society. Public transport and accompanying infrastructure, energy plants, water supply, hospitals, public squares, shopping malls and all places that are visited massively or whose resources are used are at risk of attack.

Terrorist attacks have a negative impact on economy, the labour market, increase the costs of business in risk zones, require additional financial resources for the extraordinary engagement of personnel, as well as new technical solutions.

In order to make such places safer, it is necessary to create a model, simulate an attack and then define all critical points of a system, from accompanying infrastructure to transport. A theoretical model would not be universally implemented, but would have to include certain risk factors that are unique to everyone, such as

mass use. It should be borne in mind that, in addition to the main attack, there may be later additional attacks when the emergency services arrive, and they may be planned in such a way as to hinder their arrival.

The fight against terrorism should mobilise all social factors, such as schools and religious organisations, in order to educate social and religious groups at risk. This is particularly important because places of recruitment and religious radicalization are schools, religious facilities, penal and correctional institutions and social networks. Society has to be able to recognize radical learning and behaviour and react immediately.

Nowadays, the Republic of Serbia is in a complex security environment. We should not forget that our country is presented in a negative context, with threats in a propaganda video material of the so-called Islamic State. Since the use of public transport is widespread in our country, especially in the city of Belgrade, and the construction of the subway has also been announced, it is necessary to continue to nurture a security culture.

Key words: public transport, terrorism, terrorist attacks, violence, radicalization, victims

© 2023 The Authors. Published by *Vojno delo* (<http://www.vojnodelo.mod.gov.rs>).

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

THE EUROPEAN AND NATIONAL LEGAL FRAMEWORKS FOR COMBATING THE DIGITAL DIMENSION OF GENDER-BASED VIOLENCE

Iris Bjelica Vlajić*

Достављен: 03. 02. 2023.

Језик рада: Енглески

Кориговано: 16. 05. 23. 05. 2023.

Тип рада: Прегледни рад

Прихваћен: 12. 06. 2023.

DOI број: 10.5937/vojdelo2302045B

The development of technology and the Internet has made virtual space a place for the exchange of various information and data. In addition to benefits it provides to users, there are unwanted side effects, including digital violence. The main problem is the establishment of a legal framework for the fight against digital violence directed against individuals or groups, because there are no temporal or geographical boundaries in virtual space, which makes it difficult to define national jurisdictions, as well as a great number of types of this violence. The subject of the research in this paper is the prevention of gender-based digital violence due to the importance and impact it has on society, and also the fact that violence which begins as digital one often culminates in physical violence and leads to serious injuries or death of persons affected by it. Successful combating this type of violence requires the cooperation of various actors in order to show that violence against women and girls is not acceptable. The Council of Europe and the bodies of the European Union simultaneously fight against digital violence in Europe by adopting various documents that are mandatory for member states. The Republic of Serbia harmonises its legislation with European acts. The method of content analysis and historical method have been used in writing this paper, and the objective has been to answer the following question: which international documents prohibit digital violence and what mechanisms are available to state authorities to fight against it. It has been concluded that it is necessary to ensure the implementation of adopted documents and the cooperation of state authorities and bodies with compa-

* Ministry of Defence of the Republic of Serbia, Defense Policy Sector, Belgrade, Republic of Serbia, iris_bjelica_vlajic@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-6999-876X>

The views expressed in the paper reflect the personal view of the author, and not of the institution.

nies that are the owners of the platforms and applications used for conducting violence, as well as the constant improvement of the services and officers who fight against this type of violence.

Key words: strategic documents, comparison, security and defence, regional security, strategic commitments

Introduction

Technological advancement has made it possible to link and share important information and personal data, freedom of speech and association, as well as raising awareness of human rights violation (Kastels, 2018:11). At the same time, an additional basis has been set for gender-based violence against women and girls with little or no responsibility of perpetrators, who are former emotional partners, acquaintances or anonymous individuals (Harris, 2020:321). According to definition, violence is the use of force or the threat that force will be used against a person or property in order to achieve a goal, which may result in death, injury, destruction of property, poverty or psychological consequences (OSCE, 2021:31). Restrictions introduced during the COVID-19 pandemic have contributed to the increase in digital violence, which has various forms and types. Violence can be physical, sexual, psychological/emotional, economic and digital. It is possible to perform several types of different violent behaviour with the same action. The fact that some violence is committed online or using technology is what defines the concept of digital violence (Priručnik za prevenciju rodno zasnovanog nasilja, 2015:11). According to a place of conduct or an object against which it is carried out, violence is classified as: self-harm, sports/public/street violence, peer violence, family/partnership violence, cyber/media and minority violence. All forms of violence against women committed in the digital sphere have a negative psychological impact on the victim of violence, so they can be categorised as psychological violence with the use of technology.

Digital violence is any type of violence committed by digital technology. It is a new phenomenon that is constantly increasing. The perpetrators' motive is to harass, injure or humiliate the other person, which is why different actions are undertaken, but they all have in common that they deepen gender inequality. Violence against women online, and with the assistance of technology, occurs on different platforms and various tools, such as social networks, private messaging applications, e-mail, dating applications, forums, media comment sections, video games or platforms for video conferences, etc., and they all have in common that they are publicly available (Van der Wilk, 2021:28). Violence is often visible to general public, since sharing such content is unrestricted, thereby constantly re-victimising victims (Recommendation CM/Rec, 2018, par 2.3.4). Due to frequent complaints, some Internet providers and owners of applications and platforms, such

as Facebook, have adopted measures to suppress certain forms of digital violence, such as hate speech, by appointing an independent commission to investigate users complaints. Without the cooperation of companies that own Internet platforms, it is not possible to successfully suppress any form of digital violence, because they often fall under several different jurisdictions, and include the responsibility of intermediaries and perpetrators (Harris, Vitis, 2020:326). Gender-based violence committed in the digital sphere against women and girls violates a wide range of human rights protected by international and European standards, and can be particularly harmful for those women and girls who are exposed to cross forms of discrimination (racial, ethnic, religious or sexual minority). Attacks are particularly dangerous because they have a serious impact on the well-being and human rights of a person, and also the effect of further spreading hate speech and limiting access to democratic debate when related to female views on certain topics online, such as feminism, gender equality, sexual abuse or specific aspects of women rights, such as sexual and reproductive health. This leads to self-censorship of women and girls and limiting their interaction online, or completely eliminating them from social networks (Vulić, Čabarkapa, 2020:92).

Violence on the Internet is used to prevent a favourable environment for the work of women in society. Due to the role they have in society, certain groups, such as celebrities, politicians, journalists, environmental and other activists and women human rights defenders, may be more exposed to such violence and campaigns to slander their personality or work (Vasiljević et al, 2018:168). The digital dimension of violence against female journalists, as well as other independent researchers, affects the successful performance of their role as public guardians in democratic societies because they are under constant threats through digital means, which is why the OSCE started a special project in 2015 focused on the security of journalists on the Internet. There are human rights standards for providing security and combating gender-based violence, but what lacks is their implementation. One of the tasks of this paper is to emphasise the responsibility of users, and also of society as a whole, for the suppression of gender-based violence.

The European legal framework for combating digital violence

The fight against gender-based digital violence in Europe takes place simultaneously, under the auspices of the Council of Europe and within the European Union. There are four main directions for the fight against digital gender-based violence: prevention, protection of victims, prosecution of perpetrators and coordination of policies of state authorities. Since virtual space is not subject to a classic division of territory into national jurisdictions, the cooperation of states in the fight against digital violence is necessary, and also the joint struggle of various actors within state (ITU & UN Women, 2015:2). Therefore, the Council of Europe has initiated a series of activities, which resulted in the

adoption of two key conventions and the general recommendation on digital violence against women. The first and most relevant international legally binding treaty dealing with crime and evidence gathering in cyberspace is the 2001 Council of Europe Convention on Cybercrime (Budapest Convention), open to accession by any country willing to implement its provisions and join the international cooperation in relation to cybercrime. The Convention includes two protocols. The First Additional Protocol is from 2002 and is related to the incrimination of acts of a racist and xenophobic character committed using computer systems, motivated threats and insults, gross minimization and approval or justification of genocide or crimes against humanity. The Second Additional Protocol to the Budapest Convention, adopted in 2021, aims to ensure more effective cooperation between judicial authorities and the collection of electronic evidence. The importance of the decision from the Second Protocol is indicated by the fact that the European Commission, in accordance with Article 16, 82(1), 218(5) and (6) of the Treaty on the Functioning of the EU, has adopted a decision authorising, in the interest of the smooth functioning of the Union, the members to sign and ratify the Second Additional Protocol to the Budapest Convention.

The 2011 Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention) requires member states to make and implement comprehensive and coordinated policies at all levels of government and by all relevant institutions, including government agencies, NGOs, national, regional and local parliaments and authorities and to acknowledge the existence of digital violence. It has been updated by other relevant instruments, such as the Lanzarote Convention and the Resolution of the European Parliament with recommendations on the fight against gender-based violence. The Istanbul Convention, in Article 3, defines violence against women as any gender-motivated act of violence that results in or will result in physical, sexual, psychological or economic harm or suffering of women, including threats of such acts, coercion or arbitrary deprivation of liberty, whether this happens in public or private life.

General recommendation no. 1 on the digital dimension of violence against women (*GREVIO*), was adopted on October 20, 2021. The independent professional body of 15 members called the Group of Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence, who have expertise in the field of human rights, gender equality, violence against women and domestic violence, or in the provision of assistance and protection to victims was established in order to implement the recommendation. *GREVIO* undertakes visits and evaluation, monitoring the effective implementation of the Istanbul Convention in member states and prepares reports on this. The first report for Serbia was released in November 2019.

The Recommendation of the Committee of Ministers on preventing and combating sexism *CM/Rec(2019)1* and the accompanying Guidelines for preventing and combating sexism emphasise the measures for implementation, which were adopted in 2019. The document mentions that the Internet is a useful tool for the exchange of ideas and information, and also for the spread of sexist, offensive and violent content, so member states should implement legislative measures that define and incriminate

incidents of sexist hate speech, applicable to all media and reporting procedures, reporting and sanctioning. It is recommended that member state governments take measures to prevent and combat sexism and its manifestations in the public and private sphere and encourage relevant stakeholders to implement appropriate laws, policies and programmes and monitor progress in the implementation of measures. States should inform the Council of Europe about the implemented measures and the achieved progress and ensure that the Recommendation and its appendix are translated and distributed to authorities and other parties.

There are other documents that indirectly prohibit digital violence, and the most important one is the Council of Europe Strategy on Internet Governance 2016–2019, which calls on members to protect, especially women and children, from abuses on the Internet, including sexism and cyber violence. This is also discussed in several resolutions of the Parliamentary Assembly.

The European Union has not acceded to the Council of Europe Conventions directly, but through the ratification by its members, because the activities of the European Union and the Council of Europe complement each other. Although the European Union has adopted documents dealing with the problems of digital violence, no EU legislation deals with the problem of gender-based digital violence in a comprehensive way. Therefore, in 2021, the European Parliament sent the Resolution (2021/2035 INL) with recommendations to the Commission to identify gender-based violence as a new criminal act, in accordance with Article 83(1), third subparagraph of the Treaty on the Functioning of the European Union, especially if the violence has the digital dimension. The position of the European Parliament is that gender-based violence, both online and offline, accompanied by a lack of access to appropriate protection, is a serious manifestation of gender-based discrimination and is a violation of the Charter of Fundamental Rights of the European Union (Combating gender-based violence: Cyber violence, 2021:19). That proposal is the legal basis for the adoption of a directive aimed at preventing and combating all forms of gender-based violence. The proposal of a directive of the European Commission and the European Council to combat violence against women and domestic violence was drafted on March 8, 2022 and is currently in the regular procedure for adoption. It defines the criminalisation of certain types of digital violence by introducing new criminal acts or expanding the current ones, in order to regulate some forms of harmful behaviour committed online or using technology in some member states, and it also proposes more rigorous sanctions for these crimes, and greater support to victims. The main task of this directive would be to harmonise the European law with the current international standards in the field of rights and freedoms, i.e. protection from violence.

As a result from all the above, the firm determination to prevent and sanction gender-based digital violence arises. However, what is missing are precise measures and actions by member states. Due to omissions and the absence of procedures that enable the protection of victims and the prevention of the spread of violence, some persons exposed to violence have turned to the European Court of Human Rights. The task of the European Court of Human Rights is to set a minimum

level of protection. In its decisions, this Court deals with the issue of digital violence and the fight against it indirectly, by analysing other rights guaranteed by the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, such as the right to life, the right to prohibit torture and inhumane treatment, the right to privacy, the inviolability of family life and home, the right to freedom of expression and the prohibition of discrimination (*Volodina v. Russia 1*). The greatest number of decisions of the European Court in relation to cyber violence are related to the right to freedom of expression and hate speech against minorities (political opponents, religious groups, sexual minorities, etc.), but there are also some decisions that include the issue of gender-based digital violence. Having in mind the decisions it has made in this field, the European Court of Human Rights has provided important notes on the obligations of member states to protect women from digital manifestations of violence, and also the obligations of companies that own portals or platforms used for doing some type of violence (*Delfi v. Estonia*). The judgments by the European Court of Human Rights in these cases are important because they impose obligations on states to take affirmative measures to protect the rights of individuals, even when it means invading their privacy (*Airey v. Ireland*), especially when it comes to vulnerable groups (*Bevacqua and S v. Bulgaria*). Gender-based violence is prohibited regardless of whether it is carried out in physical or virtual space and is an illegal activity according to international standards. When gender-based digital violence is committed between partners or ex-partners, it is the state obligation to respond to the victim's report of suffering some form of violence in a timely manner and to consider the accusations impartially and with necessary seriousness (*Buturuga v. Romania*), especially if the reports are repeated (*Kontrova v. Slovakia*). Most often, the abuser violates the victim's privacy by using their passwords and social media profiles to post content that is offensive or otherwise objectionable. Actions by state authorities after reporting by the victim have to be timely and sufficient to end acts of violence (*Volodina v. Russia 2, Para. 57*). In cases of digital violence that has the gender dimension, it is necessary to initiate criminal proceedings and act by competent state authorities with the emphasis they put on other criminal acts, regardless of traditional values valid in such a society (*Opuz v. Turkey*). On the other hand, proceedings involving private lawsuits by injured parties is a burden for victims, thus it is necessary to amend the national legislation so that these acts are prosecuted *ex officio* (*Volodina v. Russia*).

The rights guaranteed to all persons located in the territory of member state in which the European Convention is implemented are vested without restriction and to the extent that vesting those rights does not limit the rights of other persons. In this sense, there is the right to freedom of expression as long as that expression does not entail hate speech. When the line between the peaceful vesting of some rights and endangering the rights of third parties is crossed, it is everyone's duty to sanction such violation according to the capacities available to different entities. This means that the owners of portals, platforms or electronic media have the obligation to remove all content that poses a threat to someone's safety, health or life, and also

contains hate speech or incitement to any form of violence. This is extremely important because, as pointed out in the case of *NIT S.R.L. v. Moldova*, "communications play a great role and have the responsibility in creating personal attitudes" (Para. 97). At the same time, state authorities have the right and obligation to demand from owners of the Internet space the implementation of this obligation with the right to impose appropriate sanctions if the disputed contents are not removed or are not removed promptly (*Delfi v. Estonia*).

The national legislation of the Republic of Serbia

The Constitution of the Republic of Serbia prohibits discrimination, guarantees gender equality and the protection of human and minority rights and the protection of physical and psychological integrity. The freedom of thought and expression is the course of civilization that includes the right to have a personal opinion, share and receive information, views and ideas without the influence of state authority or third parties. There are limits meaning prohibition of abuse of such a right (fake news, hatred spread). Various international agreements have been signed and accepted, which guarantee the freedom to be vested with various rights and the prohibition of any violence against women. In addition to other countries, Serbia has ratified the Istanbul and Budapest Convention, while both Additional Protocols to the Budapest Convention have been signed, which has set the framework for the adoption of national laws. These documents require signatory states to establish authorities and procedures that will provide electronic evidence for the needs of specific criminal investigations, for every criminal offense whose evidence is in electronic form, as well as to effectively facilitate international police cooperation and mutual legal assistance in criminal investigations or proceedings for such criminal acts. Therefore, special teams dealing with high-tech crime in the police and prosecutor's office have been established. The adoption of the Law on Gender Equality has set rules that prohibit digital violence with the gender dimension. However, the criminal legislation has not yet been amended to fully define the criminal acts related to digital violence. Those shortcomings in the explicit regulation can be overcome by a broader interpretation of the current norms because the Criminal Code of Serbia recognises the criminal offense against the security of computer data, the criminal offense of sexual harassment, the criminal offense of endangering security and the criminal offense of publishing and displaying someone else's file, portrait or video that can be used individually for some of the acts of gender-based digital violence. However, there is a problem of uneven jurisprudence. The prosecution of the perpetrators of these criminal offenses is still undertaken by a private lawsuit, and not *ex officio*, which contributes to a great number of victims giving up prosecution and represents a violation of the recommendations of the European Court of Human Rights. The prosecution and punishment are negatively affected by the duration of court proceedings. The Higher Public Prosecutor's Office - Special Department for High-Tech Crime also uses the possibility of the principle of opportunity, from Article 283 of the Criminal Code, which stipulates that a criminal charge can be dismissed if the suspect

performs an action within a given period, such as paying some amount of money for humanitarian purposes. Therefore, the statistics of convictions for all forms of violence is very low, which is also influenced by the lack of information on ways to report abusers, as well as shortcomings in the collection of evidence (Perović, 2018:161). Furthermore, there is a lack of measures to protect victims in the evidentiary procedure, thus avoiding secondary victimization (Cvetičanin Knežević, 2019:15). The insight into the practice of the Higher Public Prosecutor's Office and the Court of Appeal in Belgrade shows that proceedings for digital violence in the form of reports for endangering security, persecution, racial and other discrimination have been conducted. For the criminal offense of endangering security, reports have been submitted for attacks on celebrities, journalists, women and activists. For endangering the safety of women, 9 final judgments have been passed, but only once there has been a prison sentence, while the rest have been fines or suspended sentences (Sloboda izražavanja u digitalnom prostoru Srbije: 24-25). For the criminal acts of persecution, out of 18 legally concluded proceedings, four have been conducted due to gender-based digital violence, and in one of them the measure of confiscation of a mobile phone as a means of committing a criminal offense has been imposed (Sloboda izražavanja u digitalnom prostoru Srbije: 27).

As a part of the obligations undertaken as a candidate country for membership in the European Union, the Republic of Serbia has the obligation to fully harmonise its legislation with the law of the Union. Pursuant to Article 68 of the Convention, at the beginning of 2018, GREVIO began an assessment of the situation in the Republic of Serbia. The report, which was published on January 22, 2020, outlines the progress made by the country since the Istanbul Convention came into force, with the adoption of the Law on the Prevention of Domestic Violence, which has greatly improved intervention in individual cases and provided law enforcement agencies, prosecutor's office and social services with tools for victim protection. Since the Istanbul Convention came into force, a special effort has been made to criminalise various forms of violence against women by introducing specific criminal acts. However, activities aimed at suppressing other forms of violence that do not fall under the category of domestic violence have not been included. The adoption of the Law on Gender Equality has enabled some of the recommendations from the Report to be fulfilled, such as the harmonisation of main terms and definitions with those from the Convention, and also the development of methodology for collecting and processing data on all forms of violence covered by the Istanbul Convention, which facilitates the work of judicial authorities in the fight against violence. Nevertheless, state policies, measures and services have to be of a comprehensive character and implemented in a coordinated manner, with the allocation of appropriate state resources (Jewkes, Dartnall, 2019). Moreover, it is necessary to improve the services that render services to female victims of violence in terms of counselling or support. In order to systematically deal with this issue, the Government has adopted the Strategy for preventing and combating gender-based violence against women and domestic violence in the period 2021–2025.

In order to provide a higher level of awareness, sensitization and capacity building in relation to all forms of violence against women and children, the Government of the Republic of Serbia and the Office for IT and eGovernment have established a national platform for the prevention of violence in Serbia and a national contact centre for child safety on the Internet, which are important steps in the field of prevention.

Conclusion

Innovations and technical development are used for various forms of digital illicit behaviour, including gender-based violence (Giugni, 2021:77). The digital dimension of gender-based violence has a serious impact on the lives of women and girls, including their safety, physical and mental health, livelihood, family ties, dignity and reputation. Digital violence is the result of long-standing problems of gender inequality and discrimination against women. The lack of comprehensive and accurate data collection in this field leads to fragmented and incomplete information (Agencija evropske unije, 2014:14), and also to a fragmented approach to problem solving. The collected data show that the scope of digital violence against women and girls is increasing, while at the same time there is a high rate of impunity due to insufficient reporting, conducting proceedings based on private lawsuits or ignorance and lack of technical resources for collecting evidence related to digital violence.

The Constitution and laws of the Republic of Serbia prohibit any form of violence against women, including digital violence. However, the current laws have to be harmonised in order to solve the problem more fully. In addition, education of state employees and media campaign are necessary to change the awareness and understanding of the entire society. With continuous training, law enforcement officers achieve better results in the investigation of digital violence (European Institute for Gender Equality, 2017:7). National human rights structures, such as equality bodies, ombudsman institutions and human rights NGOs, also have an important role in the fight against online violence against women, especially when their mandate allows them to study cases of online hate speech. The role of national bodies is also important in raising awareness of this phenomenon. The continuous education of the young generation contributes to preventing the spread of violence against women and girls in the physical world or with the help of technology.

Stable financing of training, modernisation and equipping of competent bodies with adequate technological tools necessary for detecting, recording and researching illegal activities in the digital world is a very important segment of the fight. In doing so, it is important to respect the identity of the victim and the confidentiality of data obtained during the investigation. The European and national legal instruments provide opportunities to combat digital violence. The Republic of Serbia has undertaken the first steps in harmonising its legislation with the current standards, but a change in awareness and understanding of the entire society about the disastrous impact of gender-based digital violence on individuals and society as a whole is needed.

Literature

[1] Agencija Evropske unije za osnovna prava (2014) Violence against women: an EU-wide survey – Main results, Luksemburg, Kancelarija za publikacije Evropske unije.

[2] Barak, A. 2005. „Sexual Harassment on the Internet.” *Social Science Computer Review*, Volume 23 (1):177-92.

[3] Citron, D. K. 2009. „Cyber Civil Rights.” *Boston University Law Review* 89: 61–125.

[4] Citron, D. K. 2014. *Hate Crimes in Cyberspace*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

[5] Combating gender-based violence: Cyber violence, EPRS – European Parliamentary Research Service, 2021, preuzeto 11. avgusta 2022. godine sa [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/662621/EPRS_STU\(2021\)662621_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/662621/EPRS_STU(2021)662621_EN.pdf)

[6] Cvetičanin Knežević, H. (2020) Digitalno okruženje i rodno zasnovano nasilje – prilog proučavanju, *Antropologija, Институт за етнологију и антропологију*, 20(3):141-160.

[7] Cvetičanin Knežević, H. (2019) Rodno zasnovano nasilje nad ženama u digitalnom okruženju – legislativni okvir regulacije, Beograd, Fakultet političkih nauka, preuzeto 6. decembra 2022. godine sa <https://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/HCKnezevic-RODNO-ZASNOVANO-NASILJE-NAD-Z%CC%8CENAMA-U-DIGITALNOM-OKRUZ%CC%8CENJU-LEGISLATIVNI-OKVIR-REGULACIJE.pdf>

[8] Duhaček, D. (2014) Studije roda: od Deklaracije o pravima žene i građanke do drugog pola, Beograd, Fakultet političkih nauka, Centar za studije roda i politike.

[9] Dunn, S. (2020) Technology-Facilitated Gender-Based Violence: An Overview, Centre for International Governance Innovation: Supporting a Safer Internet Paper No 1, preuzeto 23.maja 2023. sa <https://www.cigionline.org/publications/technology-facilitated-gender-based-violence-overview/>

[10] European Institute for Gender equality (2017), *Cyber violence against women and girls*.

[11] Free to be online, A report on girls' and young women's experiences of online harassment, Plan International, 2020 preuzeto 8.8.2022. godine u 11.00 sa <https://plan-international.org/publications/free-to-be-online/>

[12] Giugni L. (2021) From Individual Perpetrators to Global mobilization Strategies: The micro-foundations of Digital Violence against Women in Powell, a., Flynn, A., Sugiura, L., (eds) *The palgrave Handbook of Gendered Violence and Technology*, Palgrave Macmillan:75–91.

[13] Harris, B.A., (2020) *Technology and Violence Against Women*, Walklate, S., Fitz-Gibbon, K., Maher, J. & McCulloch, J. (Ed.) *The Emerald Handbook of Feminism, Criminology and Social Change (Emerald Studies in Criminology, Feminism and Social Change)*, Emerald Publishing Limited, Bingley:317-336.

[14] Harris, B., Vitis, L. (2020) Digital intrusions: technology, spatiality and violence against women, *Journal for Gender Violence*, Center for Gender and Violence Research University Bristol, Volume 4(3):325-341.

[15] Henry, N., and A. Powell. 2016. “Sexual Violence in the Digital Age: The Scope and Limits of Criminal Law.” *Social & Legal Studies* 25(4):397–418.

[16] International Telecommunications Union & UN Women (2015) *Cyber Violence against Women and Girls: A world-wide wake-up call*.

[17] Ispred ekrana, istraživanje o rodno zasnovanom nasilju u digitalnom prostoru (2022) Atina – udruženje građana za borbu protiv trgovine ljudima i svih oblika nasilja nad ženama, Beograd.

[18] Jewkes, R., Dartnall, E. (2019) More research is needed on digital technologies in violence against women, *The Lancet Public Health*, Vol 4(6):270-271.

[19] Jørgensen, R.F. 2017. „What Platforms Mean When They Talk About Human Rights.” *Policy & Internet* 9 (3):280-96.

[20] Kastels, M (2018) *Uspom umreženog društva*, Beograd, Službeni glasnik.

[21] Korpisaari, P. (2022) from Delfi to Sanchez – when can an online communication platform be responsible for third party comments? An analyses of the practice of the ECtHR and some reflections on the Digital Service Act, *Journal of Media Law*, 14(2):352-377.

[22] Núñez Puenta, S., D'Antonio Maceiras, S.& Fernández Romero, D (2021) Twitter Activism and Ethical Witnessing: Possibilities and Challenges of Feminist Politics Against Gender-Based Violence, *Social Science Computer Review*, 39(2):295-311
<https://doi.org/10.1177/0894439319864898>

[23] OSCE (2021) *Rodno zasnovano nasilje nad političarkama u Srbiji*.

[24] Perović, M (2018) Sajber kriminal kao globalna prijetnja u svijetu, *Vojno delo* 70(3):157-163.

[25] Priručnik za prevenciju rodno zasnovanog nasilja, (2015) Beograd, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

[26] Recommendation CM/Rec(2018)2 of the Committee of Ministers to member States on the roles and responsibilities of internet intermediaries, Adopted by the Committee of Ministers on 7 March 2018 at the 1309th meeting of the Ministers' Deputies preuzeto 10. avgusta 2022godine u 13.33 sa
https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680790e14

[27] Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences on online violence against women and girls from a human rights perspective A/HRC/38/47, UN Human Rights Council, 2018, preuzeto 11. avgusta 2022. godine sa
<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G18/184/58/PDF/G1818458.pdf?OpenElement>

[28] Salter, M. (2017) From Geek Masculinity to Gamergate: The Technological Rationality of Online Abuse, *Crime, Media, Culture*, 14(3):1-18.

[29] Sloboda izražavanja u digitalnom prostoru Srbije, analiza tužilačke i sudske prakse (2022) Komitet pravnika za ljudska prava YUCOM, Beograd.

[30] Suzor, N., Dragiewicz, M., Harris, B., Gillett, R., Burgess, J. & Van Geelen, T.(2019) Human rights by design: The responsibilities of social media platforms to address gender-based violence online, *Policy and Internet*, 11(1):84-103, preuzeto 22. maja 2023. godine sa <https://eprints.qut.edu.au/121223>

[31] Van der Wilk, A. (2021) Protecting Women and Girls from Violence in the Digital Area, The relevance of the Istanbul Convention and the Budapest Convention on Cybercrime in addressing online and technology-facilitated violence against women, Council of Europe, preuzeto 9. avgusta 2022. godine sa <https://rm.coe.int/prems-153621-gbr-2574-study-online-a4-bat-web/1680a4cc44>,

[32] Vasiljević, D., Vasiljević, J., Vuletić, D. & Đurić, A. (2018) Multikriterijumska analiza masovnih medija za prenos socijalnih uticaja u sajber prostoru, *Vojno delo* 70(3):164-175.

[33] Vulić, A., Čabarkapa, M. (2020) Mogućnost uticaja sajber prostora na donošenje odluka o karijernom napredovanju, *Vojno delo*, 72(2):79-97.

[34] Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, broj 12/2013.

[35] Zakon o potvrđivanju Konvencije o visokotehnoškom kriminalu, Službeni glasnik RS, broj 19/2009.

[36] *Zakon o rodnoj ravnopravnosti*, Službeni glasnik RS, broj 52/2021.

[37] Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnoškog kriminala, Službeni glasnik RS, broj 61/2005, 104/2009.

Odluke Evropskog suda za ljudska prava:

[1] Airey protiv Ирске, file:///C:/Users/pc/Downloads/AIREY%20V.%20IRELAND.pdf

[2] Bevacqua i S protiv Бугарске
<https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-86875%22>

[3] Бутуруга против Румуније,
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22tabview%22:%22document%22,%22itemid%22:%22001-201342%22>

[4] Делфи против Естоније
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22tabview%22:%22document%22,%22itemid%22:%22001-155105%22>

[5] Контрова против Словачке
https://www.coe.int/t/dg2/equality/domesticviolencecampaign/resources/Kontrova%20v.%20Slovakia_en.asp

[6] NIT S.R.L. против Молдавије, параграф 97,
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22tabview%22:%22document%22,%22itemid%22:%22001-216872%22>

[7] Опуз против Турске
<https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-92945%22>

[8] Володина против Русије,
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22tabview%22:%22document%22,%22itemid%22:%22001-211794%22>

[9] Володина против Русије,
<https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-180628%22>

S u m m a r y

The development of technology and the Internet has made virtual space a place for the exchange of various information and data, but it also has unwanted side effects, such as digital violence. Violence is unacceptable, but digital violence, regardless of whether it is directed against individuals or groups, is a special problem, because in virtual space there are no temporal or geographical boundaries defined by national jurisdictions, so successful combating this form of violence requires the cooperation of various actors. The digital dimension of gender-based violence has a serious impact on the lives of women and girls, in terms of their safety, physical and mental health, livelihood, privacy, dignity and reputation, which is the result of centuries-long gender inequality and discrimination against women. The lack of comprehensive and accurate data collection, as well as a systemic approach to solving problems in this field, means that information is fragmented and incomplete, although the collected data show that the extent of digital violence against women and girls is increasing, while at the same time there is a high rate of impunity due to a lack of interest in conducting investigations in such proceedings or ignorance and lack of technical resources for collecting evidence related to digital violence. The fight against violence in the digital world is possible. Law enforcement officers would achieve better results in digital violence investigations with continuous training. National human rights structures, such as equality bodies, ombudsman institutions and national human rights institutions, also have an important role in the fight against online violence against women, especially when their mandate allows them to study cases of online hate speech. The role of such national bodies is also important in terms of raising awareness of this phenomenon and developing standards. Constant education and change of understanding among young generations in order to avoid the spread of violence against women and girls in physical world or with the assistance of technology, is an indispensable segment of such a struggle. In order to monitor technological progress, stable financing of training, modernisation and equipping of competent bodies with adequate technological tools necessary for detecting, recording and investigating illegal activities in the digital world are necessary. In doing so, it is important to respect the identity of the victim and the confidentiality of the data obtained during the investigation. The European and national legal instruments provide opportunities to combat digital violence. The objective of this paper has been to answer the question which international documents prohibit digital violence and what mechanisms are available to state authorities to combat it. The result of the research shows that the work of the European bodies on establishing standards and providing protection to victims of gender-based digital violence has been accelerated, and also that states are left with the opportunity to develop

mechanisms in their internal systems that will best meet the needs of society. The mechanisms of cooperation and exchange of information and provision of mutual legal assistance have been established. The Republic of Serbia has undertaken the first steps to harmonise legislation with the current standards, but a broader interpretation of the current legal rules is necessary, so that they can be implemented to new phenomena.

Key words: digital violence, women, gender equality, EU law, international law

© 2023 The Authors. Published by *Vojno delo* (<http://www.vojnodelo.mod.gov.rs>).

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

THE ETHICAL AND MORAL DIMENSIONS OF THE NATO AGGRESSION AGAINST THE FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA

Zoran R. Pešić*

Достављен: 08. 03. 2023.

Језик рада: Енглески

Кориговано: 04. 04, 03. 07, 02. 08. 2023.

Тип рада: Прегледни рад

Прихваћен: 14. 08. 2023.

DOI број: 10.5937/vojdelo2302059P

The paper discusses the NATO aggression against the Federal Republic of Yugoslavia through two ethical perspectives: deontological or the ethics of duty and consequentialist or the ethics of consequences.

The hypothetical starting point is that, if the aggression is based on moral principles, then those principles should also characterize it, starting from intention, motive, goals, means to final result, and if this is not the case, the aggression cannot be justified from a moral point of view.

The objective of the paper is to present the unsustainability, in an ethical and moral sense, of the "humanitarian" character of the intervention and reasons such as the prevention of humanitarian catastrophe and the protection of human rights.

After the introductory part of the paper, the theoretical basis and analytical approach have been presented, in order to consider the moral sustainability of the reasons for the aggression and its moral character through a deontological and consequentialist ethical perspective.

It has been concluded that the aggression does not fully meet the deontological and consequentialist criteria of moral rightness, that is, that interests are hidden behind moral reasons. Morality does not have a decisive role in international relations, but it is, along with international law, the only argument that small countries can invoke.

The hypothetico-deductive, descriptive and analytical-synthetic methods have been used in the paper.

Key words: aggression, Yugoslavia, moral perspective, ethics of duty, ethics of consequences

* Faculty of Business Studies and Law, Belgrade, Republic of Serbia, zoran.pesic@fbsp.edu.rs, <https://orcid.org/0000-0003-3549-6897>

Introduction

The NATO aggression against the Federal Republic of Yugoslavia (FRY) lasted from March 24, 1999 to June 10, 1999. It was carried out by 19 NATO member states led by the US, without a decision of the Security Council or the United Nations (UN) and in violation of international law. The most common reason for aggression “against a part of the territory of an internationally recognized state (is) support to secessionist forces, which strive to disintegrate and establish a separate state or join a neighbouring state” (Kovačević et al., 2017: 52). This was also the case with the aggression against the FRY, although it is not the most important reason. The aggression was justified by humanitarian reasons and the moral obligation to intervene due to the humanitarian disaster of the Albanians in Kosovo and Metohija (KiM) and the endangerment of their human rights. The assessments about the character of the aggression and its justification are still controversial, because “ the aggressors emphasize moral coercion and specificity, and the opponents geopolitical interests as a motive, pattern and justification for future intervention” (Pešić, 2021: 398).

In the science of international relations and practice, morality is present as a subject of dispute, as a regulator of political decisions, and most often as a means of abuse and excuses.

The concepts such as humanitarian intervention and protection of human rights have been problematized in the paper, and the unsustainability of the moral explanation of the aggression from the most important ethical perspectives such as deontological and consequentialist ethics has been emphasized.

Within each theory, three dimensions have been analysed and identified: *intention, means and consequences*, expressed through the relationship to the main principles and categorical apparatus of each theory.

The theoretical basis of the analytical approach

Theories differ according to possibilities of using morality in international relations, which is why some of them advocate moral relativism (realism), others give it absolute importance and necessity in decision-making (liberalism), and the third of them emphasize the universality of moral norms based on an individual (cosmopolitanism).

Ethical theories should define actions or influence international relations, that is, offer certain strategies in decision-making. Ethical normative theories provide structured moral systems and moral rules and principles that can be implemented in practice.

As with other actions, in international relations and foreign policy, their morality is evaluated based on the starting point of the main ethical theories.

Deontological theory (Greek *deon* - duty, obligation), or the ethics of duty, is based on the explicit respect for truth, laws, rules that are correct in themselves, and not based on good or bad consequences. Morality is evaluated based on whether intentions, goals and means are within the framework of given moral norms.

According to Kant (Immanuel Kant), man experiences morality *a priori* from reason, which is inherent in all people. People act morally only when they act according to reason, and not according to external motives. The moral law is unconditional and self-evident, so it is man's duty to act according to it. Every rule or procedure should be in accordance with law, i.e. with the categorical imperative saying "act as if the maxim of your action were to become through your will a universal law of nature" (Kant, 1979: 53) and "act in such a way that you always treat humanity, whether in your own person or in the person of any other, never simply as a means, but always at the same time as an end" (Kant, 1981: 74).

The problem of deontological ethics is in its explicitness and unconditionality, which makes it difficult to implement it to different aspects of life and which leads to moral dilemmas arising from the conflict of derived moral rules of the second order. Therefore, some degree of relativization occurs, because the solution to moral dilemmas is found in adding exceptions (NATO intervention) or giving priority to the rule that is more general or binding at first glance. In politics and international relations, it is also a justification for disobeying moral norms, even though almost everyone declaratively advocates them.

Teleological (Gr. telos-purpose, goal, outcome) or consequentialist (consequential) ethics is the theory of purpose, goal or final result. It is based on moral justification of everything that contributes to the accomplishment of goals or interests and final result. Utilitarianism is the most widespread ethical theory that relativizes moral norms because it is considered morally correct to do everything that is useful for the majority, which means that some moral rules can be violated if it is in the interest of the majority. Morality is not evaluated on the basis of motives and means, but on the basis of final result. This kind of moral judgement is very widespread in politics. The limitation of this theory arises from the impossibility of predicting consequences and due to the relativization of evaluation norms according to outcome. Utilitarian theory is insensitive to justice and fairness. It mostly exploits the fact that politics and international relations are probabilistic in their character and that, due to many unpredictable factors, the probability of the desired outcome is often low.

Regardless of the fact that morality is a consequence and characteristic of a strong cohesive community, which cannot be said for the international community, it is nevertheless a subject of international relations, when it is present or absent.

Joseph Nye believes that the role of morality in foreign policy depends on interests and contextual situation and that "good moral judgement should be three-dimensional: weighing and balancing *intentions, means and consequences*" (Nye, 2019/2020: 98). For Amstuc (Mark Amstuc), moral analysis is "based on outcomes, ... on rules and as a three-dimensional analysis" (Amstuc, 2008: 47) as advocated by Nye. Some ethical theorists believe that the focus of virtue ethics is on intentions, deontological on means, and utilitarian on consequences. Nevertheless, it can be said that, regardless of focus, relationship to other concepts also defines the analytical possibilities of concrete ethics.

The analysis of the morality of the aggression

Given that the aggression of the Western countries was not legal, it was necessary to gain legitimacy. Morality is a cover for legitimacy, that is, it was found in the prevention of a humanitarian disaster and in the protection of the human rights of the Albanians in Kosovo and Metohija. These are the reasons for "humanitarian intervention".

This expression was chosen as acceptable for the international community and its public opinion as affirmative and indisputable in value, because "humanitarian intervention is a *priori* morally justified war" (Babić, 1998: 146). Therefore, the intervention was preceded by the stigmatization of the Serbs in the world, an analogy with the suffering in Bosnia and a hypothetical projection of a humanitarian disaster that would befall approximately two million Albanians in Kosovo and Metohija. Humanitarian causes should be the prevention of the persecution of the Albanians, ethnic cleansing, murder, rape and other crimes. Although in reality "the aggression against the FRY was prepared for a long time (as indicated by many statements, and also the practical moves of the NATO structures)" (Krga, 2022: 51), it remains questionable which human rights the Albanians as a national minority were denied in order to demand the aggression against the FRY. The position of the Albanians was never a democratic or ideological issue, but rather their need for secession. Reducing their rights to the rights that belong to a national minority in other democratic states and to the individual rights enjoyed by all citizens is not an issue of human rights, but the issue of rounding off the Serbian statehood in this territory. Therefore, Amstuc rightly concludes that "basically, the conflict between the Albanians and Serbs in Kosovo was about political control over this territory, and not about the violation of human rights, political repression, or unfair, discriminatory policies" (Amstuc, 2008: 47). Unfortunately, the Albanians managed to win over the greatest world power - the US and other Western countries for their goals. This does not mean that Serbia did not make wrong moves or implement repressive measures.

Deontological perspective

The deontological aspect of the analysis of the morality of the aggression starts from the fact that there are certain rules and duties that have to be obeyed, regardless of consequences. With this approach, moral causes and actions are analysed, but from the aspect of intentions and goals that are to be achieved and means that are used.

The main rules that have been violated, and that international relations have been based on since the Westphalian Treaties of 1648 and the UN Charter, are compliance with state sovereignty and non-interference in internal affairs, in this case the FRY. These rules have been accepted by all UN members, so their non-compliance is not only illegal, but also immoral, bearing in mind that membership creates an obligation, and not selective implementation. (Im)morality manifests itself in inconsistency or double standards, best demonstrated by the war in Ukraine. The question is why the

sovereignty of Ukraine is important, and the sovereignty of Serbia is not, or, if Russia has committed aggression against Ukraine, how come the NATO countries have not committed aggression against the FRY. At the same time, the aggression in both cases was carried out without the approval of the Security Council, which also indicates non-compliance with rules and procedures. And the other way round, why would something be allowed to a great power, but not to the other?

Viewed as a process, the order for the deontological analytical approach to moral assessment is to identify the following concepts: *intentions - motives - behaviour - goals - outcomes*. Outcomes are what has actually been achieved. In the aggression against the FRY, they were expressed as follows: the need to act *humanely and justly - the protection of human rights – “humanitarian intervention“* (aggression) - the prevention of *the humanitarian catastrophe of the Albanians and the protection of their human rights*.

Ethical actions are not undertaken for the sake of goals or external motives, but because they are based on principles derived from mind, which is why fairness, humanism and human rights are at the level of general principles. The duty of the actors of the aggression is to act towards them, which is their intention and justification for the aggression. This means that the explanation of the objective, the protection of the Albanians, is irrelevant if it is carried out for their own sake as an external motive, and not for duty. If it is really derived from a general duty, then it is morally correct. However, due to the principle of universality, it is an obligation and duty to act in all other cases, as well. It is the moral imperative to be impartial and consistent in this matter, regardless of consequences, as required by deontological ethics.

The United States and the Western NATO member countries do not show the same consistency when it comes to violating human rights, for example, of women in Saudi Arabia, Kurds in Turkey or Russians in Ukraine. The reason for the selective approach are allies or interests. Therefore, this principle, due to the selectivity of its implementation, does not have the character of universality, and thus no justification for intervening according to it, which also refers to the Albanians in Kosovo and Metohija. Due to its inconsistency, it does not meet even Kant's categorical imperative that such an action be an example of a general law of action valid for everyone, as well as because of later defined motives that were primarily of interest. If this request were to be reversed, in the sense of whether our treatment of others would mean that we can be treated in the same way, inconsistency is emphasized once again. Can anyone imagine intervening in the US for violating the human rights of Afro-Americans? Furthermore, from the point of view of logical and moral consistency, it is inexplicable how it is possible to intervene for one against the other or to exercise the rights of some at the expense of others, while remaining at the principle of universality. And the second Kant's principle, which requires that man should not be treated as a means, but exclusively as a goal or purpose, is not fulfilled twice. On the one hand, the Serbs, as the object of aggression, were used as a means, so that the Albanians can achieve their "rights", more precisely secession, and on the other hand, both were a means to achieve the political interests and goals of the aggressors.

When talking about humanitarian disaster, one encounters the problem of indeterminacy, i.e. the lack of criteria to treat certain events as such, i.e. to bring "humanitarian intervention" under just war. Defensive war has so far been understood as just, and in this case aggression as "humanitarian military intervention" would contain "an implicit danger that every defensive war is defined as unjust" (Savić, 2009: 532). If the NATO aggression against the FRY was humanitarian intervention, then the defence against it is unjust, which is controversial to say the least. The Federal Republic of Yugoslavia has not attacked anyone, nor given a similar reason or posed a threat to world peace, and the threat of human rights is also disputed.

Michael Ignatieff states three principles that would justify humanitarian intervention: "human rights abuses have to be gross, systematic and pervasive; they have to pose a threat to international peace and security in the surrounding region; military intervention must have a real chance of stopping abuses" (Ignatieff, 2000: 313). Nye proposed four principles for humanitarian intervention: "having a just cause in the eyes of others; proportionality of means and goals; the high probability of success; and, wherever possible, the reinforcement of the humanitarian objective by the existence of other strong national interests" (Nye J. S., 1999: 83).

Endangering international peace does not meet the criterion related to human rights and the justice of the cause, because this is not characteristic of small states, including the FRY, which does not have such an international capacity. Security could be jeopardized in the region, but not because of the FRY, but because of the Albanians, who have territorial claims towards other countries, as well. The intervention could meet the criterion of pleasing the Albanians, so that they would not destabilize the region. When it comes to the high probability of the success of the mentioned objectives, it is unquestionable, given the power of NATO in relation to the FRY. The problem is once again in consistency or universality. Since the reasons for the intervention were not truly moral motives, it was a moral failure, because after it there was a denial of the human rights of the Serbs and their ethnic cleansing. In doing so, the actors of the intervention sided with those who wanted secession, an ethnically homogeneous community and who themselves violated human rights. Ignatieff notes that "in practice, the fourth criterion also appears: the region has to be of vital interest, for cultural, strategic or geopolitical reasons, to one of the powerful world nations" (Ignatieff, 2000: 313). Henry Kissinger came to the same conclusion, believing that when the criteria are "narrowly defined, the rhetorical distinction between humanitarian and national interests collapses" (Kissinger, 1999). This is exactly the real reason for the intervention: the national interests of a great power or the Western countries (On the interests of Germany and other Western countries, see: Kincel, M. (2021) *Put u Rat – Nemačka, NATO i Kosovo*. Beograd: Službeni glasnik), which made the region and the conflicts be used as a means to accomplish them, and humanitarian disaster and human rights were a convenient cover. Having in mind that national interests are essentially limited to one or several nations, this means that by their very character they cannot have a universal character.

Nye's criterion of "having a just cause in the eyes of others" also fails the test of universality due to an external judgement of validity. Therefore, it is enough that it seems justified in the eyes of others, and it does not have to be justified in itself or derived *a priori* as a postulate of the mind. Otherwise, justification in the eyes of others was fully provided by the aggressor. The US and the Western countries turned almost the entire world public opinion against the Serbs with various perfidious propaganda methods and false facts. A lot of false data, succession, different sources and authorities make it impossible for "the truth of the facts ... to be proven, because their definition is a part of war" (Todorov, 2001: 256-257).

Thus, the aggression against the FRY was executed in the name of the debatable concept of humanitarian disaster and intervention, although the protection of human rights may be a valid reason, but not unconditional.

A necessary condition for moral actions and intervention is the *truth* of the facts, i.e. claims that there was humanitarian disaster and that human rights were really threatened.

The fact that there was no humanitarian disaster, and no violation of human rights, is confirmed by many data from relevant organizations, government institutions of the aggressor countries, as well as many authors of various profiles who do not ignore the facts. On the first day of the aggression, the Western countries began to manipulate their public opinion, claiming that Kosovo and Metohija lacked half a million residents due to genocide. After a few weeks, there was a talk of a hundred thousand missing, at the end of the aggression about 11,000 dead, so that the International Criminal Court found that 2,108 Albanians died during the conflict, and that 4,266 people, including the Serbs and others, were missing. This means that there was no mention of genocide (Todorov, 2001). Moreover, according to the report of the Ministry of Foreign Affairs of Germany sent to the German courts, in the period from a year to the date of the aggression, "there is not even a word about the alleged persecution of Kosovo Albanians, ethnic cleansing, genocide against the Albanian population, humanitarian disaster, ... but it is stated that the measures that were undertaken by the security forces in Kosovo were directed against terrorists, not against the Albanian population" (Krivokapić, 2014: 360). We find similar views with other theorists, as well. Thus, Noam Chomsky states that, according to the reports of the British Government, most of the murders in Kosovo and Metohija until the beginning of the aggression were committed by the KLA, wanting to provoke an overreaction of the Serbs, so that NATO would intervene (Chomsky, 2018: 190). Furthermore, Alain Badiou proves that the aggression against Kosovo and Metohija is neither a humanitarian nor a democratic issue, nor the intention of most states of the international community, but of the Western imperial structures out of their geopolitical interests (Badiou, 2011: 62-75). It can be concluded that in this case, the truth suffered on purpose, because it reduces arguments in favour of the morality of humanitarian intervention to theoretical speculations, and not to a very event.

From deontological aspect, which prefers intentions, motives, actions and goals, it is certain that every intervention should be for a just reason, which is why it is necessary for means to be just and proportionate. In the case of the NATO aggression, this was not even close to the case.

The aggression of 19 NATO countries, which is many times superior, against a small country is an immoral act in itself, bearing in mind the disproportion of power, regardless of reasons. At the same time, on the basis of false facts, the opponent (Serbs) was dehumanized, which prepared the ground for suppressing any criticism for the use of all means in the aggression. Otherwise, means in political practice are considered effective if they enable the accomplishment of set goals, which puts their moral justification in the background.

Even if we assume the moral correctness of the goals in the NATO aggression, "the means - an intensive air campaign against Serbia and Kosovo - raises serious ethical questions", which is why it was "necessary to harmonize goals and means" (Amstuc, 2008: 49). Amstuc claims that the NATO military strategy is morally challenged: due to relying exclusively on an air campaign and from a long distance, ... which led to unnecessary casualties of the Serbian civilians; that it encouraged ethnic cleansing; "which, by waging the war without any risks, called into question the moral goals of the war", because avoiding one's own victims indicates the lesser value of others; because of the bad evaluation of the Serbian morale and determination to fight and, finally, because of the ethnic cleansing of the Serbs after the end of the war (Amstuc, 2008: 49-51).

The use of means that minimize the risk of the intervention for Paul W. Kahn indicates "incompatibilities between the morality of goals, which are universal and the morality of means, which seem to favour a particular community" (Kahn, 1999: 1). Even the Rambouillet Agreement in the form of an ultimatum is immoral, because the words of a clause are such that "every nation would consider it unacceptable (to be occupied by NATO), and which were there only to bring the situation to war" (Badiou, 2011: 68). However, if we consider it from the perspective of consequentialist ethics, then setting impossible conditions and ignoring the truth and facts is quite acceptable, considering the declarative justice of goals and the expected outcome.

The famous German philosopher Jürgen Habermas says that this war, as "an authorized peace mission", differs from previous ones in that "the surgical precision of air bombing and the sparing of civilians give it high legitimacy" (Habermas, 1999: 1), while being on the border between law and morality. Reports on the number of destroyed facilities and civilian casualties belie surgical precision. At the same time, "the aggression... (is) beyond both law and morality, situated deep within the domain of interest-motivated armed acts of the US foreign policy" (Radojčić, 2011: 137).

Habermas' evaluation is based on the uncritical acceptance of fabricated facts that justify the aggression for moral reasons. However, he speaks today quite differently in the text regarding Russian aggression against Ukraine. He believes that due to the dilemma in which the West found itself, to "choose between two options - the defeat of Ukraine or the escalation of a limited conflict into World War III," (Habermas, 2022), the West should think carefully about its actions, i.e. that due to the Russian nuclear threat, caution and compromise are necessary. It is obvious that the human rights of the Ukrainians are no longer important, as in the case of the Albanians, if you stand

against a nuclear power. It can also be concluded that the goals of the country that was attacked (Ukraine) and those who support it are actually different, and that is another proof of the Western inconsistency and moral hypocrisy.

The justification of all means because they serve moral goals cannot withstand deontological criticism, even if a deontological hierarchy of values is established and the principles of the first and second priority are defined, for example, humanity before sovereignty, human rights before the rule of non-interference in internal affairs. The reason is that the entire process of action, for deontological ethics, has to be morally correct and that the universality of the starting principles cannot be denied, primarily that any person cannot be a means or an expense.

Therefore, it can be said that deontological ethical perspective could not justify the aggression, because there is no consistency of reasons in any case, which means that they cannot rise to the level of universality. And if we were to raise them to that level and implement them consistently, again the aggression cannot be justified morally, because it was based on the false facts.

Consequentialist perspective

According to consequentialist, most often utilitarian ethics, the moral justification of actions depends on their consequences. This very acceptable theory in foreign policy is promoted by the Western countries led by the US.

Utilitarianism as a principle of utility can be used in two ways: in evaluating rules and acts.

The evaluation of rules was carried out taking into account obeying relevant norms and rules in the international community, starting from how much their moral correctness in some situation benefits the international community, the common good and global peace (i.e. the aggressor). Thus, non-interference in the state internal affairs and respect for sovereignty were *ad hoc* relegated to a lower level of hierarchy, while respect for human rights and the prevention of humanitarian disasters were set as supreme principles.

In evaluating an act, more precisely, the very aggression against the FRY, utilitarianism focuses on the welfare of the majority. Simply put, if final result is the well-being of the majority community (Albanians) in Kosovo and Metohija, then it is a morally correct act, and thus the collateral damage during and after the aggression is negligible. In both cases it is useful to intervene.

Consequentialist ethics also evaluates outcomes from the aspect of morality of undertaking or not undertaking actions. This is a false moral dilemma with a solution already known in advance. The intervention is justified by the parsimony of a complex problem, whose meaning is: if we do not act, there will be ethnic cleansing, and if we act, we will prevent it. At the same time, the conscience of actors and the public will be calm, and their interests and political goals not related to the relationship between the Albanians and the Serbs will be accomplished. If everyone is brought to agreement on intention and goal, it can consequently be brought to agreement on means, as well.

This then justifies their indiscriminate use and intervention in general, even though there were other political solutions and outcomes.

Nye emphasizes that “a good moral conclusion about consequences must also consider the maintenance of an institutional order that promotes moral interests” (Nye J. S., 1999: 98), which means that after the intervention in Kosovo and Metohija, conditions and a system that will contribute to moral behaviour have to be provided. This has not happened, supported by the fact that immediately after the established peace, there was the exodus of the Serbs, when “more than 164,000 Serbs left Kosovo from the beginning of June” (Human Rights Watch, 1999) to August. The persecution continued later, culminating in March 2004 with the killing of the Serbs and ethnic cleansing (BBC News, 2004). Thus, in a few years, during the peacekeeping (NATO) forces, more than 250,000 Serbs were expelled and more than a hundred churches were burned.

Consequences fundamentally define consequentialist ethics, and they also call it into question. After each Western intervention, they are rather disastrous, so that “inhumane consequences are exactly what contradicts the consequentialist justification of *humane war*” (Savić, 2009: 535).

Therefore, consequentialist ethics can find a moral justification for the aggression because the consequences would be to stop the humanitarian disaster, ethnic violence and protection of the Albanian rights. On the other hand, it could be critical because of the excessive use of force, the destruction of infrastructure and the suffering of the population, the use of depleted uranium, causing an environmental disaster, the bombing of the media and civilians. Apologists lump it under necessary collateral damage or pre-charged costs as a cover for good intentions. However, good intentions do not exempt anyone from responsibility.

Consequentialist ethics, by the fact that it is governed by consequences, relativizes moral rules and enables the implementation of double standards according to interests. Due to the impossibility of fully predicting outcomes, there are no universal criteria of moral evaluation, which leaves room for the abolition of responsibility. Thus, the moral hypocrisy of the West has received its full support with the war in Ukraine and the implementation of double standards towards itself and Russia, that is, the aggression against the FRY and Ukraine.

Conclusion

It could be concluded that neither theory, nor dimension, gives a complete picture and evaluation of moral correctness, which means that a multidimensional analysis is necessary in order to evaluate the morality of the intervention. In this context, the aggression against the FRY is immoral, because it does not fully meet either deontological or consequentialist criteria of morality. It does not meet deontological criteria due to the inconsistency of acting according to the universal principles invoked by the aggressors, due to inappropriate means and basing the intervention on false facts. Consequentialist reasons are partially fulfilled, considering the outcome in favour of the Albanians and their interests, and not due to “the collateral

damage“, persecution and ethnic cleansing of the Serbs and because the same outcome could have been achieved without the war.

Morality in international relations does not have a decisive role, it can be ignored, but it can also be an excuse for achieving partial and egoistic interests, as it was done by the Western countries in the aggression against the FRY.

The problem of small countries is that morality and international law are the only remaining arguments they can invoke in the face of injustice and force, which in most cases is not effective. In this regard, we should recall the Melian Dialogue, in which Athens, as the hegemon, demanded that the neutral Melians side with it, and the friendly Sparta against them. When the Melians argued that law and morality were on their side, Athens simply told them that “the strong do what they can, and the weak do what they have to.“ It is the main principle of the behaviour of the great in politics and the basis of realism, which liberalism also implements without scruples when it is in its interest. Any similarity between the Melians and the position of the FRY during the NATO aggression against the FRY and the current position of Serbia and pressures for alignment is intentional, and how effective it is depends on the conclusions that can be drawn from this parallel.

Literature

- [1] Amstuc, R. M. (2008). *Međunarodna etika*. Beograd: Službeni glasnik.
- [2] Babić, J. (1998). *Moral i naše vreme*. Beograd: Prosveta.
- [3] Badiou, A. (2011). *Polemics*. London, New York: Verso.
- [4] BBC News. (2004, March). Kosovo clashes 'ethnic cleansing'. *BBC News*. Preuzeto 06. 03., 2023., sa <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3551571.stm>
- [5] Chomsky, N. (2018). *Yugoslavia Peace, War, and Dissolution*. Oakland: PM Press.
- [6] Habermas, J. (1999, April 29). Bestialität und Humanität - Ein Krieg an der Grenze zwischen Recht und Moral [Bestiality and Humanity - A War on the Border Between Law and Morality]. *Die Zeit*. Preuzeto 18. 02. 2023. sa https://www.zeit.de/1999/18/199918.krieg_.xml?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.rs%2F
- [7] Habermas, J. (2022). War and Indignation. The West's Red Line Dilemma. *Reset Dialogues on Civilizations*. Preuzeto 18. 02. 2023. sa <https://www.resetdoc.org/story/jurgen-habermas-war-indignation-west-red-line-dilemma/>
- [8] Human Rights Watch. (1999). *Federal Republic of Yugoslavia Abuses against Serbs and Roma in the New Kosovo*, Reports vol. 11, no. 10 (D) August 1999. Preuzeto 06. 03., 2023. sa <https://www.hrw.org/reports/1999/kosov2/>
- [9] Ignatieff, M. (2000, April 4-7). *I. Human Rights as Politics, II. Human Rights as Idolatry*. Princeton University. pp. 285-349. Preuzeto 28. 02. 2023., sa https://tannerlectures.utah.edu/_resources/documents/a-to-z/i/ignatieff_01.pdf
- [10] Kahn, P. W. (1999, vol. 19, no. 2/3). War and Sacrifice in Kosovo. *Philosophy and Public Affairs*, pp. 1-6.
- [11] Kant, I. (1979). *Kritika praktičnog uma*. Beograd: BIGZ.

- [12] Kant, I. (1981). *Zasnivanje metafizike morala*. Beograd: BIGZ.
- [13] Kincel, K. (2021). Put u rat – Nemačka, NATO i Kosovo. Beograd: Službeni glasnik.
- [14] Kissinger, H. A. (1999, Aug. 15). The Intellectual Sand Undergirding NATO's New Style. *Los Angeles Times*,. Preuzeto 06 03. 2023, sa <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1999-aug-15-op-374-story.html>,
- [15] Kovačević, V. N., Karović, M. S., & Kovač, M. P. (2017). Oružana agresija u savremenim međunarodnim odnosima. *Vojno delo br. 2*, str. 48-63. DOI: 10.5937/vojdelo1702048K
- [16] Krga, B. (2022). Kosovsko-metohijska kriza: vojnostrategijski problemi. *Vojno delo br. 3*, str. 47-61. DOI: 10.5937/vojdelo2203047K
- [17] Krivokapić, B. (2014). Razlozi i posledice NATO agresije na Jugoslaviju – 15 godina posle (1999-2014). (str. 353-371). Beograd: Beogradski forum za svet ravnopravnih.
- [18] Nye, J. S. (1999). Morality and Foreign Policy. *Foreign Affairs*, autumn. pp. 96-108.
- [19] Nye, J. S. (2019/2020). What Is a Moral Foreign Policy? *Texas National Security Review: Volume 3, Issue 1*, pp. 96-109. Preuzeto 17. 03. 2023, sa <https://tnsr.org/wp-content/uploads/2019/11/TNSR-Vol-3-Issue-1-Nye.pdf>
- [20] Pešić, R. Z. (2021). Neoliberalni hegemonizam u međunarodnim odnosima i agresija NATO na SRJ. U M. Gordić, & D. Tančić (Ur.), *Tematski zbornik Da se večno pamti, NATO agresija na SRJ (Republiku Srbiju)* (str. 397-425). Beograd: FPSP i dr.
- [21] Radojičić, M. (2011). Rat na granici prava i morala? Agresija NATO-a na SRJ u međunarodno-etičkoj perspektivi. *Filozofija i društvo, br. 3*.
- [22] Savić, M. (2009). Etika humanitarnih intervencija. *Sociološki pregled vol. XLIII no. 4*, str. 525–543.
- [23] Todorov, C. (2001). Sećanje na zlo, iskušenja dobra. *Republika br. 256-257*, str. 257–299, 306–309. Preuzeto 03. 06., 2023. sa http://www.yuorpe.com/zines/republika/arhiva/2001/256/256_21.html

Summary

The NATO aggression against the Federal Republic of Yugoslavia in 1999 is controversial on several grounds, especially its moral character.

The author considers the aggression through two ethical perspectives: deontological or the ethics of duty and consequentialist or the ethics of consequences.

The hypothetical starting point is that, if the aggression against the FRY was based on moral principles, then those principles should also have characterized it, starting from intention, motive, goals, means to final result, and if this is not the case, the aggression cannot be justified from a moral point of view.

The objective of the paper is to present the unsustainability, in an ethical and moral sense, of the "humanitarian" character of the intervention and reasons such as the prevention of humanitarian catastrophe and the protection of human rights. After the introductory part of the paper, the theoretical basis and analytical approach have been presented, in order to consider the moral sustainability of the reasons for the aggression and its moral character through a deontological and consequentialist ethical perspective.

First, the falsity of the initial basis for the intervention was pointed out, namely the prevention of humanitarian disaster and the protection of human rights, and then an ethical analysis was executed.

Deontological approach involved the analysis of intentions, motives, goals and means, while consequentialist approach was analysed through the intended and final outcome. It has been proved that no theory, no dimension, gives a complete picture and evaluation of the moral correctness of the intervention, which means that a multidimensional analysis is necessary in order to judge its morality.

It has been concluded that the aggression does not fully meet deontological or consequentialist criteria of moral correctness, i.e. that interests are hidden behind moral reasons.

Deontological criteria were not met due to the inconsistency in the implementation of the universal principles mentioned as the reason for the intervention, due to inappropriate means and false facts on which it was based. This means that from a deontological ethical perspective, the NATO aggression against the FRY cannot be justified on any basis.

Consequentialist approach was carried out through utilitarian evaluation of rules and acts of the aggression itself. By evaluating rules, it has been concluded that the rules of non-interference in the state internal affairs and sovereignty were relegated to a lower level of hierarchy, and the respect for human rights and the prevention of humanitarian disaster were put at the highest level. It has been considered as more beneficial to the international community and the common good. In the evaluation of the act of the aggression itself, the welfare of the majority has prevailed, i.e. the Albanians in Kosovo and Metohija, as well as the interests of the aggressor countries.

Consequentialist ethical perspective somewhat justifies the aggression, because the accomplished goals, regardless of means, were in favour of the protection of the Albanians and the interests of the aggressors, which was also its main goal. However, the negative consequences, the destruction of infrastructure, the suffering of civilians, the ethnic cleansing of the Serbs and the creation of the basis for independence to an ethical community cannot justify the aggression even from a consequentialist point of view.

In the end, it has been concluded that morality does not have a decisive role in international relations, so it did not have it in the aggression against the FRY either, but, along with international law, it is the only argument that can be invoked by small states in relations with great ones.

Key words: NATO aggression, Yugoslavia, moral perspective, ethics of duty, ethics of consequences

© 2023 The Authors. Published by *Vojno delo* (<http://www.vojnodelo.mod.gov.rs>).

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Исправка

У тексту **Проблем физичког васпитања у Војсци Србије – неопходне промене**, Борис Т. Главач, Ксенија В. Бубњевић, Младен М. Ћорић (*Војно дело* број 1/2023, Вол 75, стр. 1/61-75, DOI: 10.5937/vojdela2301061G), стр. 1/70, трећи ред одозго,

уместо: „... и развити PLOC концепт...“

треба да стоји: „... и развити ILOC концепт...“.

Извињавамо се ауторима због грешке и захваљујемо им се на сарадњи.

Correction

In the article **The Problem of Physical Education in the Serbian Armed Forces – Necessary Changes** by Boris T. Glavač, Ksenija V. Bubnjević, Mladen M. Ćorić (*Vojno delo* no. 1/2023, Vol 75, pp 1/61-75, DOI: 10.5937/vojdela2301061G), p. 70, third row from top,

instead of: „... and develop PLOC concept...“

it should have read: „... and develop ILOC concept...“.

We apologize to the authors for the error and thank them for cooperation.

Језички редактор
Добрила Милетић, професор

Преводилац на енглески језик
Борјанка Поповић Простран, професор

Техничко уређење
Звезда Јовановић

Дигитализација, веб администрација
Милан Бабић

ВОЈНО ДЕЛО је интердисциплинарни научни часопис Института за стратегијска истраживања Универзитета одбране у Београду. Представља отворени форум за презентовање и стимулисање иновативног промишљања о свим аспектима и нивоима безбедности и одбране. Гледишта и ставови аутора изложени у ВОЈНОМ ДЕЛУ не одражавају нужно званичну политику или став Министарства одбране Републике Србије и Владе Републике Србије. Редакција ВОЈНОГ ДЕЛА задржава право редиговања текста.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

355/359

ВОЈНО дело : интердисциплинарни научни часопис / главни уредник Станислав Стојановић ; одговорни уредник Владимир Ристић. - Год. 1, бр. 1 (1949)- . - Београд : Институт за стратегијска истраживања, Универзитет одбране, 1949- (Београд : Војна штампарија). - 24 cm

Доступно и на: <http://vojnodelo.mod.gov.rs>. - Тромесечно.
Друго издање на другом медијуму: Војно дело (Online) = ISSN 2683-5703
ISSN 0042-8426 = Војно дело
COBISS.SR-ID 5186818

Тираж 100 примерака

Штампа: ВОЈНА ШТАМПАРИЈА БЕОГРАД, Ресавска 406